

JĘZYKOZNAWSTWO

XII

RADA NAUKOWA

Marian BUGAJSKI (Uniwersytet Zielonogórski)
Małgorzata DAWIDZIAK-KŁADOCZNA (Uniwersytet Wrocławski)
Marta KERULOVÁ (Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze, Słowacja)
Barbara KUDRA (Uniwersytet Łódzki)
Kazimierz OŻÓG (Uniwersytet Rzeszowski)
Jana RACLAVSKA (Uniwersytet Ostrawski, Czechy)
Ewa ROGOWSKA-CYBULSKA (Uniwersytet Gdański)
Joanna SOBCZYKOWA (Uniwersytet Śląski)
Dymitr STROVSKI (Uralski Uniwersytet Federalny w Jekaterynburgu, Rosja)
Yevhen TSYMBALENKO (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina)
Oksana ZELINSKA (Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Humaniu, Ukraina)

RECENZENCI

Aleksander GADOMSKI (Uniwersytet Opolski)
Josef JODAS (Uniwersytet Wrocławski)
Lubomír KRALČÁK (Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze, Słowacja)
Joanna KUĆ (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach)
Vasyl LUCZYK (Narodowa Akademia Nauk Ukrainy)
Małgorzata MAGDA-CZEKAJ (Instytut Języka Polskiego PAN)
Piotr MAMET (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Kazimierz MICHALEWSKI (Uniwersytet Łódzki)
Ewa MŁYNARCZYK (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie)
Pavol ODALOŠ (Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy, Słowacja)
Ewa ORONOWICZ-KIDA (Uniwersytet Rzeszowski)
Irina SOKOLOVA (Krymski Republikański Instytut Kształcenia Pedagogicznego, Ukraina)
Magdalena STECIAĞ (Uniwersytet Zielonogórski)
Tetyana TYSHCHENKO (Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny w Humaniu, Ukraina)

Nadesłane do redakcji artykuły są oceniane anonimowo przez dwóch Recenzentów

PRACE NAUKOWE
AKADEMII IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE

JĘZYKOZNAWSTWO

XII

Częstochowa 2016

Redaktor naczelna
Dorota SUSKA

Komitet redakcyjny
Renata BIZIOR (sekretarz redakcji), Violetta JAROS,
Maria LESZ-DUK, Urszula WÓJCIK

Redaktor naczelny wydawnictwa
Andrzej MISZCZAK

Korekta
Dariusz JAWORSKI

Redaktor techniczny
Piotr GOSPODAREK

Projekt okładki
Sławomir SADOWSKI

PISMO RECENZOWANE

Podstawową wersją periodyku jest publikacja książkowa

© Copyright by Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2016

ISSN 2391-8616

Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378-43-29, faks (34) 378-43-19
www.ajd.czyst.pl
e-mail: wydawnictwo@ajd.czyst.pl

SPIS TREŚCI
CONTENTS

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Tomáš BÁNIK

- Antropocentrismus v názvoch húb 9
Names of fungi from the anthropocentric perspective (Summary) 23

Renata BIZIOR

- Wpływ kontekstu na aktualizację wzorca gatunkowego aktu
uszanowania (na przykładzie tekstu z początku XIX wieku) 25
The impact of context on the implementation of the model of genre
(based on the text from the beginning of the nineteenth century) (Summary) 40

Ірина ДАНИЛЕНКО

- Дискурсивний потенціал молитви: до питання про
трансформацію релігійно-культурного жанру в мистецькому
просторі 43
The Discursive Potential of Prayer: the Question of Transformation
of Religious Genre in Space of Art (Summary) 51

Наталія ДАНИЛЮК

- Мусульманська лексика в *Словнику чужомовних слів*
І. Бойківа, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трохименка 53
Muslim Lexis in the Dictionary *Словник Чужомовних Слів* by I. Boikiv,
O. Iziunov, H. Kalyshevskiy, M. Trokhymenko (Summary) 67

Katarína DUDOVÁ

- Slovak grammaticalized modal verbs from the perspective
of traditional and cognitive linguistics 69
Gramatykalizacja czasowników modalnych w języku słowackim
z perspektywy lingwistyki tradycyjnej i kognitywnej (Summary) 82

Violetta JAROS

- Językowe wykładniki emocjonalności w listach emigracyjnych
Joachima Lelewela 83
Language exponents emotions in Joachim Lelewel's emigration letters
(Summary) 106

Monika KACZOR

- Struktura znaczeniowa leksemu *pycha*. Szkic językowy
na podstawie współczesnych debat publicznych 107
The structure of the meaning of the lexeme *pride*. Language draft –
based on today's public debates (Summary) 120

Maria LESZ-DUK	
Właściwości składniowo-stylistyczne eseistyki Juliana Przybosia ...	121
Syntax and style properties of Julian Przyboś essay writing (Summary)	142
Dorota SUSKA	
Wybrane cechy internetowych porad językowych a świadomość językowa ich użytkowników	143
Chosen features of online linguistic advice and language awareness of its users (Summary)	156
JUWENILIA NAUKOWE	
Izabela KUŚNIEREK	
Wizerunek Boga w trzech tłumaczeniach <i>Księgi Zachariasza</i>	159
The Image of God in three translations of <i>Book of Zechariah</i> (Summary)	182
Anna PIKUŁA	
Kulturowo-socjologiczne aspekty nadawania imion (na przykładzie imion mieszkańców gminy Niegowa w województwie śląskim)	183
Cultural and sociological aspects of naming (for example, names of residents Niegowa in the Silesian province) (Summary)	195
Patrycja WOJTASIK	
Homojęzyk w homopowieści. Psychologiczno-socjologiczne aspekty języka środowiska homoseksualnego na podstawie powieści <i>Lubiewo</i> Michała Witkowskiego	197
Homosexual language in homosexual novel. Psychological and social aspects of homosexuals' language based on Michał Witkowski's <i>Lubiewo</i> (Summary)	209
RECENZJE I SPRAWOZDANIA	
Monika KACZOR	
[rec.] Katarzyna Kłosińska, <i>Etyczny i pragmatyczny. Polskie dyskursy polityczne po 1989 roku</i> , Warszawa 2012, ss. 252	213
Renata BIZIOR, Dorota SUSKA (przy współpracy Izabeli KUŚNIEREK)	
Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej „Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andreae Bańkowski”, Częstochowa 25–26 października 2016 roku	217

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.01>

Tomáš BÁNIK

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Slovenská Republika

Antropocentrizmus v názvoch húb

Zhrnutie

Všetky substancie, s ktorými sa človek stretal, vnímal cez prizmu svojej fyzickej ľudskej podstaty, preto mu huby svojím vzrastom pripomínali ľudské postavy. Keď teda huby, resp. ich plodnice vníma ako ľudí, používa na ich klasifikáciu podobné kritériá ako pri klasifikácii ľudí. Základným klasifikačným kritériom ľudí je pohlavie. Podľa tohto kritéria človek rozdeľuje aj huby a ich názvy. Najstaršie praslovanské názvy húb sú ženského rodu (huba, hliva, bedľa, holubinka, čírovka) väčšina z nich pomenúva štíhle druhy s lupeňmi. Výraz hríb (mask.) sa postupne ustálil ako pomenovanie mohutných druhov s pórmi. Do tejto myšlienkovvej schémy ľudia v našom regióne dosadzovali všetky novovznikajúce názvy. Takže huby evokujúce ženské vlastnosti a atribúty dostávajú názvy ženského rodu a huby evokujúce silu a rôzne nepríjemné vzhľadové a čuchové asociácie priradujeme k mužskému rodu. Veľmi staré sú názvy niektorých druhov húb, ktoré dnes patria do jednej čeľade, napr.: rýdzik (rýdzik pravý a príbuzné druhy), surovička (dnes rýdzik surovičkový), biel (rýdzik korenistý a príbuzné druhy). Pri odhaľovaní praslovanskej a starej slovenskej podoby názvov húb veľmi dobre slúžia staré prevzatia do maďarčiny.

Kľúčové slová: pomenovania húb, slovanské jazyky, antropocentrizmus, kategória rodu, etymológia.

Antropocentrizmus v jazyku chápeme ako princíp chápania sveta na pozadí antropomorfných pojmov. Ako uvádza J. Vaňko (2014, 13), „antropocentrizmus vychádza z prirodzenej autocentrickosti živých bytostí, pričom v tomto rámci sa vyčleňuje protiklad človek – nie človek.“ Ako prejavy antropocentrizmu v jazyku Vaňko (tamže) uvádza okrem iného aj vyčlenenie protikladu mužský rod – ženský rod a prenesenie ľudských atribútov na veci a javy vonkajšieho sveta.

Podľa K. Dudovej (2014, 183) „je jazykový obraz istého fragmentu skutočnosti založený na hodnotení (evaluácii) z pohľadu priemerného používateľa jazyka. Toto kognitívne pozadie zásadne ovplyvňuje existenciu, fungovanie i postoje spoločnosti“. Človeka, ktorý pomenúva, zauímajú predovšetkým javy podobné ľudskému telu a pomenúva ich podobne ako ľudské telo. Na základe poznania osôb a vzťahov v ľudskej spoločnosti diferencuje a artikuluje (člení) vlastnosti ďalších organizmov, neživých vecí a abstraktných entít (*ľudská ruka – ručička hodínok – ruka zákona*).

Na základe predbežného pozorovania slovenského názvoslovía húb a jeho porovnaním s vlastnosťami pomenúvaných objektov sme vyslovili hypotézu, že na utváraní názvoslovía húb v slovenčine sa výrazne podieľa tradičné chápanie mužsko-ženského princípu. Tento antropocentrický princíp vnímania sveta úzko súvisí s kategóriou gramatického rodu v slovanských jazykoch.

Zhromaždili sme všetky súčasné oficiálne názvy húb v slovenčine a analyzovali sme ich na základe gramatického rodu a fyzických vlastností pomenúvaných druhov.

Huby sprevádzali človeka od najstarších čias. Nachádzal ich v hojnom počte a od dávnoveku ich začlenil do svojho sveta a do svojej kultúry. S tým neodmysliteľne súvisí ich pomenovanie. Ako to bolo pri všetkých prírodninách, i v prípade húb ich predovšetkým vnímal ako produkt vhodný na konzumáciu, liečenie chorôb i na získavanie omamných látok. Huby sa používali aj na technické účely: na výrobu obuvi, čiapok, na prenášanie ohňa, výrobu zápalných látok, ako tesniaca a tepelnoizolačná hmota. Huby však predovšetkým človeku vždy niečo pripomínali. Podľa znakov, ktoré sa javili ako podstatné a nápadné, človek veľmi nápadito pomenúval huby, presnejšie ich plodnice, podobne ako to robil v prípade rastlín. Svet názvov húb je rovnako fascinujúci ako svet ich tvarov a farieb.

Väčšina plodníc vyšších húb má vztýčenú polohu a stojí na stonke, ktorá pripomína ľudskú nohu. Ako každý človek, aj huba si prikrýva hlavu klobúkom. Navyše sa mnohé huby ozdobujú podobne ako my (a najmä naše ženy) rôznymi čípkami, prsteňmi, farebnými škvrnami a podobne.

A práve pri tom probléme vnímania húb ako ženských či mužských postáv sa pristavíme.

V hovorovej slovenčine sa pri pomenúvaní vyšších húb používajú dva základné výrazy: *huba* a *hríb*.

Výraz *huba* označoval v indoeurópcine pravdepodobne mäkký pórovitý výrastok (porov. litovské *gúmbas* „výrastok“). Často sa spája

s latinským *fungus* a gréckym *spóngos*. S týmto výrazom súvisí aj názov označujúci ústa (tiež niečo vyčnievajúce, mäkké). V praslovančine pravdepodobne výrazy *gōba* – ústa a *gōba* – huba boli homonymné i keď mali spoločný základ (porov. Rejzek 2015, 240). Z názvov týkajúcich sa húb jedine výraz *huba* je v slovenčine univerzálny, všeobecne označujúci akúkoľvek hubu. Podobne je to aj v maďarčine (*gomba*). Tento výraz pravdepodobne už v praslovančine fungoval ako najvšeobecnejšie označenie huby, pretože ho v tomto význame prebrali aj starí Maďari ešte v pôvodnej podobe *gōba*. Ide o všeobecný názov, snáď sa ním začali najprv (v indoeurópskom období) označovať mäkkšie huby (pozri vyššie, pôvodný význam: niečo mäkké, pórovité) a až neskôr sa ustálil ako zovšeobecňujúci názov pre všetky huby.

Pomenovanie *hríb* je druhé najširšie pomenovanie, ale je používané len na označenie druhov s rúrkovitým hymenoforom¹. Ústia rúrok na spodnej strane klobúka sa nazývajú póry a príznačné pre túto skupinu húb sú druhy s mohutnými plodnicami. Z hľadiska pôvodu slovo *hríb* z psl. **gribъ* môže byť odvodené od psl. **gribati* „hrabať, rozrývať, zakopávať“, no je možné, že súvisí skôr so slovom *glibъ* (*glei-b-*), odvodeným od ide. **glei-* „lepiť, mazať“. V tomto prípade by výrazy *hríb*, *grib* súviseli etymologicky so slovom *hliva/gliva* (porov. Králik 2015, 209).

Keď sledujeme názvy jednotlivých druhov húb v slovenčine, všimneme si nápadnú prevahu pomenovaní v ženskom rode: *muchotrávka*, *tanečnica*, *strmulka*, *pečiarka* a i.² Môže to súvisieť

¹ Hymenofor – časť plodnice, na ktorej je rozmiestnená výtrusorodá vrstva (hyménium), u vyšších húb je na spodnej strane klobúka, hymenofor môže byť lupeňovitý (napr. *bedľa*), rúrkovitý (*hríbovité*), ostnatý (napr. *jelenka*) a žilkovitý (*kuriatko*; Dermek, 1985, s. 17, 99, 101).

² V súčasnom oficiálnom slovenskom názvosloví figuruje 57 rodových názvov mužského rodu (podľa *Na huby.sk*): *bedľovec*, *brezovník*, *čechratec*, *čirovec*, *drevokaz*, *fúkavec*, *hlinovec*, *hnedák*, *hnojník*, *holohlavec*, *hríb*, *hríbnik*, *chriapač*, *jelenkovec*, *ježovec*, *kališník*, *kapučňovec*, *koralovec*, *korkovec*, *kozák*, *krásnopoórovec*, *kyjak*, *lupeňopórovec*, *machovček*, *masliak*, *meďovec*, *ohňovec*, *pavučinovec*, *pečeňovec*, *pestrec*, *pevník*, *pňovec*, *podhríb*, *pošvovec*, *práchnovec*, *rozpadavec*, *rýdzik*, *ryhovec*, *ryšavec*, *sietkovček*, *sietkovec*, *sírovec*, *sliziak*, *smetovček*, *smrčkovec*, *smrčok*, *strmulec*, *suchohríb*, *šiškovec*, *šupinovec*, *tmavohríb*, *trúdnik*, *trúdnikovec*, *tvorohovec*, *ušiak*, *vejárovec*, *zvoncovec* a 77 názvov ženského rodu: *bedľa*, *bedlica*, *bedlička*, *čechračka*, *červenica*, *čirovka*, *čirovnica*, *drevomorka*, *drobulka*, *golierovka*, *hadovka*, *hliva*, *hlivula*, *hlúzovka*, *hodvábica*, *chrastavka*, *jelenkovka*, *kalichovka*, *kapučňovka*, *klanolupeňovka*, *koreňovka*, *korkovka*, *kožnačka*, *kožovnica*, *kučierka*, *lakovka*, *lesklokôrovka*, *líška*, *lopatovka*, *lúčnica*, *lupeňovka*, *machovka*, *muchotrávka*, *pahliva*, *pajelenka*, *pašupinovka*, *pečiarka*, *peniazka*, *peniazočka*, *peniazovka*, *plačlivka*, *plamienka*, *plávka*, *plesňovka*, *pňovka*, *podpňovka*, *poľnička*, *povraznica*, *pôvabnica*, *prášnica*, *prilbička*, *príživnica*, *psovka*, *sivopórovka*,

s všeobecným pomenovaním *huba*, ale pravdepodobne zohrala svoju úlohu aj vonkajšia podoba týchto organizmov.

Človek vníma huby na základe svojho tela tak, že to, čo stojí vzpriamene, je podobné človeku. Keď teda huby, resp. ich plodnice vníma ako ľudí, používa na ich klasifikáciu podobné kritériá ako pri klasifikácii ľudí. A základným klasifikačným kritériom ľudí je pohlavie. Preto si štíhle a na vzhľad príjemné huby ľudia stotožnili so ženskými postavami a začlenili ich do sveta nežnejšej polovičky ľudstva, a to napriek tomu, že často bývajú jedovaté (*muchotrávka*), lenivé (*hliva*, *hlivul'a*, *príživnica*), uplakané (*slzivka*, *slznačka*, *plačlivka*) a strapaté (*strapačka*).

Predovšetkým sú však pôvabné (*pôvabnica*), hladké (*hodvábica*), často drobné (*drobul'ka*) majú rôzne účesy (*vlasovka*, *kučierka*, *vlnuška*, *strapačka*, *čechračka*), pričom môžu byť tmavé (*tmavul'ka*), plavé (*plávka*) či iné (*červenica*). Nosia rôzne ozdoby a pokrývky hlavy (*golierovka*, *prilbička*, *kapučnovka*). Veľmi často sa venujú výrazne ženským aktivitám (*tanečnica*, *tancuľka*) a vyznačujú sa typicky ženskou povrchovou úpravou (*lakovka*).

Mnohé druhy húb majú názvy ženského rodu aj napriek tomu, že v základe slova je nejaký charakterizačný znak typický len pre huby. Tu zaradenie do kategórie „žien“ považujeme za výsledok tradičného vnímania. Pomenúvajú sa podľa vzhľadu (*hadovka*, *líška*, *peniazovka*, *peniazka*, *peniazovka*, *strmul'ka*, *strmulica*, *strapcovka*, *trsovica*, *štítovka*, *čipočka*, *špička*, *hl'uzovka*, *lopatovka*, *lopaticka*, *kalichovka*, *čiaska*, *miskovka*, *tanierovka*, *povraznica*, *klincovka*, *žezlovka*, *kyjovka*, *mrežovka*, *hviezdovka*, *hadovka*, *plamienka*, *konárovka*, *uchovka*, *chrastavka*, *lupeňovka*, *sivopórovka*, *klanolupeňovka*, *zrnuľ'a*), povrchu (*slizovnica*, *sliznačka*, *šupinačka*, *šupinovka*, *lesklokôrovka*, *žilnačka*), konzistencie (*prášnica*, *zrnivka*, *šťavnačka*, *korkovka*, *kožnačka*, *kožovnica*), podľa výskytu (*lúčnica*, *poľnička*, *machovka*, *podpňovka*, *pňovka*, *trámovka*),

sliznačka, *slizovnica*, *slzivka*, *strapačka*, *strapcovka*, *strmulica*, *strmul'ka*, *špička*, *šťavnačka*, *štítovka*, *šupinovka*, *tancuľka*, *tanečnica*, *tmavul'ka*, *trámovka*, *trsovica*, *uchovka*, *vláknica*, *vlasovka*, *zrnivka*, *zrnuľ'a*, *zubánka*. V staršom názvosloví (Pilát 1971) je pomer ešte priaznivejší v prospech názvov ženského rodu: 12:28. V tomto období bolo slovenských názvov menej a išlo predovšetkým o staré názvy húb známe aj v nárečiach. Názvy mužského rodu (Pilát 1971): *hrťb*, *kozák*, *lievik*, *masliak*, *pavučinovec*, *pestrec*, *rýdzik*, *slizák*, *smrčok*, *trúdnik*, *ušiak*, *zvonovec*. Názvy mužského rodu (Pilát, 1971): *bedľ'a*, *čechračka*, *červenočechračka*, *čirovka*, *hadovka*, *helmovka*, *hliva*, *jelenka*, *kučierka*, *lakovka*, *machovka*, *muchotrávka*, *pašupinovka*, *pečiarica*, *peniazovka*, *plávka*, *podpňovka*, *prášnica*, *slizovnička*, *strapačka*, *strapcovka*, *strmul'ka*, *surovička*, *šťavnačka*, *šupinovka*, *tanečnica*, *vláknica*, *zelenka*.

podľa použitia (*surovička*, *pečiarica*, *muchotrávka*), pôsobenia (*drevo-morka*) alebo podľa zvierata, ktoré hubu konzumuje (*srnica*).

Mnohé z týchto názvov by mohli byť ustálené aj v mužskej podobe. Ale z nejakých dôvodov sú ženského rodu. Medzi názvami mužského rodu sú mnohé novšie, vedecké, tie, ktoré pribúdajú s rozširujúcim sa poznaním. V minulosti mnohé druhy húb ľudskej pozornosti unikali, pretože neboli prakticky použiteľné, no dnes popri *kapučňovke* máme *kapučňovec*, popri *šupinovke* *šupinovec* atď. Tieto názvy vznikli z potreby pomenovať veľký počet druhov, tak sa ako rozlišovací znak v názve prijal rod. Tieto názvy majú čisto arbitrárnu povahu, sú konvenčne zaužívané medzi odborníkmi a je z hľadiska vedy nepodstatné, či sa bude volať *kapučňovka* alebo *kapučňovec*. Často je však i z hľadiska bežného používateľa jazyka jasné, že mužské pomenovanie je druhotné: *strmulica* – *strmulec*, *čirovka* – *čirovec*, *čechračka* – *čechratec*, *šupinovka* – *šupinovec*, *pňovka* – *pňovec*, *machovka* – *machovček*, *smetovka* – *smetovček*, *bedľa* – *bedľovec*. Tradičné, ľudové pomenovania takpovediac nevedeckej povahy sú prevažne ženské, aspoň u takých húb, ktoré nemali typicky mužské vlastnosti.

Mnoho húb však na prvý pohľad patrí do maskulínnej sféry. Ide prevažne o huby, ktoré sa vyznačujú tvrdosťou, húževnatosťou, mohutnou stavbou a nepríjemnými čuchovými a vzhľadovými asociáciami. Predstavme si typického zástupcu hríbovitých. Dnes už poznáme okrem základného názvu *hríb* i ďalšie vedecké názvy odvodené od tohto základu, no vždy označujú huby s mohutnými plodnicami a s pórmami (*hríbnik*, *hríbovec*, *hríbovník*, *suchohríb*, *suchohríbnik*, *podhríb*, *tmavohríb*), do tej istej čeľade patrí aj *kozák*, *masliak* *šiškovce* a *meďovec*. Názvy ako *masliak*, *šiškovce*, *meďovec* sú vlastne univerbizovanými pomenovaniami hríbov. Ako *dubák* je vlastne „dubový hríb“ tak *šiškovce* je „šiškovitý hríb“, *masliak* „maslový hríb“, *meďovec* „medený hríb“, *kozák* pôvodne „kozí hríb“ (porov. Králik 2015, 295). Ide vlastne stále o tú istú čeľad', ten istý pomenovací postup a aj ten istý antropocentrický charakterizačný postup.

No i ďalšie názvy mužského rodu nie sú takými náhodou. *Holohlavec* napríklad určite nemohol patriť k ženskej sfére i napriek tomu, že vzrastom pripomína skôr tanečnicu. *Pavučinovec* sa síce zahaľuje do fialovej hodvábnjej pavučinovej priadze, ale vzrastom pripomína skôr hríb. Jedna z najšťhlejších húb je *hnojník*, za mlada je veľmi pôvabný, neskôr sa však jeho vzhľad nespája s ničím príjemným. Nepríjemné asociácie vyvoláva tiež názov pomerne veľkého druhu *sliziac* (v staršej literatúre *slizák*). K názvom maskulínnej sféry patria druhy s metaforickými názvami ako *smrčok*, *kyjak*, *chriapač*, *ušiak*, *ježovec*,

koralovec, *vejárovec*. Prevažne ide o menej vzhľadné huby, aspoň v tradičnom vnímaní prostého človeka. Majú nepravidelný tvar, pripomínajúci pysk dobytka (*chriapy* – *chriapač*), uši starého človeka (*uštiak*), alebo čisto mužskú záležitosť – *kyjak*. Mužské názvy majú často huby s pórmi na spodnej strane plodnice a tradičné zachovanie mužskej prípony tu iste nie je náhodné: *pečeňovec*, *pestrec* (ľudový názov pre trúdnik šupinatý, pozri ďalej), *sírovec*, *tvarohovník*, *hlinovec*, *ohňovec*, *práchnovec*, *ryšavec*, *hnedák*, *krásnopórovec* a i. Sú to mohutné huby (okrem *krásnopórovca*³ navyše drevokazné), ktoré majú póry ako hríb. Tieto huby sa často pomenúvajú na základe vzhľadu, pretože pripomínajú jedlo (*tvarohovník*), ľudské orgány (*pečeňovec*, *uchovec*), vyznačujú sa charakteristickou farbou (*sírovec*, *ryšavec*, *hnedák*, *pestrec*) a vzhľadom (*hlinovec*, *vejárovec*, *ryhovec*, *sietkovec*, *krásnopórovec*), konzistenciou: *trúdnik*⁴, *pevník*, *korkovec*, výskytom (*brezovník*), vlastnosťami (*drevokaz*) alebo sa názov odvodzuje od použitia: *ohňovec* (prenášal a uchovával sa v ňom oheň), *práchnovec* (získavalo sa z neho práchno). Mužského rodu sú aj názvy veľkých guľovitých a koralovitých druhov ako *rozpadavec* (tiež zvaný aj *vatovec obrovský*), *fúkavec*, *pestrec*; *koralovec*, *ježovec*.

Z pohľadu človeka, ktorý využíval prírodné zdroje na svoju obživu, bolo potrebné pomenovať konkrétne užitočné druhy, alebo naopak druhy nebezpečné. Keď vychádzame z tohto predpokladu, najstaršími názvami nie sú všeobecné pomenovania ako *huba* a *hríb*, ale názvy ako *rýdzik* – ryšavá huba, *surovička* – huba, ktorá sa dá jesť za surova, *pečiarica* – huba, ktorá sa pečie, *muchotrávka* – huba, ktorá je jedovatá pre hmyz a pod. Názov *rýdzik* je veľmi starý, odvodzuje sa od psl. základu **rydj* „oranžový, hrdzavý“, ktorý súvisí so staršími výrazmi *rdza* „hrdza“, *ryšavý*, *rudý* a i. (porov. Králik 2015, 517; Machek 1971). Podľa všetkého sa táto huba zbierala už v praslovanskom období a mala osobitný jednoslovný názov motivovaný farbou. Aj v maďarčine sa táto huba nazýva *rizike*, čo je lexéma prevzatá zo slovanských jazykov. V. Machek (1871, 528) uvádza, že biele druhy rýdzikov (najmä rýdzik plstnatý, ale aj rýdzik korenistý, rýdzik osikový a rýdzik zelenejúci)

³ Názov *krásnopórovec* bol do oficiálneho názvoslovia prijatý až neskôr podľa českého názvu *krásnopórka*. V staršej literatúre (Pilát 1971) sa uvádza pod pôvodne ľudovým názvom *trúdnik*. Je zaujímavé, že v češtine má názov ženskú podobu, no slovenskí mykológovia názov zaradili k ďalším pomenovaniám pórovitých húb (ako *ohňovec*, *sietkovec*), čím možno podvedome naplňujú mužsko-ženskú schému, ktorú tu rozoberáme.

⁴ Porov. *trud* – námaha, ťažkosť od psl. **trudъ* z ide. **treud* – tlačiť (Rejzek 2015, 742), názov *trúdnik* súvisí s tvrdou konzistenciou.

majú v slovanských jazykoch osobitné názvy odvodené od pomenovania farby, napr. v poľštine poľ. *biel*, v ukrajinčine *bil*. Sú to mohutné a mäsité huby a tiež majú pomenovanie mužského rodu. Uhorský prírodovedec Melius (1578) zachytil názov *biel* prevzatý do maďarčiny vo forme *bélő*. Tu výraz *veres bélő* predstavuje červený druh rýdzika, čiže určitom nárečí sa názov *biel* zovšeobecnil na všetky rýdziky a tie sa potom rozlišovali podľa farby (Bagladi 2011, 40).

V slovenčine dodnes pri rodových a druhových názvoch húb nikdy nefiguruje výraz *huba*, zatiaľ čo napríklad v maďarčine je väčšina názvov tvorená spojením výrazu *gomba* a špecifikujúceho výrazu (*róka gomba* – líščia huba, *tinta gomba* – atramentová huba). Avšak aj v maďarčine existujú jednoslovné pomenovania konkrétnych druhov či rodov ako značkové slová. Mnohé z nich sú praslovanského pôvodu, napr. *rizike*, *riskó* (rýdzik), *galambica* (plávka), *géva* (hliva) a pod. Názov *rizike* ako staré prevzatie naznačuje, že išlo o pôvodné jednoslovné pomenovanie, tak isto staré ako pomenovania *huba*, *hríb*, *hliva* a iné.

Zaujímavosťou je pomenovanie *surovička*. Je to druh, ktorý sa konzumoval v surovom stave. Podľa vedeckej klasifikácie síce patrí k rýdzikom (podľa dužiny, ktorá roní mlieko), ale v tradičnom ponímaní existovali dva nezávislé druhy: *rýdzik* (zväčša boli takto označované navzájom veľmi podobné zelenkasté druhy z okruhu rýdzika pravého rýdzik pravý, rýdzik smrekový, rýdzik sosenový, rýdzik krvavý) a *surovička* (odborne rýdzik surovičkový). Názov *surovička* pôvodne podľa nevedeckého názoru vôbec nebol spájaný s rýdzikmi, zrejme vznikol na základe vlastností a podobu ženského rodu nadobudol vďaka spomínanému antropocentrickému motivačnému postupu, podobne ako *muchotrávka*, *pečiarka*, *plávka* a pod. Tak isto biele druhy rýdzikov neboli priradované k tomuto názvu, ale mali tradičný názov so základom *biel* (pozri vyššie).

V slovenčine poznáme len dva názvy húb v strednom rode: *kuriatko* a *uško*. V prípade *kuriatka* je rozhodujúca farba, ale vlastnosti motivanta sú zhodné s pomenúvanou vecou aj v iných parametroch (veľkosť, množstvo). Názov *uško* je motivované vzhľadom, ktorý pripomína ucho zvieratá. Navyše pri týchto názvoch kategória neutra korešponduje s malým vzrastom húb. Stredný rod (ako dieťa, mláďa) evokuje niečo malé a umocňuje deminutívnosť týchto výrazov.

K motivácii ďalších tradičných názvov húb v slovenčine a slovanských jazykoch:

1. Názvy ženského rodu

1.1. *Bedľa*. Výraz poznajú len západní Slovania. *Bedľa* ako názov jednej z najrozšírenejších a najnápadnejších jedlých húb má etymologicky nie celkom jasný pôvod. V slovenčine je názov začlenený medzi pomenovania ženského rodu, pritom v hornej lužičtine má podobu *bdto* (Rejzek 2012) alebo *bodto* (Brückner 1985, 19). V poľštine sa ešte nachádza v nárečiach a tiež má formu ženského rodu (porov. Brückner, tamže: „*bedła*, 2. pryp. liczby mnog. *bedł* zamiast **bdeł*; *bedłka* zamiast **bdełka*; *bdły* jeszcze po narzeczach, *bdła* u Stanka 1472 r.; *bdły* w 16. w. obok *bedły*“). Názov sa podľa A. Brücknera (tamže) nachádza aj v litovčine: „*bude* w 16. w, dziś na Wschodzie, ogólniejsze zdrobniałe *budele*, 'grzyb'“.

V slovenčine dnes poznáme viacero odborných názvov odvodených z tohto základu: *bedľa*, *bedlica*, *bedlička*, *bedľovka*, *bedľovec*. Podľa Rejzka (2015, 79) ide o starobylý slovný základ z psl. **bъdlo/bъdla*, ktorý sa litovčine spája s litovským *budė*, čo je označenie huby rastúcej na stromoch. Ak je to však skutočne etymologicky to isté slovo, v litovčine muselo nadobudnúť špecifický význam („stromová huba“), pričom v západoslovanských jazykoch ide o jedlú hubu rastúcu v lesnom humuse. Dokonca sa uvažuje aj o príbuznosti s lat. *boētus*.

1.2. *Hliva* (psl. **gliva*, srb a chorv. *gljiva*) je ďalší z najstarších názvov húb v slovanskom svete. Podľa Machka (1971, 168) môže ísť o odvodeninu od **glivěti*, pretože najprv sa takto označovali huby rastúce na niečom hnijúcom, kaziacom sa (na hnijúcom dreve). V. Machek uvádza, že prvotne išlo o názov slizu na niečom kaziacom sa a výraz **gliva* dáva do súvislosti so slovom **glejъ* (Machek 1971, 254).

V maďarčine poznáme toto slovo prevzaté ako *géva* (aj *gévagomba*) či *golyva* a prevažne označuje huby rastúce na stromoch. Ide o veľmi staré prevzatie, pretože pochádza z obdobia pred zmenou *g > h*. Nachádza sa medzi ľudovými pomenovaniami, zatiaľ čo v oficiálnom názvosloví sa *hliva* (*Pleutus*) označuje výrazom *laska*, *laskgomba*, ktoré je pravdepodobne domáceho pôvodu. Zo slovanských názvov je maďarskému výrazu *géva* formálne najbližšie ukrajinské *helva*. Výrazy *gliva*, *hliva*, *helva* apod. sa v nárečiach vyskytujú na území Slovenska, Srbska a Ukrajiny vo význame „huba rastúca na dreve“ (porov. Ripka 1997, 52, otázka. 437). Podobu *geľva* zachytáva spomínaný *Celokarpatský dialektologický atlas* (tamže) len v Maďarsku, kde môže ísť o spätné prevzatie z maďarčiny.

V ľudovom názvosloví na Slovensku sa v minulosti výraz *hliva* nepoužíval len pre hlivu ustricovú, ako je to dnes. S. Šebek (1968)

uvádza, že v okolí Bratislavy sa názvom *hliva* označovali aj iné lupeňovité druhy (pôvabnica fialová a strmuľka inováťová). To naznačuje, že v starších etapách vývoja mal výraz *hliva* skutočne všeobecnejší význam.

1.3. *Holúbka, holubinka*. Staršia, psl. podoba so spoluhláskou *g* je petrifikovaná v maďarčine: *galóca* (porov. Zaicz 2006, 243). Machek (1971, 175) uvádza, že staročeské výrazy *holúbka, holubinka* sú odvodené od pomenovania *holub*, ktorý má podobnú sivomodrú farbu. Podľa Machka (tamže) od mena vtáka boli odvodené nie len názvy húb, ale aj názvy farieb rus. *golubój*, ukr. *holúbyj*, poľ. *gołębi*. V maďarčine sa názvom *galóca* súhrnne nazýva viacero druhov lupeňovitých húb a tak isto v nárečiach bolo použitie tohto prevzatia veľmi pestré, zväčša však v maďarčine pristupuje k základnému názvu *galóca* ešte špecifikujúci výraz. V maďarskej ľudovej terminológii v niektorých regiónoch nachádzame nie len výraz *galóca*, ale aj *galambica* a ďalšie.

1.4. *Čírovka*. Tento názov je z hľadiska etymológie nejasný (podobne v češtine: *čirůvka*). Tradične sa spája s výrazmi pre vred, opuchlinu v ruštine, srbčine a chorvátčine (porov. Rejzek 2015, 127; Králik 2015, 105), avšak v súvislosti so vzhladom tejto huby to nie je isté, hoci niektoré druhy majú na klobúku hrboľ. Pravdepodobnejšie je vysvetlenie, ktoré uvádza Ľ. Králik, že by mohlo ísť o významový posun „vred, opuchlina, výrastok ap.“ > „(mäsitá) huba“ (Králik 2015, 105). A. Brückner (1985, 82) uvádza poľské výrazy *czyrak, czerak* vo význame „vred“, ďalej rus. *cziriej*, bulh. *czirka*, srb. slovin. *czir a slovin. aj szczyrowec*. Praslovanské východiskové slovo považuje za príbuzné s gréckym grec. *skirros* (porov. *skir*, „rak“) a za spoločnú archisému sa považuje tvrdosť, stvrdnutosť (adj. *skirros* – stvrdnutý), v ruštine sa nachádza výraz *čir* vo význame „prvý tenký ľad“. Sú aj ďalšie výklady, všetky však odkazujú do praindoeurópskej minulosti, takže ide o veľmi starý výraz, siahajúci k počiatkom záujmu ľudí o huby. Ako vidíme, nie vo všetkých jazykoch majú názvy odvodené od základu *čir-* podobu ženského rodu a aj v slovenčine ide o novší derivát pomocou prípony *-ovka*. V slovenčine majú lupeňovité huby väčšinou názvy ženského rodu podľa archetypu najstarších názov *bedľa, hliva, holúbka*.

1.5. *Psovka*. Z kognitívneho hľadiska je zaujímavé spájanie podradných, nekvalitných vecí (potravín) so psami. Napriek tomu, že pes bol od vekov priateľom človeka, zrejme musel spotrebovať aj to, čo už nikto nechcel, navyše musel vydržať aj nevlúdne počasie (porovnaj frazémy *psie počasie; Je také počasie, že by si ani psa nevyhnal*). Adjektívum *psí* sa v staršej slovenčine v prenesenom zmysle používalo aj v súvislosti s nekvalitnými vecami, preto v slovenčine dodnes existuje

psovka, nepoužiteľná huba zlej akosti (*Mutinus caninus*). L. Králik uvádza pri hesle *kozák*, že ide o menej kvalitný hríb a spojenie *kozí hríb* uvádza do súvislosti s výrazmi *kravský rýdzik*, *psí hríb* ako označeniami menej kvalitných húb (Králik 2015, 295). Na označovanie nejedlých, podradných húb a rastlín teda slúžili adjektíva odvodené od rôznych zvierat. Často sa adjektívom *psí* označovali nejedlé rastliny (*psica* – planá horská tráva, *psie víno* – ľuľok sladkohorký, Králik 2015, 436).

Pri hube *psovke* je však nápadné, že aj latinský výraz je odvodený od názvu psa. To naznačuje iný výklad, táto huba totiž svojou konzistenciou sotva mohla ašpirovať na potravinu, preto jej označenie mohlo súvisieť s tým, že psy, ktoré sa, ako vieme, s obľubou váľajú po aromatických, zapáchajúcich predmetoch, aby nadobudli ich pach, zrejme často používali túto hubu ako zdroj pachu a radi sa otierali o jej smradľavé plodnice.

2. Názvy mužského rodu

2.1. *Varganj*. V srbčine, chorvátčine a slovinčine sa používajú pre huby z okruhu hríba dubového (*Boletus reticulatus*) názvy *varganj* alebo *vrganj*. Tento názov prevzala aj maďarčina vo forme *vargánya* (v tom istom význame). Kuriózne je, že P. Skok v *Etymologickom slovníku chorvátskeho alebo srbského jazyka* (Skok 1988, 624) uvádza, že slovo je prevzaté z maďarčiny do srbského a chorvátskeho jazyka. Naopak, maďarskí etymológovia (Zaicz 2006, 901) uvádzajú, že slovo je prevzaté zo slovanských jazykov do maďarčiny. Tento výklad je pravdepodobnejší, pôvod slovanského slova *varganj*, *vrganj* je však nejasný. Zaujímavosťou je, ako sa v niektorých maďarských nárečiach a starších atlasoch (Clusius 1983) tento názov zmenil cestou ľudovej etymológie na *varga anya*, čiže „obuvníkova matka“, čo nemá žiadny významový súvis s pomenúvanou vecou (huba).

Určitou možnosťou by bolo hľadať pôvod v poľskom *warga*, („pysk“). Analógia je v maďarčine, kde sa tieto huby s pórovitým hymenoforom nazývajú aj *tinóru* podľa podobnosti s pyskom dobytky (maď. *tinó* „mladý dobytok“, or „nos“; porov. Zaicz 2006, 874). Podobne aj v slovenčine a v nemčine sa tieto huby metaforicky nazývajú podľa pysku hovädzieho dobytky (napr. *masliak kravský*).

2.2. *Kozák*. J. Rejzek (2012, 340) uvádza, že v češtine je názov huby motivovaný podobnosťou na človeka, pastiera kôz. Keď sledujeme situáciu v slovenčine, môže však ísť aj o celkom inú motiváciu, pretože iné názvy odvodené od povolání v slovenčine nie sú (názvy *báňik*, *baník*,

baňiar v okolí Brezna a Banskej Bystrice sú motivované miestom výskytu, rastú v bánoch – rúbaniskách). Pomenovanie *kozár* je vo východoslovenských nárečiach všeobecné označenie hríba (*kozare* – hríby, *kozaroš* – hubár). Taktiež na strednom Slovensku pomenovaním *čierny kozák* neoznačujú huby, ktoré dnes označujeme ako kozáky, ale hríby: hríb dubový (kozák) a hríb zrnitohlúbikový a hríb siný (*čierny kozák*; Šebek 1968), v okolí Bardejova Šebek (1968) uvádza názov *kozák* pre hríb dubový. Navyše v češtine kozáky majú oficiálny názov *křemenáč*. Rejzkov výklad môže byť správny za tých okolností, ak by sa nárečový český názov *kozák* ešte v predpisovnom období rozšíril na Slovensko, no to by musel na východnom Slovensku prejsť formálnou úpravou a nadobudnúť širší význam, čo je nepravdepodobné.

Pri pomenovaní *kozák* prichádza do úvahy aj motivácia názvom vojaka, lebo v slovenských nárečiach sú známe názvy *honvéd* (okolie Zvolena, porov. Šebek 1968) ako označenie huby kozáka s červeným klobúkom, kozáka žltoranžového (*Leccinum testaceo-scabrum*).

Celkom inú etymológiu ako Rejzek uvádza Ľ. Králik (2015, 295), ktorý dáva výraz do súvislosti s kozami, ako označenie menej kvalitných hríbov, pôvodné označenie „kozí hríb“ sa univerbizovalo na *kozák/kozár* (pozri vyššie). Pre nás je v tejto chvíli dôležité, že išlo pôvodne o pomenovanie hríba (mužský rod).

2.3. *Pestrec*. Keď si tento názov uvedieme do súvislosti s podobou konkrétnych húb, ktoré označuje, odkryje sa nám pôvodný praslovanský význam pomenovania. Ide o rôzne druhy čiernobielych, strakatých húb (*trúdnik šupinatý*, *pestrec obyčajný*, *náramovka cisárska* a i.). Dnes sa už názov v odbornom názvosloví vzťahuje na druh *Scleroderma citrinum*, no maďarčine výraz *pisztric* (a iné jeho podoby v nárečiach; Bagladi, 2011, 54) označuje trúdnik šupinatý (*Polyporus squamosus*). Tá istá huba sa označuje názvom *pestrec* aj v niektorých slovenských nárečiach (*pestrec*, pl. *pesterce*). V niektorých nárečiach označovali výrazmi *pesterec*, *besterec* aj náramovku cisársku (*Catathelasma imperiale*) a *bielohlúzovku* (*Choiromyces meandriformis*). V nemčine existuje tiež slovanské prevzatie *Posternitz* (bližšie neurčený druh). Dnes adjektívum *pestrý* označuje niečo, čo má „rozmanité živé farby, rôznofarebné“ (pozri *Krátky slovník slovenského jazyka*, 454), pôvodne však psl. **pьstrь* znamenalo „škvrnitý, strakatý“. Môžeme však toto určenie spresniť, pretože všetky spomínané druhy sa vyznačujú drobnými hnedými šupinkami na bielom (svetlom) podklade. V tejto súvislosti je zaujímavé, že aj slovo *pes* (zool. *Canis*) sa niekedy dáva do súvislosti s psl. **pьstrь* ako „pestro sfarebné zviera“ (Králik 2015, 435). A srst psa naozaj pripomína šupinky a chlčky niektorých húb. Napríklad v slovinčine

„škvrnitý, strakatý“ sa označuje synonymnými výrazmi *pester* a *pisan*, pričom slovo *pisan*, ako aj naše *písať* súvisí s ide. **pik'ro* (porov. Snaj 2015; Králik 2015, 436). Tento výraz pôvodne asocioval ostrú kontrastnú kresbu, takú, akú nachádzame na povrchu spomínaných húb.

2.4. *Smrčok*. Pravdepodobne ide o zdobneninu od **smrč* (Králik 2015, 542), čo je príbuzné so slovom *smrkať* (hlien). Ale môže ísť aj o metaforické pomenovanie na základe podobnosti so smrekom: *smrečok*, *smrčok*. Najpravdepodobnejšie je, že dnešná slovenská podoba *smrčok* vznikla tak, že pôvodné slovo **smr* sa ľudovou etymológiou priklonilo k výrazom *smrek*, *smrečok*, v nárečiach *smrčok* (podľa vzhľadu).

Zaujímavosťou je maď. názov *szömörcsög* z pôvodného slov. **smьrčьkь* (porov. Clusius 1983: *sömörcsök* [1583]; Bagladi 2011, 158: *szemerchýek* [1584]), ktorý označuje v oficiálnom názvosloví hadovku smradľavú (*Phallus impudicus*). Táto huba sa podobá na smrčky, ale smrčkovité huby majú dnes v maďarčine pomenovania *kucsma gomba* (podľa balkánskej čiapky, baranice). To, že názov *szömörcsög* prevzatý z praslovančiny, resp. starej slovenčiny označuje výlučne túto slizkú zápachajúcu hubu, nás privádza na myšlienku, že pôvodne tento názov označoval iba hadovku smradľavú. Václav Machek (1971, 562) zachytil i staré české pomenovanie hadovky smradľavej *hadí zmrž*.

Keď vychádzame z toho, že primitívny človek sa zaoberal prírodnými veľmi detailne (v prípade húb išlo dokonca o otázku života a smrti), je dôležité si uvedomiť, že smrčok vôbec nie je slizká huba, jej povrch je suchý. Preto je súvislosť s hlienom pochybná. Môže ísť prípadne o druhotnú motiváciu. Hadovka smradľavá (slizká huba) bola pomenovaná *smrč-ok* (podľa **smrč* – hlien) a podľa nej boli pomenované smrčkovité druhy (*Morchella*), ktoré vykazujú určité podobné znaky, najmä tvar.

2.5. *Grebeň*. Ide o starší, v slovanských jazykoch už zaniknutý názov huby jelenky (*Hydnum*). Zachoval sa však v maďarčine vo forme *gereben*. Motivantom je ostňovitý hymenofor. V ľudovej kultúre Maďarska totiž figuruje nástroj, hrebeň na česanie konopí, ktorý má podobný vzhľad a má z psl. prevzatý názov *gereben* (z pôv. *гъребень*). V praslovančine ani v slovanských jazykoch možno nikdy nefungoval názov *gereben* označujúci hubu, len Maďari pomenovali túto hubu na základe vonkajšej podobnosti s hrebeňom na česanie priadze. Možno však tento názov existoval v lokálnej platnosti v niektorých nárečiach v dnešnom Maďarsku, resp. južnom Slovensku.

Záver a zhrnutie

Antropocentrizmus ako kognitívny princíp sa výrazne podieľal na utváraní pomenovaní húb v slovenčine. Vnímanie odlišností mužského a ženského tela sa prejavilo pri pomenúvaní morfológicky odlišných druhov húb.

Už základné všeobecné pomenovanie *huba* a *hríb* nesú v sebe informáciu o rode, pričom *huba* je všeobecné pomenovanie v oficiálnej odbornej terminológii a *hríb* je označenie pre užšiu skupinu väčšinou mohutnejších druhov (*Boletus*). Toto dichotómiou je motivované utváranie ďalších názvov, pričom názvy jemnejších a subtílnejších druhov sa priradujú k ženskému rodu (tvoria sa na základe typickej vlastnosti a prípony ženského rodu, napr. *machová huba* – *machovka*) a názvy mohutnejších, pórovitých, hrboľatých druhov sa priradujú k mužskému rodu (*maslovitý hríb* – *masliak*).

Zložitejší problém predstavujú názvy, ktoré sú zo synchronného hľadiska nemotivované (*bedľa*, *čirovka*, *hliva*). Etymologickým výskumom sa môžeme dopracovať k motivujúcim vlastnostiam, no bežný používateľ jazyka vníma už len informáciu o rode. Napríklad *bedľa* (*Macrolepiota*) má v slovenčine vplyvom antropomorfného vnímania ženský rod, i keď v poľštine je toto slovo stredného rodu. *Čirovka* (*Tricholoma*) je opäť ženského rodu, zatiaľ čo v iných slovanských jazykoch je slovo zachované i v podobe *czyrak*, *czerak*, *čir* atď. Z toho nám vychádza, že pomenovanie štíhlych húb s lupeňmi sa v slovenčine spája s ženským rodom (*bedľa*, *čirovka*, *hliva*, *plávka*, *surovička*...). Tento antropocentrický postup fungoval čiastočne už v praslovanskom období (psl. **gliva*; **golōbica*, čes. *holubinka*, maď. *galambica*, *galóca*). Výnimkou je názov *rýdzik* ako pomenovanie huby, ktorá by podľa našej schémy vzhľadovo prináležala do skupiny štíhlych, vzhľadných lupeňovitých húb. Toto pomenovanie pochádza ešte z praslovanského obdobia, no menší vzrast huby sa nemanifestuje prostredníctvom ženského rodu, ale je jazykovo zakomponovaný do deminutívnej prípony (-*ik*).

Hríbovité druhy húb (*Boletus*) majú vo všetkých slovanských jazykoch prevažne názvy mužského rodu (*hríb*, *kozák*, *křemenáč*, *masliak/maslák*, *vrganj*...). Mužského rodu sú aj názvy smrčkov a iných druhov s nepravidelným tvarom a taktiež názvy niektorých mohutných druhov rýdzikov (*biel*).

Antropocentrickému pomenovaciemu postupu zodpovedajú aj názvy časi plodníc (*noha*, *klobúk*), zoskupení húb (*rodinka*) a iných metaforických pomenovaní (*fešák* – urastený hríb). Nakoniec v niektorých slovenských nárečiach (Brezno) sa slovo *hríb* používa ako životné

podstatné meno (*našiou krásňiho hríba*), čo tiež predstavuje akúsi antropomorfnú metaforu (hríb ako človek). V slovenčine sú známe prirovnania, ktoré zas naopak prisudzujú vzhľad a vlastnosti húb ľuďom: *starý hríb, sedí ako hríb* a pod.

Literatúra

- Bagladi O., 2011, *Magyar gombanevek nyelvészeti elemzése* (Dizertačná práca), Veszprém.
- Brückner A., 1985, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Clusius C., 1983, *Fungorum in Pannoniis observatorum Brevis historia et Codex Clusii. Mit Beiträgen von einer internationalen Autorengemeinschaft*, Budapest.
- Dermek A., 1985, *Huby lesov, polí a lúk*, Martin.
- Dudová K., 2014, *Jazykový obraz chcenia v slovenčine*, [w:] J. Vaňko (ed.), *Obraz človeka v jazyku*, Nitra, s. 182–192.
- Králik L., 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava.
- Machek V., 1971, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
- Molnár I.B., 1781, *Physiologicon Complexum Historiam Naturalem Regne Tria*. Budae.
- Pilát A., Ušák O., 1972, *Vreckový atlas húb*, Bratislava.
- Rejzek J., 2012, *Český etymologický slovník*, Praha.
- Ripka I. et al. (red.), 1997, *Celokarpatský dialektologický atlas. 5. zväzok*, Bratislava.
- Skok P., 1988, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća poni²* - Ž. Zagreb.
- Šebek S., 1968, *Slovník lidových názvů hub*, Poděbrady.
- Vaňko J., 2014, *Antropocentrismus v jazyku a v jazykovede*, [w:] J. Vaňko (ed.), *Obraz človeka v jazyku*, Nitra, s. 10–20.
- Zaicz G. (red.), 2006, *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest.

Internetové zdroje:

- Na huby.sk* <http://www.nahuby.sk/atlas-hub> [25.09.2016].
- Snoj, M., *Slovenski etimološki slovar. Tretja izdaja. Elektronska objava*, Ljubljana. www.fran.si [27.09.2016].

Names of fungi from the anthropocentric perspective

Summary

All the substances with which man is encountered, saw through the prism of their physical, human beings, therefore mushroom shape resembles a human figure. Fungi, specifically their fruiting bodies sees as a people, and therefore their classification uses similar criteria as to the classification of people. The basic criterion for the classification of people is their gender. According to this criterion man “pigeonhole” the mushrooms and their names. The oldest pre-Slavic names of mushrooms are female (*hliva*, *bedľa*, *holubinka*, *čirovka*), most of them concerns slim species with lamella. Word *hríb* gradually became established as the name of the large mushrooms with tubular hymenofor. Under this cognitive scheme people in our region named by other species of fungi. So mushrooms, that evoke feminine qualities and attribute, are receiving feminine names. Massive mushrooms, or mushrooms having a variety of unpleasant physical and olfactory qualities can be classified as masculine. We know very ancient names of fungi belonging to one species today, for example: *rýdzik* (*Lactarius deliciosus* and related species), *surovička* (*Lactarius volemus*), *biel* (*Lactarius piperatus* and related species). While exploring the slavic and old slovak names of mushrooms are very helpful Hungarian words coming from the ancient Slavic.

Keywords: names of fungi, Slavic languages, anthropocentrism, grammatical gender, etymology.

Nazwy grzybów z perspektywy antropocentrycznej

Streszczenie

Wszystkie substancje, z którymi człowiek się zetknął, postrzegał przez pryzmat swojej fizycznej, ludzkiej istoty, z tego powodu grzyby swoim wzrastaniem przypominały mu ludzi; dlatego też do ich klasyfikacji wykorzystuje podobne kryteria. Podstawowym kryterium klasyfikacji ludzi jest ich płeć. Według tego kryterium człowiek „szufladkuje” również grzyby i ich nazwy. Najstarsze prasłowiańskie nazwy grzybów są rodzaju żeńskiego (*huba*, *hliva*, *bedľa*, *holubinka*, *čirovka*), większość z nich dotyczy smukłych gatunków z blaszkami. Wyraz *grzyb* stopniowo ustalił się jako nazwa dużych grzybów z porami. Do tego myślowego schematu ludzie z naszego regionu dodawali wszystkie nowopowstałe nazwy. Tak więc grzyby uosabiające cechy żeńskie otrzymały nazwy rodzaju żeńskiego, a grzyby uosabiające siłę lub posiadające różne nieprzyjemne przymioty fizyczne i zapachowe kwalifikowano do rodzaju męskiego. Podczas odkrywania prasłowiańskich i starosłowackich nazw grzybów bardzo pomocne są stare zapożyczenia w języku węgierskim.

Słowa kluczowe: nazwy grzybów, języki słowiańskie, antropocentryzm, kategoria rodzaju, etymologia.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.02>

Renata BIZIOR

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Wpływ kontekstu na aktualizację wzorca gatunkowego aktu uszanowania (na przykładzie tekstu z początku XIX wieku)

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest oddziaływanie czynników kontekstowych na kształtowanie się zachowań językowych w zakresie komunikacji prawno-urzędowej. Materiał badawczy stanowią teksty aktu uszanowania – dawnego gatunku prawno-urzędowego, wprowadzonego do polszczyzny na początku XIX wieku przez *Kodeks cywilny* zwany *Kodeksem Napoleona*, sporządzone przez urzędnika publicznego (notariusza) w 1809 r. Autorka analizuje strukturę tekstów aktu uszanowania w relacji do normatywnego wzorca gatunkowego oraz na tle innych realizacji gatunkowych z tego samego okresu i przedstawia je jako indywidualne realizacje wzorca gatunkowego zdeterminowane przez oddziaływanie kontekstu zewnątrzjęzykowego. Tego rodzaju aktualizacje wzorca gatunkowego uznaje za nietypowe dla sfery prawno-urzędowej, w której dominują wzorce normatywne.

Słowa kluczowe: styl urzędowy, prawno-urzędowy gatunek wypowiedzi, wpływ francuskie, Kodeks Napoleona, akt notarialny, akt uszanowania, XIX w.

Istotnym czynnikiem kontekstowym, o którym będzie mowa w tym szkicu, jest prawo – główny elementu kontekstu¹ socjokulturowego,

¹ Komunikacyjna działalność człowieka osadzona jest w określonym kontekście zewnątrzjęzykowym. W części ujęć teoretycznych wyróżnia się trzy rodzaje kontekstu: ogólnokulturowy (rodzaj aktywności społecznej), socjokulturowy (rodzaj sytuacji społecznej bądź instytucjonalnej, kategorie uczestników), sytuacyjny (najbliższy kontekst wypowiedzi) (np. Gajda 1991, 69). Mimo tych rozróżnień w praktyce badawczej niejednokrotnie obecne są uproszczenia, których konsekwencją jest uwzględnianie podziału na kontekst kulturowy (dalszy) oraz kontekst sytuacyjny (bliższy wypowiedzi) (Ostaszewska 2008, 33).

w którym osadzone są gatunki prawno-urzędowe² należące do stylu urzędowego polszczyzny. Wartą podkreślenia cechą tej funkcjonalnej odmiany języka jest jej większy stopień uzależnienia od kontekstu zewnętrznego, a zatem od dynamiki zmian w sferze prawno-ustrojowej, politycznej, społecznej i kulturowej, niż w wypadku innych odmian (Szczepankowska 2015, 8).

Początek XIX stulecia przyniósł ważne zmiany w zakresie kodyfikacji prawa i regulacji prawnych, co było konsekwencją przemian ustrojowo-politycznych związanych z powstaniem Księstwa Warszawskiego zależnego od Cesarstwa Francuskiego i działań niepozostających bez wpływu na repertuar gatunków obsługujących sferę prawno-urzędowych, a także na ich tożsamość i stabilność. Ten istotny aspekt oddziaływania czynników kontekstowych na postać gatunku podkreśla w swojej pracy Bożena Witosz (2009, 104). Za najważniejszą zmianę w zakresie kultury prawnej dziewiętnastego stulecia, nie tylko w Polsce, ale również w znacznej części Europy, trzeba uznać wprowadzenie unormowań w zakresie prawa cywilnego skodyfikowanych w *Kodeksie cywilnym* zwanym *Kodeksem Napoleona*, pierwotnie opublikowanym we Francji w 1804 r., a kilka lat później adaptowanym na grunt polski. Wraz z powstaniem Księstwa Warszawskiego (1807) na ziemiach polskich wprowadzone zostały francuskie modele ustrojowe, nie tylko prawne, ale również kancelaryjne i administracyjne, w tym obejmujące działalność notariatu (Ławniczak 2013, 34).

Pod względem społeczno-kulturowym regulacje prawne *Kodeksu Napoleona* w istotny sposób uporządkowały stosunki rodzinne, związane między innymi z funkcjonowaniem małżeństwa, począwszy od momentu decyzji o jego zawarciu aż po rozwiązanie. Towarzyszącym temu zjawiskiem kulturowym, mającym oparcie w *Kodeksie*, był powrót do patriarchalnych zasad dawnego prawa, które wymagało nie tylko zezwolenia rodziców lub dziadków na zawarcie małżeństwa przez kobiety do 21 lat, a mężczyzn do 25 lat, ale i zwrócenia się do rodziców (lub dziadków) o radę w formalnym, urzędowym akcie uszanowania (tzw. *acte respectueux et formel*), który w świetle przepisów powinien być powtórzony dwa razy (Sójka-Zielińska 2007, 94). Akt uszanowania jest świadectwem potrzeby regulowania stosunków rodzinnych (społecznych) w sposób urzędowy, która jest wyrażana przez prawodawcę, i w ten sposób pełni funkcję regulacyjną. Informacje na temat tego przepisu prawa zawierają tłu-

² Podział gatunków w obrębie stylu urzędowego przyjmuję za M. Wojtak (2001, 155), która w obrębie tego stylu wydziela dwie odmiany: prawno-urzędową i urzędowo-kancelaryjną.

maczenia *Kodeksu Napoleona* na język polski (KN1, KN2), który obowiązywał od roku 1807 na terytorium Księstwa Warszawskiego, a jego rzeczywiste stosowanie w praktyce poświadcza wiele realizacji tekstowych różnorodnych form gatunkowych o charakterze prawno-urzędowym. Niemniej jednak żywotność samego aktu uszanowania nie była zbyt długa, gdyż z biegiem czasu został uchylony ze względu na formalną i finansową uciążliwość (opłata) i faktyczną bezużyteczność, wskutek czego zyskał zdecydowanie efemeryczny charakter. Pierwsza próba usunięcia odnoszących się do niego przepisów prawnych, kształtujących zarazem świecki charakter małżeństwa, została podjęta już w 1818 r., po zmianie ustroju politycznego, w której efekcie małżeństwo odzyskało status wyznaniowy (Sójka-Zielińska 2007, 78).

Na marginesie podjętego tematu warto wspomnieć o szczególnym znaczeniu *Kodeksu* dla rozwoju odmiany urzędowej polszczyzny oraz przyporządkowanego jej pola gatunkowego, na co zwraca uwagę Ewa Woźniak (2014), Irena Szczepankowska (2015) i Rafał Zarębski (Woźniak, Zarębski 2016). Zdaniem badaczy przekłady francuskiego *Kodeksu Napoleona* na język polski wpłynęły w istotny sposób nie tylko na przeobrażenia w repertuarze gatunków urzędowo-kancelaryjnych oraz ich wzorców, które były konsekwencją wprowadzenia do sfery prawno-administracyjnej nowych i zmodyfikowanych gatunków wypowiedzi (Woźniak, Zarębski 2016, 53–54), ale również na jakość polszczyzny urzędowej w XIX w., z tej racji, że upowszechniły nowoczesny, logiczny styl wypowiedzi, zdecydowanie osłabiając tradycję retoryczną oraz makaronizowanie (Szczepankowska 2015, 20), stały się również podstawą istotnych zmian w terminologii prawno-administracyjnej, jej uporządkowania i uściślenia (Woźniak, Zarębski 2016, 49–55).

Przedmiotem mojej uwagi jest akt uszanowania, gatunek rozpoczynający swój żywot na początku XIX stulecia, który jest swoistym świadectwem określonego czasu, z jednej strony odzwierciedlającym wprowadzenie w życie nowego porządku prawnego bazującego na *Kodeksie Napoleona*, a z drugiej dokumentującym stosunki rodzinne i społeczne danej wspólnoty komunikatywnej o regionalnym charakterze. Akt uszanowania, podobnie jak akt pozwolenia na zawarcie małżeństwa, jest przede wszystkim dokumentem postępującego procesu wkraczania prawa i władzy świeckiej w przestrzeń mającą dotychczas sankcję religijną bądź zwyczajową oraz powolnej zmiany relacji państwo/prawo – rodzina³. Od strony językowej jest ciekawym poświadczeniem kształtowania świadomości gatunkowej, kompetencji komunikacyjnej i zachowań językowych

³ Szerzej na ten temat pisze K. Sójka-Zielińska (2007, 92–98, 131–135).

urzędników publicznych (notariuszy), i co najważniejsze – przemian sposobów aktualizacji wzorca gatunku urzędowego. Mirosława Siuciak (2002, 122–123) zwraca uwagę, że badanie tego rodzaju przeobrażeń zachodzących w obrębie poszczególnych gatunków pozwala na uchwycenie przemian danego stylu funkcjonalnego. Uczynienie obiektem analizy konkretnego tekstu aktu uszanowania pozwala na obserwację sposobu aktualizacji wzorca gatunkowego wypowiedzi prawnouzędowej, który jest determinowany przez różnorodne czynniki kontekstowe. Wobec powyższego celem badawczego postępowania jest próba odpowiedzi na pytanie dotyczące występowania w wybranych aktualizacjach aktu uszanowania pewnych problematycznych przekształceń, w których efekcie powstaje tekst o innej intencji komunikacyjnej niż ta, która była właściwa prototypowi wymodelowanemu przez prawo.

W opracowaniu korzystam z teoretycznej tradycji studiów historycznojęzykowych i tekstologicznych, a w analizie tekstów odwołuję się do metod tekstologicznej, pragmalingwistycznej i genologicznej analizy tekstu.

Jednym z rezultatów procesu przemian repertuaru gatunków urzędowych na początku XIX w.⁴ było wejście w użycie pisemnego, urzędowego aktu uszanowania, który przyjmując postać odrębnego aktu notarialnego, wykorzystywał jego wzorzec gatunkowy. Taką zależność między tekstem aktu uszanowania a gatunkiem przyjmuję za Anną Dunin-Dudkowską (2012, 35), która uznaje akt notarialny za samodzielny gatunek tekstu mieszczący się w polu gatunków urzędowych. Wobec tego w akcie uszanowania umocowanym prawnie widzieć będę odmianę gatunkową aktu notarialnego, który z kolei łączy się ściśle z gatunkami urzędowymi wykorzystywanymi w zasadniczej, najważniejszej z punktu funkcji zmiany rzeczywistości prawnej, części aktu: umową, protokołem, testamentem itd. Warto jeszcze zaznaczyć, że po wprowadzeniu w życie *Kodeksu Napoleona* wzorzec aktu notarialnego został szczegółowo uregulowany przepisami prawnymi, co doprowadziło do jego unifikacji i standaryzacji (Dunin-Dudkowska 2012, 36).

Do tej pory wśród językoznawców uwagę aktom uszanowania poświęciła Joanna Kuć w monografii *Polszczyzna łukowskich aktów notarialnych z początku XIX wieku* (2013, 53–55, 84–85), a także w artykule pt. *Akty uszanowania i pozwolenia na zawarcie małżeństwa jako umowy intertekstualne* (2012). Na podstawie własnych badań autorka stwierdza, że akty uszanowania należały do często praktykowanych czynności notarialnych w początkowym okresie XIX w. (Kuć 2013, 84), co było konsekwencją przepisów wprowadzonych przez *Kodeks cywilny*. Autorka

⁴ O tego rodzaju zmianach, na przykładzie aktu znania, pisze R. Bizior (2015).

wskazuje, że w aktach uszanowania mamy do czynienia, po pierwsze, z krótkimi, uroczystymi prośbami o radę i błogosławieństwo skierowanymi do rodziców osób pragnących zawrzeć związek małżeński (Kuć 2013, 54), a po drugie, z umowami (dokumentami) zawartymi między rodzicami lub – w wypadku ich braku – najbliższymi krewnymi i dziećmi zamierzającymi zawrzeć małżeństwo; są to umowy w formie prośby o rodzicielskie błogosławieństwo (Kuć 2013, 84–85). W innym miejscu J. Kuć (2012, 92) ujmuje rzecz całościowo, pisząc, że „akty uszanowania są to krótkie, jednostronicowe umowy zawarte między rodzicami (lub najbliższymi krewnymi) i dziećmi, zamierzającymi zawrzeć związek małżeński. Mają formę prośby o rodzicielskie błogosławieństwo, są jednocześnie urzędowymi dokumentami umocowanymi prawnie”. Przywołane charakterystyki akcentują dwie ważne cechy aktu uszanowania: dominację aktów prośby oraz gatunkową formę umowy w zasadniczej części aktu notarialnego.

Istotę aktu uszanowania od strony prawnej uregulował artykuł *Kodeksu cywilnego* Napoleona, który przybierał różny kształt językowy w zależności od tłumaczenia. Sytuował on akt uszanowania w kontekście innych aktów stanu cywilnego jako towarzyszący urzędowej formalizacji procesu zawierania małżeństwa. Z tłumaczeń artykułu 151 *Kodeksu* niewątpliwie wynika, że ów akt powinien zawierać prośby⁵. Poniżej zamieszczam dwie wersje tego przepisu:

151. Dzieci familii, doszedłszy lat wieku swego oznaczonych art. 148 obowiązane będą przed zawarciem małżeńskiego związku, prosić przez uroczysty akt uszanowania, o radę oycy i matki, albo dziadów i bab, gdy oyciec i matka nie żyją, lub są w niemożności oświadczenia woli swoiey [KN1, 46].

Art. 151. Dzieci w małżeństwie spółdzone, wstąpiwszy w wiek pełnoletni oznaczony Artykułem 148 są obowiązane przed zawarciem małżeństwa prosić, przez Akt uszanowania formalny, o radę Oycy, i Matki, lub swych dziadów i babek, ieżli ich rodzice nie żyją, lub są w niemożności oświadczenia woli swoiey [KN2, 19].

Tekst aktu uszanowania będący obiektem analizy został sporządzony przez pisarza aktowego (notariusza) Józefa Leśniewskiego, mianowanego na ten urząd w 1809 r. i wykonującego czynności urzędowe w Częstochowie w latach 1809–1819. Leśniewski był pierwszym notariuszem, który prowadził kancelarię notarialną w tym mieście na podstawie *Ustawy notarialnej* z 1808 r. wprowadzającej francuski system notariatu,

⁵ Anna Wierzbicka (1983, 129) definiuje prośbę przy użyciu formuł definicyjnych w sposób następujący: „chcę żebyś zrobił dla mnie coś dobrego (X) / mówię to bo chcę żebyś to zrobił / nie wiem czy to zrobisz bo wiem że nie musisz robić tego co ja chcę żebyś robił”.

niemniej na urząd został powołany z rocznym opóźnieniem w stosunku do terminu nałożonego przez prawo w *Ustawie notarialnej* z 1808 r. Jest to dość znaczący czynnik kontekstowy pozostawiający określone znamię w tekście badanego aktu, który został spisany w roku 1809, w początkowym okresie praktyki notarialnej Leśniewskiego, przypadającym na rok po pierwszym tłumaczeniu na język polski *Kodeksu Napoleona* i obowiązywania *Ustawy notarialnej* (1808). Podstawą do sporządzenia badanego notarialnego aktu uszanowania, zgodnie z zasadą prawną, stała się czynność prawna, która miała miejsce w tym mieście (Pawiński 2002, 203).

Tekst aktu uszanowania, będący podstawą badań, ma dwa warianty tekstowe spisane przez Leśniewskiego w 1809 r., w pewnym stopniu różniące się od siebie. Tekst oryginału (wariant A) figuruje w księdze akt notarialnych notariusza i jest zapisany w sposób typowy dla większości aktów notarialnych, to jest na prawej połowie strony karty z pozostawieniem lewej części wolnej. Przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Częstochowie (nr działu 34, rok 1809, karta 266). Drugi z tekstów – kopia dokumentu (wariant B) – został przygotowany przez notariusza na potrzeby urzędu stanu cywilnego i włączony do akt stanu cywilnego parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Zygmunta w Częstochowie, w którym odbył się ślub osób zawierających akt uszanowania. Obecnie jest przechowywany w Archiwum Państwowym w Częstochowie (nr działu 56, rok 1809, k. 142–144) i wchodzi w skład tak zwanych alegatów, czyli archiwalnych załączników do akt stanu cywilnego, jest dokumentem do aktu małżeństwa. Został zapisany w inny sposób, gdyż zajmuje całą stronę papierowych kart. Jednak nie tylko sposób zapisu różni obydwie dokumenty, gdyż, z konieczności wynikającej z relacji pochodności i wtórności wariantu B wobec wariantu A oraz jego innego obiegu urzędowo-kancelaryjnego, dokumenty te różnią się pewnymi elementami strukturalnymi, o czym będzie jeszcze niżej.

Punktem wyjścia do analizy jest fakt opatrzenia tekstu (tekstów) nazwą identyfikującą, określającą przynależność do odmiany gatunkowej, a tym samym wskazanie na jego cel komunikacyjny. Nazwa ta została odnotowana w aktach notarialnych Leśniewskiego – w rejestrze alfabetycznym oznaczonym jako *Regestr*, rozpoczynającym księgę zbiorczą aktów notarialnych sporządzonych przez notariusza w 1809 r. – w postaci: *Bogucki, z Sreybrowską, akt uszanowania zawarli*, oraz na dokumencie wydanym parafialnemu Urzędowi Stanu Cywilnego. Z tyłu ostatniej strony tekstu znajduje się bowiem napis sporządzony ręką pisarza, o następującej treści: *Akt uszanowania między Urodzonymi Janem Boguckim i Rożą Szreibrowską spisany Roku Tysiąc osmset dziewiątego w Częstochowie*. Nadawca tekstu aktu notarialnego określa go trzykrotnie jako *akt*

uszanowania – dwa razy poza tekstem i raz wewnątrz, oraz jeden raz jako *akt wieczystego uszanowania* – jest to określenie pojawiające się w korpusie tekstu wcześniej niż *akt uszanowania*. Przytoczone zapisy wskazują na gatunkową (odmianową) identyfikację tekstu przez nadawcę. Idąc za tym faktem, mając przy tym świadomość niedoskonałości takiego kroku, przyjmuję, że właśnie z tego rodzaju odmianą gatunkową i jej aktualizacjami mamy do czynienia.

Wspomnieć trzeba, że niecałe dwa miesiące później, w 1810 r., pisarz aktowy Leśniewski sporządził na potrzeby osób należących do wymienionej parafii kolejny akt uszanowania, o niemal identycznej strukturze i kształcie językowo-treściowym.

Badany tekst aktu uszanowania porównałam najpierw z innymi tekstami tej odmiany gatunkowej zgromadzonymi w aktach stanu cywilnego parafii św. Zygmunta w 1809 i 1810 r., co pozwoliło na stwierdzenie, że tekst ma inną organizację niż znajdujące się w przeglądany zasobie dokumenty spisane ręką innych pisarzy w tym samym czasie. Następnie porównałam tekst owego aktu z innymi aktami uszanowania sporządzonymi przez notariusza Leśniewskiego w latach 1809–1811, co również dało podstawę do stwierdzenia, że jego kształt językowo-komunikacyjny (oraz tekstu z początku 1810 r.) jest inny od późniejszych aktualizacji⁶. Przeprowadzona analiza porównawcza nasuwa pytanie o możliwy zakres odstępstw od wzorca kanonicznego gatunku urzędowego i pojawienia się jego wzorca adaptacyjnego bądź alternacyjnego. Maria Wojtak (2004, 33) pisze, że z reguły gatunki o dużym stopniu rytualizacji, prawne lub w ogóle urzędowe, nie mają pełnego zasobu wariantów wzorców gatunkowych (kanonicznego, alternacyjnego, adaptacyjnego), natomiast możliwe jest pojawienie się indywidualnych realizacji wzorca. Z takim przypadkiem mamy właśnie do czynienia.

Organizacja obydwu wspomnianych wariantów aktu uszanowania sporządzonych przez Leśniewskiego w 1809 r. wskazuje na wysoki stopień szablonowości tych dokumentów mimo ich dość istotnego odstępstwa od gatunkowego prototypu aktu uszanowania, modelowanego przez prawo, i wzorca uzualnego utrwalonego w praktyce pisarzy notarialnych⁷. Analizowany tekst jest aktem notarialnym, a zatem wypowiedzią urzędową stwierdzającą dany stan rzeczy lub czynność prawną, pełniącą funkcję dokumentacyjną (Malinowska 2013, 470). Poświadcza

⁶ Na odmiennosć badanego tekstu wskazują również wyniki badań opublikowanych przez J. Kuć (2012; 2013, 53–55, 84–84).

⁷ Wnioski wysnuwam między innymi na podstawie analiz przedstawionych w pracach J. Kuć (2012, 2013).

czynność prawną, jaką jest złożenie wymaganego przez przepisy prawa aktu uszanowania przed przystąpieniem do zawarcia małżeństwa.

Przedstawiona poniżej analiza pokazuje, że tekst tego aktu cechuje duży stopień schematyczności i formuliczności, co daje podstawę, po porównaniu z innymi aktami notarialnymi ujętymi w przeglądanej dokumentacji, do stwierdzenia zgodności z kanonicznym wzorcem aktu notarialnego. Niemniej jednak najważniejszy z punktu widzenia modelowania rzeczywistości prawnej oraz tożsamości gatunkowej tekstu, zasadniczy segment tekstu, stanowiący o jego celu komunikacyjnym nie aktualizuje wzorca kanonicznego aktu uszanowania, lecz ma postać realizacji indywidualnej.

Na wstępie warto zwrócić uwagę na socjologiczny aspekt sporządzenia aktów uszanowania w kancelarii notariusza Leśniewskiego, które w okresie 1809/1810 były rzadko przygotowywane. Pierwszy akt uszanowania sporządzono dla osób pochodzących ze stanu szlacheckiego, o czym świadczą dookreślenia *urodzony*, *urodzona*, i jak można sądzić, zamożnych, natomiast drugi (z 1810 r.) dla kaprała wojska stacjonującego na Jasnej Górze i panny o nieznanym pochodzeniu społecznym. Kolejne akta z 1810 i 1811 r. były spisywane dla osób oznaczanych w tekście jako *urodzone*, *wielmożny* i *starozakonni*, co może wskazywać na społeczno-majątkowe ograniczenia w ich przygotowywaniu. Ten socjologiczny aspekt zyskuje wymiar socjolingwistyczny w momencie, gdy odzwierciedla się w strukturze tekstu, z powodu jego sporadycznego spisywania, co nie sprzyjało wykształcaniu się typowej, kanonicznej organizacji tekstu aktu.

Tekst analizowanego egzemplarza aktu uszanowania wyposażony jest w ramę aktu notarialnego właściwą dla całego typu tekstów przygotowywanych przez notariusza, która jest efektem normatywizacji wynikającej z przepisów prawa oraz procesów standaryzacyjnych, determinowanych przez powtarzalność sytuacji komunikacyjnych, w których uczestniczą obywatele i instytucje (Malinowska 2013, 471). Zgodnie z wzorcem gatunkowym są przede wszystkim niezmiennie składniki tworzące ramę tekstową, która jest schematyczna i jednorodna dla różnego typu działań prawno-urzędowych, konkretyzujących się w postaci tekstu aktu notarialnego. W związku z tym, że tekst występuje w dwóch wariantach, trzeba dodać, że część inicjalna ich ramy tekstowej jest nieco inna. Wariant B tekstu jest opatrzony pieczęciami królewską i skarbową oraz nieczytelnym znakiem urzędowym, prawdopodobnie pieczęcią notariusza. Z kolei wariant A, pozostający w aktach notariatu, nie ma żadnej pieczęci.

Inicjalna część ramy tekstowej tworzy tzw. komparycję aktu notarialnego (Dunin-Dudkowska 2010, 102) i zawiera kolejno elementy obligatoryjne, występujące w obydwu wariantach, i fakultatywne, występujące w wariancie B:

- numer nadany dokumentowi przez pisarza aktowego;
- w wariancie B: nagłówek w postaci skróconego w sposób standardowy tytułu królewskiego: *Frederyk August z Bożej Łaski Król Saski, Książę Warszawski etc: etc: etc.*, informujący, że notariusz jako urzędnik zaufania publicznego sprawuje władzę w imieniu panującego monarchy. Ta część ramy występuje jedynie w kopii z tego względu, że jest ona funkcjonującym odrębnie dokumentem (odpis);
- określenie lokacji sporządzenia aktu i jego datację: *Działo się w starej Częstochowie dnia dwudziestego czwartego miesiąca Listopada Roku Tysiącznego osmsetnego dziewiątego*; ta część tekstu odwzorowuje nowoczesny sposób datowania dokumentów mieszczący się w części wstępnej, a nie końcowej (Ławniczak 2013, 70);
- nazwę urzędu i urzędnika publicznego, który *przyjmuje* czynność prawną (akt uszanowania), oraz dokładną lokację jego urzędu: *Przed Urzędem Naszym Pisarza Aktowego Powiatu Częstochowskiego mieszkającego pod Numerem pięćdziesiątym czwartym w Ulicy Krakowskiej w Okręgu Trybunału pierwszej Instancji Departamentu Kaliskiego przyjmującym tę czynność*;
- informację o obecności świadków: *w przytomności Świadków niżej wymienionych*;
- dane obydwu stron stawających do czynności prawnej, chcących złożyć nakazany prawem akt uszanowania, przedstawione w porządku zgodnym z wzorcem kanonicznym:
 - a) stan społeczny (*urodzony* ‘szlacheckiego, ziemiańskiego pochodzenia’), imię i nazwisko mężczyzny, imiona i wspólne nazwisko jego rodziców wraz z określeniem ich statusu społecznego, data urodzenia oraz dane dotyczące metryki chrztu, będącej podstawą ustalenia tożsamości (miejsce i sposób jej wystawienia), stan cywilny, miejsce zamieszkania podane łącznie dla obydwu stron (poniżej): *Stawili się osobiście Urodzeni, Jan Babtista Bogucki, niegdys Urodzonych Kazmierza i Wiktoryi Boguckich Syn /: iak opiewa Chrztu iego Mentryka dnia dwudziestego trzeciego Czerwca Roku Tysiąc siedemsetnego osmdziesiątego drugiego w Kosciele Parafialnym Koziogłowskim napisana Urzędownie wydana i w niniejszym Urzędzie składana :/ Nieżenny kawaler z iedney,*
 - b) stan społeczny, imię i nazwisko kobiety, stan społeczny jej rodziców, ich imiona, wspólne nazwisko i miejsce zamieszkania: *Uro-*

dzeni [...] a Roża Szreibrowska Urodzonych Tomasza i Barbary Szreibrowskich w Miescie Trzemesznie mieszkających [...] czyniąca z drugiej Strony.

Nieco niżej podano wspólne miejsce zamieszkania stron: w Miescie tym oboje mieszkający,

- c) dane identyfikujące świadków zdarzenia, którymi zgodnie z prawem mogli być tylko pełnoletni mężczyźni, ich imiona i nazwiska, miejsce zamieszkania, stan społeczny: *:/ iak świadczą Jmci Panowie Gabryel Wyszowski pod Numerem trzydziestym piątym w Rynku i Kazmierz Dymecki pod Numerem siedemdziesiątym piątym tu w Częstochowie mieszkający Obywatele :/ w przytomności tychże Świadków dostawionych dla udowodnienia swego Interessu*⁸;

- oświadczenie o zdolności do czynności prawnej obu stawających stron, gwarantujące jej ważność (pełnoletniość, poczytalność, stan zdrowia fizycznego), oraz informacja o fakcie złożenia zeznania przez obydwie strony: *podoletni*⁹, *Urzędownie czynic prawomocni z Osob Urzędowi swemu Znani, na ciele i umysle Zdrowi*.

Również część finalna ramy, wykształcona przy sporządzaniu różnego typu tekstów notarialnych, nie odbiega od schematu wzorca aktu notarialnego. W jej skład wchodzi następujące elementy tekstowe:

- stwierdzenie, że akt został wyraźnie odczytany i przyjęty przez strony: *Po wyraznym iego przeczytaniu i dobrowolnym przyjęciu, gdy zadney nie czynią Excepcyi*;
- podpisy stron:
- a) w wariancie A: informacja o podpisaniu aktu i oryginalne podpisy wszystkich uczestników zdarzenia, czyli „zeznających”, świadków i notariusza, składane ich ręką (wszystkie osoby były piśmienne) jeden pod drugim: *własnoręcznemi podpisami zatwierdzaiq/ Jan Bogucki Baptysta/ Rozalia Szraybrowska/ Gabriel Wyszykowski iako Świadek/ Kazmierz Dymecki iako Świadek/ Józef Lesniewski Pisarz Aktowy Powiatu Częstochowskiego*,
- b) w wariancie B: informacja o złożeniu podpisów przez wszystkich uczestników czynności prawnej przedstawiona w zapisie ciągłym: *własnoręcznemi podpisami zatwierdzaiq. Jan Baptista Bogucki. Rozalia Szreibrowska. Gabryel Wyszowski iako Świadek. Kazmierz Dymecki iako Świadek. Józef Lesniewski Pisarz Aktowy Powiatu Częstochowskiego*;

⁸ W zapisach tekstu pominięto tzw. długie f i zastąpiono je literą s.

⁹ We wszystkich pisanych przez siebie aktach Leśniewski używa słowa *podoletni* ‘pełnoletni’.

— w tym wariantcie dodatkowo występuje poświadczenie zgodności z oryginałem znajdującym się w aktach notariusza i postawienia pieczęci, opatrzone datą oraz miejscem czynności notariusza: *Wyciąg ten zgodny z Oryginałem w Aktach znajdującym się wycisnieniu pieczęci dnia dwudziestego czwartego Listopada Roku Tysiąc osmsetnego dziewiątego w starej Częstochowie Zaswiadczam*, oraz podpis notariusza pod tekstem uwierzytelniający dokument: *Leśniewski Pisarz Aktowy Powiatu Częstochowskiego*.

Jednak najistotniejsza w perspektywie aktualizacji wzorca gatunkowego jest zasadnicza część sporządzonego przez Leśniewskiego aktu notarialnego, która powinna realizować odpowiedni do celu czynności prawnych wzorzec gatunkowy i decydować o jego statusie gatunkowym, a w konsekwencji o powstaniu nowej sytuacji prawnej. Ta część tekstu aktu uszanowania spisanego przez Leśniewskiego stwarza pewien problem interpretacyjny, którego rozwiązaniu może służyć koncepcja wzorców gatunkowych Marii Wojtak (2004), pozwalająca na wyróżnienie zbioru wariantów wzorca gatunkowego wypowiedzi: wzorca kanonicznego, alternacyjnego i adaptacyjnego, oraz odpowiadających im rodzajów aktualizacji tekstowych: realizacji, reprezentacji oraz reprezentacji lub okazji dla wzorca adaptacyjnego.

Przytaczane wyżej kilkukrotne oznaczenie przez notariusza badanego tekstu jako *akt uszanowania* pozwala na jego rozpoznanie, niemniej występujące w tekście akty mowy i współgrające z nimi illokucje komunikacyjne nie odpowiadają tym, które z definicji prawnej powinny się w nim znaleźć. Wobec tego zasadnicza część owego aktu notarialnego wydaje się nie mieć oparcia w kanonicznej postaci wzorca gatunkowego aktu uszanowania, co może świadczyć o niestabilności gatunkowego wzorca wypowiedzi, wprowadzonego zaledwie dwa lata wcześniej do pola gatunkowego odmiany prawno-urzędowej, niskiej świadomości gatunkowej notariusza lub nietypowości okoliczności składających się na sytuację komunikacyjną. Wydaje się jednak, że decydujące znaczenie dla powstania realizacji indywidualnej gatunku prawno-urzędowego ma dynamika zmian uwarunkowań kontekstowych (Wojtak 2004, 31), oddziałująca na przekształcenia repertuaru gatunkowego i słabą stabilność wzorca gatunkowego, która powoduje zaburzenia performancji komunikacyjno-językowej przedstawiciela urzędu publicznego.

Część zasadnicza notarialnego aktu uszanowania, który przybrał postać indywidualnej realizacji wzorca gatunkowego, zawiera następujące elementy tekstowe oraz akty mowy wypełniające oświadczenie stron:

1. informacja o celu sporządzenia aktu notarialnego i oznaczenie jego odmiany jako aktu wieczystego uszanowania:

iawnie dobrowolnie i nieprzymuszenie przed niniejszym Urzędem Zeznali, Jż oni względem Mażenstwa pragną między sobą Akt wieczysty uszanowania Zawrzec;

2. oświadczenie notariusza o posiadaniu uprawnień do spisania aktu uszanowania oraz przystąpieniu do spisania zeznań stron:

do których Żądań stosownie na mocy Prawa Urząd przychyliając się do spisania takowego Aktu uszanowania w następnych Opisach przystąpił.

W tym miejscu warto podkreślić, że notariusz nie podaje podstaw prawnych, nie odwołuje się do artykułu 151 *Kodeksu Napoleona*, czego wymagał wzorzec kanoniczny aktu notarialnego;

3. opisowa relacja z oświadczenia stron, czyli tak zwane zeznanie właściwe (Kuć 2013, 49), którego pragmatycznym ośrodkiem jest obustronne oświadczenie o zamiarze zawarcia małżeństwa, czyli deklaracja woli stanowiąca deklaracyjny akt mowy oraz wzajemne przyrzeczenie miłości i szacunku, w wypadku kobiety również przyrzeczenie wierności, będące komisywnymi aktami mowy pojawiającymi się między stronami czynności: Janem Baptistą Boguckim a Rozalią Szreibrowską:

A nayprzed ponieważ tenże Urodzony Jan Babtista Bogucki bezżenny Kawaler upodobawszy sobie też urodzoną Rożą Szreibrowską oświadczył się iż chce ią mieć za Przyjaciela swego Dożywotniego czyli Mażonkę przyżekaiąc iey wszelką miłosc i Uszanowanie dozgonne potym Z osobna i Urodzona Roża Szreibrowska niezamężna oznaymiła iako tegoż Urodzonego Jana Babtistę Boguckiego wyrozumiawszy Jego ku sobie przywiązanie z wiedzą i pozwoleniem swych Rodziców /: iak naucza List pod dniem dziesiątego sierpnia roku bieżącego w Trzemesznie datowany i do Aktu tego załączony¹⁰ :/ chce mieć sobie za Mażonka i dożywotniego Przyjaciela rownie i wzajemnie przyżekaiąc onemuż miłosc, wszelką wierność, i uszanowanie;

4. informacja o pozwoleniu rodziców jednej ze strony na ślub (kobiety), z której wynika, że nie miała ukończonego 21 roku życia, oraz informacja o liście z pozwoleniem, jego datacja i stwierdzenie o dołączeniu do aktu (w cytowaniu powyżej);
5. formuła oznajmująca brak przeszkód prawnych do zawarcia małżeństwa i stwierdzenie możliwości złożenia przysięgi (*ślubu*) w kościele po wcześniejszych zapowiedziach:

¹⁰ Wspomniany list, będący nieformalnym, prywatnym aktem pozwolenia na małżeństwo Rozalii Szreibrowskiej, jest wszyty między drugą a trzecią stroną oryginału aktu uszanowania. Zawiera między innymi błogosławieństwo rodziców, którego formułę przytaczam: *A teraz Ci przesyłamy Błogosławieństwo Boskie y Rodzicielskie niech Ci Bog Błogosławi i Matka Boska Częstochowska w całym Zyciu twoim i z przyszłym twoim Mażonkiem którego w sercach naszych Zapisujemy i dozgonnie Zycia naszego Kochac Będziemy. W imie Oyca i Syna y Ducha świętego.*

Urząd zatym odebrawszy od tych Stron takowe Zeznanie i wymiarkowawszy, iż żadna Zawada i przeszkoda do tego Aktu zawarcia nie zachodzi Stanowi aby też Strony w Kosciele tutejszym Parafialnym po ukończonych zapowiedziach takowe swe Zeznania i chęci mogą Słubem stwierdzić;

6. przyrzeczenie stron (komisyjny akt mowy) dotrzymania złożonego przed notariuszem aktu uszanowania:

Akt ten iako Dobrowolne Dzieło przyżekaiąc go niewzruszenie trzymać, w przytomności wyżey wyszczególnionych dwóch Swiadkow podoletnich Urzędowi swemu znanych.

Jak pokazuje analiza zasadniczej części aktu notarialnego, która nadaje mu status gatunkowy aktu uszanowania, a w szczególności obserwacja zeznania właściwego składanego przez obydwie strony czynności prawnej, badany tekst nie został wyposażony w językowe i pragmatyczne wyróżniki aktu prośby o radę i błogosławieństwo, skierowanej do rodziców zobowiązanej do tego przepisami prawa strony (w tym wypadku kobiety). Zawarte tu illokucje nie odpowiadają temu dyrektywnemu aktowi mowy, narzuconemu przez *Kodeks Napoleona* w artykule 151, co powoduje, że analizowany akt uszanowania znacznie odbiega od wzorca normatywnego pełniącego w wypadku gatunku prawno-urzędowego funkcje wzorca kanonicznego. W miejscu owych aktów pojawiają się akty deklaratywne i komisyjne, odnoszące się wzajemnie do stron uczestniczących w notarialnej sytuacji komunikacyjnej. Tekst zawiera w zasadzie potwierdzenie złożenia aktu wzajemnego uszanowania (zobowiązania do zawarcia małżeństwa) między stronami: Janem Boguckim i Rozalią Szreibrowską.

Podsumowując, badany tekst notarialnego aktu uszanowania jest świadectwem kształtowania się zachowań językowych modelowanych przez prawo w zakresie komunikacji prawno-urzędowej, reprezentowanych przez urzędnika publicznego – notariusza (pisarza aktowego) na początku XIX w. Analiza wskazuje, że na aktualizację wzorca gatunkowego gatunku urzędowo-prawnego, jakim jest akt uszanowania, miał wpływ szereg heterogenicznych czynników kontekstowych, a przede wszystkim znaczna dynamika przekształceń w zakresie obowiązującego prawa, które było wzorowane na francuskim modelu ustrojowym, i podążająca za nią praktyka pisarska. Szybkość zmian spowodowała dysonans pomiędzy kompetencją językowo-komunikacyjną nadawcy instytucjonalnego (notariusza) i jego zachowaniami językowymi a normą gatunkową narzucaną przez prawo. Kolejne teksty aktów uszanowania z 1810 i 1811 r., sporządzane przez notariusza Leśniewskiego, stały się już realizacjami wzorca kanonicznego.

Aneks

Poniżej zamieszczam wariant B tekstu aktu uszanowania, który jest kopią (odpisem) oryginalnego aktu notarialnego:

Frederyk August z Bożej Łaski Król Saski, Książę Warszawski etc: etc: etc:

*Działo się w starej Częstochowie dnia
dwudziestego czwartego miesiąca Listopada Roku
Tysiącznego osmsetnego dziewiątego*

Przed Urzędem Naszym Pisarza Aktowego Powiatu Częstochowskiego mieszkającego pod Numerem pięćdziesiątym czwartym w Ulicy Krakowskiej w Okręgu Trybunału pierwszej Instancji Departamentu Kaliskiego przyjmującym tę czynność w przytomności Świadków niżej wymienionych Stawili się osobiscie Urodzeni, Jan Babista Bogucki, niegdys Urodzonych Kazmierza i Wiktoryi Boguckich Syn /: iak opiewa Chrzty jego Mentryka dnia dwudziestego trzeciego Czerwca Roku Tysiąc siedemsetnego osmdziesiątego drugiego w Kosciele Parafialnym Koziogłowskim napisana Urzędownie wydana i w niniejszym Urzędzie składana :/ Nieżenny kawaler z iedney, a Roża Szreibrowska Urodzonych Tomasza i Barbary Szreibrowskich w Miescie Trzemesznie mieszkających :/ iak świadczą Jmci Panowie Gabryel Wyszowski pod Numerem trzydziestym piątym w Rynku i Kazmierz Dymecki pod Numerem siedemdziesiątym piątym tu w Częstochowie mieszkający Obywatele :/ w przytomności tychże Świadków dostawionych dla udowodnienia swego Interesu czyniąca z drugiej Strony, w Miescie tym oboje mieszkający podoletni, Urzędownie czynic prawomocni z Osob Urzędowi swemu Znani, na ciele i umysle Zdrowi, iawnie dobrowolnie i nieprzymuszenie przed niniejszym Urzędem Zeznali, Jż oni względem Małżeństwa pragną między sobą Akt wieczysty uszanowania Zawrzec, do których Żądań stosownie na mocy Prawa Urząd przychylając się do spisania takowego Aktu uszanowania w następnych Opisach przystąpił. A nayprzed ponieważ tenże Urodzony Jan Bapstista Bogucki beżżenny Kawaler upodobawszy sobie też urodzoną Rożą Szreibrowską oświadczył się iż chce ią miec za Przyziaciela swego Dożywotniego czyli Małżonkę przyżekając iey wszelką miłość i Uszanowanie dozgonne, potym Z osobna i Urodzona Roża Szreibrowska niezamężna oznajmiła iako tegoż Urodzonego Jana Bapstistę Boguckiego wyrozumiawszy Jego ku sobie przywiązanie z wiedzą i pozwoleniem swych Rodziców /: iak naucza List pod dniem dziesiątego sierpnia roku bieżącego w Trzemesznie datowany i do Aktu tego załączony :/ chce miec sobie za Małżonka i dożywotniego Przyziaciela rownie i wzajemnie przyżekając onemuż miłość, wszelką wierność, i uszanowanie. Urząd zatym odebrawszy od tych Stron takowe Zeznanie i wymiarkowawszy, iż żadna Zawada i przeszkoda do tego Aktu zawarcia nie zachodzi. Stanowi aby też Strony w Kosciele tutejszym Parafialnym po ukończonych zapowiedziach takowe swe Zeznania i chęci mogą Słubem stwierdzic. Akt ten iako Dobrowolne Dzieło przyżekając go niewzruszenie trzymać, w przytomności wyżej wyszczególnionych dwóch Świadków podoletnich Urzędowi swemu znanych /: którzy się wraz z zeznającymi podpisali :/ Po wyraznym iego przeczytaniu i dobrowolnym przyjęciu, gdy żadney nie czynią Excepcyi własnoręcznymi podpisami zatwierdzają. Jan Bapstista Bogucki. Rozalia Szreibrowska. Gabryel Wyszowski iako Świadek. Kazmierz Dymecki iako Świadek. Józef Lesniewski Pisarz Aktowy Powiatu Częstochowskiego. Wyciąg ten zgodny z Originalem w Aktach

znaydującym się przy wycisnieniu pieczęci dnia dwudziestego czwartego Listopada Roku Tysiąc osmsetnego dziewiątego w starey Częstochowie Zaswiadczam.

Leśniewski Pisarz Aktowy
Powiatu Częstochowskiego

Skróty

- KN1 – *Kodeks Napoleona z przypisami. Ksiąg trzy*, Warszawa 1810 [online: www.bibliotekacyfrowa.pl].
- KN2 – *Kodeks Napoleona Księstwu Warszawskiemu Artykułem 69tym Ustawy Konstytucyjnej Roku 1807 dnia 22 lipca za prawo cywilne [...] dekretem roku tegoż 1809 dnia 18 marca potwierdzonymi*, Warszawa 1810 [online: mbc.cyfrowemazowsze.pl].

Bibliografia

- Bizior R., 2015, *Akt znania – dawny gatunek urzędowy jako świadectwo porządku prawnego* „Roczniki Humanistyczne. Językoznawstwo”, t. 63, z. 8, s. 132–150.
- Dunin-Dudkowska A., 2010, *Akt notarialny jako gatunek wypowiedzi*, Lublin.
- Dunin-Dudkowska A., 2012, *Akt notarialny na tle przemian historyczno-kulturowych w Polsce*, „Język a Kultura”, t. 23, s. 135–150.
- Gajda S., 1991, *Gatunki wypowiedzi potocznych*, [w:] S. Gajda, Z. Adamiśzyn (red.), *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, Opole, s. 67–74.
- Gajda S., 2001, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 255–268.
- Kuć J., 2012, *Akty uszanowania i pozwolenia na zawarcie małżeństwa jako umowy intertekstualne*, „Białostockie Archiwum Językowe” (12), s. 91–98.
- Kuć J., 2013, *Polszczyzna łukowskich aktów notarialnych z początku XIX wieku*, Siedlce.
- Ławniczak P., 2013, *Sekretariat Stanu Księstwa Warszawskiego*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, nr 4 (6), s. 33–77.
- Malinowska E., 2012, *Konstytucja jako gatunek tekstu prawnego*, Opole.
- Malinowska E., 2013, *Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa*, [w:] E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*, Kraków, s. 467–486.

- Ostaszewska D., 2008, *Genologia lingwistyczna jako subdyscyplina współczesnego językoznawstwa*, [w:] D. Ostaszewska, R. Cudak (red.), *Polska genologia lingwistyczna*, Warszawa, s. 11–39.
- Pawiński M., 2002, *Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, „Archeion” (104), s. 203–220.
- Siuciak M., 2002, *Od szesnastowiecznych konstytucji sejmowych do współczesnej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej – czyli o przeobrażeniach stylu prawno-urzędowego*, [w:] M. Krauz, S. Gajda (red.), *Współczesne analizy dyskursu. Kognitywna analiza dyskursu a inne metody badawcze*, Rzeszów, s. 121–130.
- Sójka-Zielińska K., 2007, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa.
- Szczepankowska I., 2015, *Odmiana urzędowa polszczyzny w dobie staro- i średniopolskiej na tle innych języków i stylów funkcjonalnych*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 7–25.
- Wierzbicka A., 1983, *Genry mowy*, [w:] T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*, Wrocław, s. 125–137.
- Witosz B., 2009, *Gatunek wobec „porządku dyskursu”*, „Biuletyn PTJ”, z. 65, 99–111.
- Wojtak M., 2001, *Styl urzędowy*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 155–171.
- Wojtak M., 2004, *Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe*, [w:] D. Ostaszewska (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 2, Katowice, s. 29–39.
- Woźniak E., 2015, *Ciągłość i zmiana – język urzędowy w dobie nowopolskiej*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 26–41.
- Woźniak E., Zarębski R., 2016, *Kodeks Napoleona w dziejach języka urzędowego w Polsce – rekonesans badawczy*, „Język Polski”, z. 1, s. 44–58.

The impact of context on the implementation of the model of genre (based on the text from the beginning of the nineteenth century)

Summary

The article presents how the impact of extralingual context influences on implementation of genre model of the act respect (fr. *acte respectueux et formel*). The author discusses historical, legal and political system circumstances, which had impact on new genre creation (the act respect) in the repertoire of genre forms belonging to the style of official documents. This process took place in the early nineteenth century.

First part of this paper presents influence and impact of translated on Polish language French *Civil Code* known as the *Code Napoleon*, that has been translated to Polish (1808), on the style evolution of official documents and genre models.

Second part of the paper discusses the act of respect text organization, that has been prepared by first notary appointed in Czestochowa (1809). The act of respect is presented in the article as genre variation of a notarial act. The author presents the structure of the studied text in relation to rules of genre and normative model of genre and also set of illocutionary acts contained in the text which are quite different from these required by rules of law.

The author recognizes analyzed text as individual realization of genre, unique for the official language variant. This conclusion is based on comparison of the studied text with other acts of respect prepared by various notaries and also prepared by notary – the sender of analyzed document – at a later date.

Keywords: the style of official documents, legal and official statements genre, French influences, *Napoleonic Code*, the notarial act, the act of respect, the nineteenth century.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.03>

Ірина ДАНИЛЕНКО

Чорноморського національного університету імені Петра Могили, Україна

Дискурсивний потенціал молитви: до питання про трансформацію релігійно-культового жанру в мистецькому просторі

Анотація

У пропонованій статті автор робить спробу проаналізувати естетичний потенціал молитви як релігійно-культового жанру. Увага акцентується на генетичних та онтологічних причинах органічної адаптації молитви у світському культурному просторі, особливостях модифікації її жанрових доміант у вербальних та невербальних видах мистецтва (літературі, живописі, скульптурі та ін.).

Ключові слова: молитва, трансцендентна комунікація, жанр, релігія, мистецтво, трансформація, дискурс.

Вказуючи на велике розмаїття мовленнєвих жанрів, що відповідають невичерпним можливостям людської діяльності, М. Бахтін насамперед класифікував їх на первинні (прості) і вторинні (складні), зауваживши, що останні у процесі свого формування вбирають і трансформують різні первинні жанри, які склалися в умовах безпосереднього спілкування. При цьому, як слушно зазначив учений, різниця між первинними і вторинними жанрами є надзвичайною і принциповою, тому вивчати слід обидва класи жанрів, аби прояснити природу висловлювання і складну проблему зв'язку мови та ідеології, мови та світогляду¹.

Зазначений підхід є надзвичайно доречним і при вивченні такого цікавого мовленнєвого явища, як молитва, представленого водночас

¹ Докладно про це див.: Бахтин 1979, 237–240.

в різних дискурсах – релігійно-культовому (сакральному) і мистецькому (світському, профанному).

Загальновідомо, що *релігійна молитва* являє собою фундаментальну складову ритуально-культової дії, містичне спілкування людини з вищими силами, яке відбувається у свідомості молільника і матеріалізується в ритуальному слові, зверненому до певного ідеального адресата зі славослов'ям, благанням, проханням або подякою. Отож домінантна ознака молитви як мовленнєвого жанру – комунікація трансцендентного характеру. В християнському дискурсі така комунікація спрямована на досягнення внутрішньої досконалості через процес Богопізнання².

Відносячись до форми сакральної (від лат. *sacralis* – священний), або фідеїстичної комунікації (від лат. *fidēs* – віра), молитва має низку особливостей, які виділяють її на тлі будь-якої іншої. Перш за все, обряд, складовою якої є молитва, психологічно виділений із повсякденного дискурсу. Відповідно до цього слово, звернене до вищих сил, має більш високу формально-сміслову організацію, семантичну ємність, вишуканість, символічність, зумовлену таїнством вчення, а отже – воно принципово відмежоване від стилістики мови повсякденного спілкування. Окрім того, молільник, звертаючись до вищих сил, перебуває в особливому (піднесеному, екзальтованому, схвильованому і т.п.) душевному стані. Таким чином, молитва, ставлячи на перше місце зовсім не естетичне враження реципієнта, а трансцендентне спілкування з вищими силами, між тим накопичує у собі величезний заряд поетичності, завдяки неконвенційній трактовці словесного знака.

Але в обряді слово тісно пов'язане із сакральним знаком, який становить собою форму невербальної комунікації. Семіотично

² Принциповою особливістю християнської молитви є те, що в якості ідеального адресата тут виступає не один з багатьох богів чи безособовий Абсолют, як у язичництві, а єдиний, живий, досконалий Бог-Отець, Творець усього. А на відміну від іудаїзму, християнська молитва спирається не на закон – Старий Завіт Бога з людиною, а на спокутну жертву Ісуса Христа, тобто на Новий Завіт. Бог для християн – це Трійця (Творець є нероздільним із Сином Божим та Духом Святим), яка є невичерпним джерелом любові. Сприйняття Бога як особистості інспірує якісно інші стосунки з Ним віруючої людини, яка «знає Його і любить Його» (див. про це: Лосский 1991, 200, 156). Показником духовної зрілості людини, ознакою подолання нею гріху гордині, який відлучає людину від Творця, за християнським вченням, є момент покаяння, наявний у молитовному зверненні.

значущими тут можуть бути різноманітні зображення вищих сил (ікона, скульптура), жести (знаки благословення, ритуальне цілування, омовіння рук, омовіння ніг, хресне знамення тощо), рухи (танок у давніх народів, уклони, кадіння тощо), загальна поведінка (приміром, шанобливе мовчання мирян в одному випадку і соборне промовляння або співання ними сакральних текстів – в іншому), одяг (наприклад, обумовлений традицією одяг кліру, певні обмеження в одязі мирян), міміка (приміром, очі зведені вгору під час моління), музичний супровід.

Усе це разом, вважаємо, засвідчує *метакомунікативний характер* молитви як релігійно-культового звернення до вищих сил, в якій невербальна (паралінгвістична) складова має вельми вагоме інформативне навантаження. Паралінгвістичний дискурс, зокрема, впливає на жанрово-видове розмаїття молитовних звернень, обумовлене різними аспектами їх побутування, серед яких – ситуація, в якій вони промовляються (соборна/індивідуальна молитва, молитви ранішні/вечірні тощо), характер молитовної інтенції (молитви за живих/померлих/за батьків/за дітей), духовний рівень молільника (молитва проста, сердечна, розумна), тип сакрального адресата (до Бога-Отця, Ісуса Христа, Пресвятої Богородиці, Ангелів, святих праведників тощо), спосіб виконання молитов (псалом, гімн, стихира, тропар, усна молитва тощо). Звідси, вважаємо, і наявність досить широких потрактувань молитви навіть з-поміж богословів. Так, приміром, за Ісааком Сиріним, молитвою є будь-яке піднесення розуму до Бога, будь-яка думка про Бога, незалежно від того, проявляються вони зовнішньо чи ні. Григорій Синаїт вважає, що «молитва є Бог, який діє все в усіх» (про це: Варсонофій 2002, 5152).

Особливості молитви як художньої жанрової форми великою мірою обумовлені специфічними рисами її релігійного протожанру, але не вичерпуються ними. Молитва мистецька з більшою чи меншою повнотою наслідує елементи та дискурсивний потенціал комунікативної моделі релігійної молитви. Завдяки цьому в мистецькому просторі вона органічно реалізує свої позажанрові, позародові та інтермедіальні можливості: словесна і ритуальна частини молитовного дискурсу здатні адаптуватись в усіх відповідних видах мистецтва – вербальних, невербальних, синкретичних (живопис, скульптура, танок, музика, драматургія тощо). Комунікативна концепція мистецтва дає можливість мотивувати це й певною онтологічною близькістю молитви з художньою творчістю загалом. Адже будь-яке мистецтво від

начала розраховане на відповідну реакцію реципієнта (читача/слухача/глядача), а тому може тяжіти й до розмови з ідеальним адресатом, або «нададресатом» (термін М. Бахтіна), котрий може мислитися як завгодно широко. Зокрема, традиційний для певної спільноти ідеальний адресат у мистецтві може осмислюватися вельми нетрадиційно, приміром сатирично (тут все залежатиме від авторської аксіології та його художнього задуму); або навпаки – профанний адресат (приміром: історична особа, мова, батьківщина, кохана, тощо) може інтерпретуватися в сакральних категоріях.

Найбільш органічне засвоєння жанрових домінант молитви як мовленнєвого акту відбувається у літературно-художньому дискурсі, що генетично й онтологічно найбільш тісно з нею пов'язаний. Насамперед це стосується поезії. Невипадково саме в поезії з давніх часів і до сьогодні існує стійке уявлення про творчість як сакральну дію і про постать поета як пророка. Звідси і Шевченкове прохання до Музи: «...Учи неложними устами / Сказати правду. Поможи / Молитву діяти до краю» (Шевченко 2001, 263). І навіть сучасний український письменник Юрій Андрухович, котрий свідомо декоронізує поета, зіштовхуючи його з п'єдесталу пророка, подаючи епатажний образ поета-блазня, поета-ловеласа, любителя алкоголю, знавця молодіжного сленгу, суржику та ненормативної лексики, все ж таки в одному зі своїх есеїв, наче щось пригадуючи, запитує: «Добрий поет мусить бути пророком, ні? » (Андрухович 1997, 33).

Загалом пластика слова дозволяє передати широкий спектр молитовних інтенцій в усьому розмаїтті їх емоційно-інтелектуальних нюансів. Утім, у літературі, попри наявність в тексті ідеального експліцитного адресата, молитовне слово поза живим релігійно-культовим контекстом – вже не містична дія, а чистий засіб вираження, орієнтований передусім на експліцитного абстрактного читача. Слово тут лише розігрує ситуацію містичного спілкування з вищими силами, використовуючи усі можливі ресурси словесного мистецтва. У літературі молитва – це *метажанр*³, котрий, імітуючи сакральний діалог з ідеальним

³ Поняття «метажанр» існує у трьох його основних трактуваннях, згідно з якими це: 1) структурно виражений, нейтральний щодо літературного роду усталений інваріант багатьох конкретних історичних засобів художнього моделювання світу (Співак 1985); 2) певний провідний жанр, певна принципова спрямованість змістовної форми, що властива цілій групі жанрів (Лейдерман 1988); 3) спосіб функціонування методу в культурі коли досвід засвоюється через певну концептуальну позицію; проявляється одночасно у різних сферах культури (Бурліна 1987). Наразі поняття метажанру активно конкретизується, завдяки

адресатом, здатний втілюватися в різні жанрово-видові форми: сонет, лірична медитація, елегія, духовна епіграма доби Середньовіччя, плач, гімн, ода, псальма, канта, «фігурна» поезія, акровірші, сатирична епіграма, пародія тощо), а також різні жанрово-тематичні різновиди (молитва-сповідь, молитва за інших – за кохану людину, країну, мову тощо; а також «неканонічні» варіанти, як-от молитва-боріння, «революційна молитва», «антимолитва» тощо⁴.

Уявлення про творчу діяльність як молитовну комунікацію властиві не лише поетам і письменникам. Так, приміром, знаний український художник з м. Миколаєва Андрій Антонюк, в одному зі своїх інтерв'ю зазначив: «Мій живопис стає продовженням материнської молитви за живих і за мертвих, за злих і за добрих, за весь світ наш... Я прошу Бога, для чого я на землі. Дай мені відповідь картиною, щоб людям це сказати. Більш нічого» (Антонюк 2013). І справді, картини Антонюка віддзеркалюють його комунікативний зв'язок з Богом, репрезентуючи роздуми митця стосовно вічних питань: про місце людини у всесвіті, про роль українського народу в історії та його духовні координати. Очевидно, в таких випадках варто говорити про *молитву у широкому сенсі слова*⁵ (на зразок бахтінського діалогу), тобто про молитву як акт духовного з'єднання двох творчих начал – людського і божественного.

Але такий живопис, що становить собою оприявлення процесу Богопізнання, не може не містити і образ *власне молитви, тобто молитви у вузькому значенні слова – як мовленнєвого акту*. У Антонюка ситуацію сакрального спілкування з вищими силами зображують картини під назвою: «Тиха молитва», «Почута молитва», «Ранок на Богоміллі», «Селянський Христос», «Благословенні чисті

низці праць, автори яких осмислюють складні літературні явища за допомогою цього терміну (див., приміром: Кириллова 2004).

⁴ Докладніше про це див.: Даниленко 2008.

⁵ Досить широке розуміння молитви (як благоговійного піднесення розуму та серця до Бога) можна зустріти у святих отців Православної Церкви. Див. у Ісаака Сиріна: «Надлежит знать нам, что всякая беседа к Богу, совершаемая втайне, всякое попечение доброго ума о Боге, всякое размышление о духовном устанавливается молитвою и нарицается именем молитвы и под сим именем сводится вооедино, – будеш ли разуметь различные чтения, или глас уст в славословии Богу, или заботливую печаль о Господе, или телесные поклоны, или псалмопение, или все прочее, из чего составляется весь чин подлинной молитвы» (Добротолюбие в русаком переводе 1992, 671).

серцем», «Золоті ворота» тощо). При цьому зоровий образ власне молитви на полотнах Антонюка відбитий у притаманних невербальній молитовній ситуації знаках (запалені свічки, відкрита Біблія, «молитовно» складені руки, просвітлені обличчя, підведені до гори очі, німби над головами, голуби як біблійний символ Святого Духу, загальна колористика картин, просякнута блакитно-золотавим свіченням і т.п.). Усе зазначене, разом із експресивно-примітивістською манерою письма митця (свідоме спрощення форм, порушення реалістичності зображення, відсутність світо-тіней тощо), – так чи інакше апелює до традиції іконописі. І це не випадково, адже ікону часто визначають як молитву в живописних образах, а сакральним жанрам, або точніше сказати метажанрам, властивий вельми високий рівень усталеності, клішованості, який дається взнаки навіть у профанному мистецькому просторі.

Ще один конкретний приклад невербального молитовного дискурсу в мистецтві – витвори сучасного українського скульптора Олексія Леонова, зокрема його пересувна виставка під назвою «Молитва у скульптурі», яка була відкрита 16 грудня 2011 року в Казані, а відтоді подорожує Україною та країнами СНД. Колекція із 38 (а згодом 40) скульптур вочевидь віддзеркалює задум автора – створити сакральний простір, зібравши представників усіх релігій і культур, які, за його думкою, уособлюють акт містичного і творчого з'єднання з вищими силами (Богом, Абсолютом тощо). З-поміж його експонатів – Мойсей, цар Соломон, Мадонна зі святим немовлям, Ісус Христос, Конфуцій, Андрій Рубльов, Сергій Радонєжський та багато інших. Зроблені з каміння, скульптури О. Леонова стають зоровою метафорою відомого біблійного вислову – «Усьому свій час, і час усякій речі під небом: ... час розкидати каміння, і час збирати каміння» (Еккл. 3:1, 5). Наявність серед експонатів виставки образів багатьох відомих мудреців, видатних вчених та митців, а також фігур хлопчика з книжкою і полум'яним німбом над ним, хлопця зі скрипкою в огняній «аурі» і т.п. репрезентує особливості аксіології скульптора, який вочевидь сакралізує різні сфери діяльності людини, пов'язані з процесом творчості, отримання знання, іншої духовної реалізації.

Вельми органічно молитовна комунікація може бути відтворена засобами танцю з властивими цьому виду мистецтва особливостями Варто згадати, що танець здавна супроводжував словесне звернення до вищих сил у системі релігійного культу багатьох народів світу (Давньої Греції, Балкан, Македонії, народів Сходу) і вважався молитвою у рухах. Знаки, які засвідчують створення образу молитви в танці, це – різноманітні рухи, основані на формі кола, як-от,

приміром, кружіння, хоровод тощо (адже коло – це провідник у світ духовного), повільні рухи, здійснення рук вгору, падіння, яке потім змінюється різким підведенням, тощо. При цьому велику роль відіграє музика, що може асоціюватися з певною релігійно-культовою традицією, а також одяг (приміром, білого кольору й з рукавами, схожими на крила), реквізит (хрест, свічки тощо). Ілюстрацією до сказаного можуть служити балетні постановки Алли Духової під назвою «Молитва» (нам відомі дві). Промовистою також є сучасна тенденція відродження в багатьох західноєвропейських країнах власне сакрального танцю задля духовного розвитку виконавця; конкретний приклад – досвід мальтійського балетмейстера Воісен Марії-Габрієлли.

Нарешті, невичерпні можливості у створенні невербального або синкретичного молитовного дискурсу завжди мали й мають музика та спів. До прикладу згадаймо, що найдавнішими пам'ятками словесності є гімни – культові пісні, завершувані молитвами до вшанованого божества; вони були частиною офіційного богослужіння (див.: давньоєгипетські «Тексти пірамід», «Книга мертвих», давньоіндійська «Рігведа», давньоіранська «Авеста», давньоєврейський Псалтир). Закорінена в релігійній свідомості традиція співання гімнів вищим силам була освячена і авторитетом Євангелія, де містяться відповідні згадки. Так, згідно з євангельською історією, перший християнський піснеспів був принесений ангелами у Різдвяну ніч (Лк. 2:13–14). Звичай виконувати піснеспіви на божественній службі був освячений Ісусом Христом на Тайній Вечері (Мт. 26:30; Мр. 14:26). Згодом гімнографічна традиція була підхоплена апостолами. Зокрема, св. Павло, сприймаючи піснеспів як молитовну жертву уст (Ос. 14:3), у своїх листах до ефесян радить їм не впиватися вином, а наповнюватися Святим Духом, «розмовляючи поміж собою псалмами, і гімнами, і піснями духовними, співаючи й граючи в серці своєму для Господа» (Еф. 5:19)⁶. А в посланні до полонян він наставляє: «Вдячно співайте у ваших серцях Господові псалми, гімни, духовні пісні» (Кол. 3:16). Тож духовна музика і спів має тривалу традицію. Створення образу молитви у світському музичному дискурсі відбувається шляхом модифікації, наслідування, повної або часткової стилізації храмової музики, сакральних музичних жанрів, пов'язаних з певною національною релігійно-культовою традицією.

Звісно, що кожна із зазначених мистецьких сфер побутування жанрової моделі молитви (включаючи і тут не згадані) варта

⁶ Тут і далі цитується за виданням: Біблія 2002.

докладного вивчення. У статті накреслені лише перспективи такого вивчення, котрі впливають із онтологічних та генологічних властивостей молитви як метажанрового і крос-культурного явища, актуального до сьогодні. Адже молитва, трансформуючись у художньому дискурсі в складну форму творчого переживання, сприяє своєрідній «глобалізації» мистецького світобачення, завдяки чому сьогоденне починає співвідноситись з вічним, національне з універсальним, побут і природа з буттям, а людина з Богом. Загалом постійна увага до жанру молитви в різні культурно-історичні періоди розвитку як світового, так і вітчизняного мистецтва, зумовлюється різними чинниками, але найголовніший із них – об'єктивно існуюча єдність сакрального і профанного, релігійного й естетичного у свідомості різних націй протягом усього часу їхнього існування.

Бібліографія

- Андрухович Ю., 1997, *Автобіографія*[в]Андрухович Ю. Рекреації, Київ.
- Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту, 2002, пер.проф. Івана Огієнка, „Українське Біблійне товариство”.
- Бахтин М.М., 1979, *Естетика словесного творчества*, Москва.
- Бурлина Е.Я., 1987, *Культура и жанр. Методологические проблемы жанрообразования и жанрового синтеза*, Саратов, с. 45.
- Варсонофий, игумен (Веревкин В.С.), 2002, *Учение о молитве по Добротолубию*, Ярославль.
- Даниленко І., 2008, *Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція*, Миколаїв.
- Добротолубие в русском переводе в 5 т., т. 2, 1884, пер. с греч. святителя Феофана, Затворника Вышенского (Репринт: *Свято-Троицкая Сергиева Лавра*, 1992).
- Кириллова Е.Л., 2004, *Мемуаристика как метажанр и ее жанровые модификации (на материале мемуарной прозы русского зарубежья первой волны)*. Автореф. дис. канд. филол. наук, Владивосток.
- Лейдерман Н.Л., 1982, *Движение времени и законы жанра: Жанровые закономерности развития советской прозы в 60 – 70-е годы*. Свердловск.
- Лейдерман Н.Л., 1988, *Жанровые системы литературных направлений и течений, [у:] Взаимодействие метода, стиля и жанра в советской литературе*. Свердловск, с. 5-17.

- Лейдерман Н.Л., Володина Е.Н., 2005. *Соцреалистический метажанр и его потенциал*, [у:] *Русская литература XX века: закономерности исторического развития*. Книга 1. *Новые художественные стратегии*, Екатеринбург, с. 328–335.
- Лосский В.Н., 1991, *Очерк мистического богословия Восточной Церкви: Догматическое богословие*, Москва.
- Спивак Р.С., 1985, *Русская философская лирика. Проблемы типологии жанров*, Красноярск.
- Мечковская Н.Б., 1998, *Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий*, Москва.
- Антонюк А., 2013, *Молитва живописом*[у] *НикВести*, [Ел. ресурс]. <http://nikvesti.com/news/culture/39376>, Режим доступа: 31 января, 2013р.
- Шевченко Т.Г., 2001, *Повне зібрання творів у 12 т., т. 2: Поезія 1847–1861*, Київ.

The Discursive Potential of Prayer: the Question of Transformation of Religious Genre in Space of Art

Summary

In the proposed article the author makes an attempt to analyse the aesthetic potential of prayer as a religious-cult genre. Attention is focused on the genetic and ontological causes of organic adaptation of the prayer in a secular cultural space, the features of modification and appearance of the dominant in verbal and nonverbal art forms (literature, painting, sculpture etc.).

Keywords: prayer, transcendental communication, genre, religion, ritual, art, transformation, reasoning.

Dyskursywny potencjał modlitwy: do kwestii transformacji religijno-kultowego gatunku w przestrzeni sztuki

Streszczenie

W prezentowanym artykule autor podejmuje próbę analizy potencjału estetycznego modlitwy jako gatunku religijno-kultowego. Uwaga została skupiona na genetycznych i ontologicznych przyczynach adaptacji modlitwy w świeckiej przestrzeni kulturowej, opcjach modyfikacji gatunku i jej dominant w słownych i niewerbalnych rodzajach sztuki (literaturze, malarstwie, rzeźbie i innych).

Słowa kluczowe: modlitwa, transcendentna komunikacja, gatunek, religia, rytuał, sztuka, transformacja, dyskurs.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.04>

Наталія ДАНИЛЮК

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Україна

Мусульманська лексика в *Словнику чужомовних слів* І. Бойківа, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трохименка

Анотація

У даній статті розглядаються й порівнюються з відповідними їм у сучасних тлумачних і словниках іншомовних слів семантично пов'язані з ісламом лексеми, вибрані зі „Словника чужомовних слів” І. Бойківа, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трохименка, уперше опублікованого в 1932 році в Харкові.

Ключові слова: лексичне запозичення, мусульманська лексика, словник іншомовних слів, орієнталізм, українська мова.

„Словник чужомовних слів” Івана Бойківа, Овсія Ізюмова, Григорія Калишевського, Миколи Трохименка, в якому автори „вмістили загальноживані по газетах, журналах, а також у художній та науково-популярній літературі чужомовні слова, щоб допомогти цим зрозуміти їх масовому читачеві” (Борецький 1996, XII), і який уперше вийшов з друку в Харкові в 1932 році (редактором був Олександр Бадан-Яворенко), є п'ятою спробою створення оригінального українського словника іншомовних слів (якщо не брати до уваги глосарії, що починають з'являтися в пам'ятках української писемності ще в XV ст. (Паламарчук 2004), а також „Словар українських виразів, перейнятих з мов тюркських” українського філолога й педагога Остапа Макарушки, опублікований у 1895 р. у „Записках Наукового товариства імені Шевченка”) після „Словарика. Пояснення чужих та не дуже

зрозумілих слів” Василя Доманицького (Київ, 1906), „Словаря чужих слів. 12 000 слів чужого походження в українській мові” Зенона Кузеля й Миколи Чайковського (Чернівці, 1910), „Словника чужих слів, що вживаються в українській мові” З. Пиптенка (Київ, 1918), „Словника чужомовних слів, що увійшли в мову українську” видавництва „Час” (Київ, 1924) і „на час своєї появи на світ найбільшим досягненням українського словникарства цього типу” (Задорожний 1996, VI) (словник містить понад 25 тисяч слів і виразів). Та, на превеликий жаль, від харківського видання цього словника сьогодні „лишилися лише поодинокі, практично недоступні читачеві примірники, адже майже весь його наклад був знищений після того, як його укладачі, звинувачені в українському «буржуазному» націоналізмі, безслідно згинули в гулагівському мороці сталінських репресій” (Задорожний 1996, V). Завдяки зусиллям українців за океаном у 1955 році в Нью-Йорку побачило світ друге видання „Словника...”, зазнавши, щоправда, певних метаморфоз. Так, у нью-йоркському виданні додано незначну кількість нових слів, а також усунуто або ж відмічено (за допомогою лапок, іншого шрифту набору), як зазначив редактор М. Борецький, „недоліки політично-ідеологічного, пропагандивного та друкарсько-технічного характеру” (Борецький 1996, XI).

„Словник чужомовних слів” І. Бойківа, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трохименка, за словами В. Задорожного, „де в чому сприймається вже як лексикографічна пам’ятка, однак він і досі має неабияку пізнавальну вартість” (Задорожний 1996, VI), оскільки знайомить нас із сучасними його укладачам соціальними, політичними, економічними, культурними, науковими та іншими явищами в тогочасному їх сприйнятті. До того ж, „Словник...” є цінним джерелом для вивчення архаїзмів і діалектизмів у складі запозичень, цікавим може бути також порівняння як окремих слів, так і цілих тематичних груп у „Словнику...” з відповідними їм у сьогочасних лексикографічних працях цього типу і т. д.

У даній статті розглядатиметься вибрана зі „Словника чужомовних слів” І. Бойківа, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трохименка **мусульманська лексика** (або ж **ісламізми**)¹ – семантично пов’язані з ісламом лексичні запозичення

¹ Див. також: Kulwicka-Kamińska J., 2004, *Kształtowanie się polskiej terminologii muzułmańskiej. Na podstawie piśmiennictwa religijnego Tatarów litewsko-polskich*, Toruń; Danyliuk N., 2014, *Ісламська лексика в історії української мови* [praca doktorska], Toruń.

з орієнтальних мов (передусім із арабської – мови Корану, а також із перської й турецької).

Так, до реєстру „Словника чужомовних слів” (СЧС) увійшли такі лексеми, пов'язані з релігією мусульман: *абдалла* – „«раб Аллаха» – мандрований дервіш у середній Азії і в Індії”² [СЧС, с. 2]; *абдест* – „мусульманський обряд обмивання перед молитвою” [СЧС, с. 2]; *абиз* – „татарський мулла” [СЧС, с. 2]; *агарський, агарянський* – „мохаммеданський, турецький” [СЧС, с. 9]; *агаряни* – „назва мохаммедан, зокрема турків у народній поезії й у давній українській літературі” [СЧС, с. 9]; *агун* – „старший мулла у сибірських татар” [СЧС, с. 11]; *адат* – „звичаєве право в мусульманських країнах, напр. звичай кривавої помсти на Кавказі” [СЧС, с. 11]; *Азраїль* – „янгол смерти в мохаммедан” [СЧС, с. 15]; *Алла, Аллах* – „мохаммеданська назва Бога” [СЧС, с. 21]; *альджама* – „молитовня” [СЧС, с. 24]; *алькоран* – „священна книга мохаммедан, що містить у собі науку Мохаммедову” [СЧС, с. 24]; *асорат* – „збірка догматів ісламу та їх тлумачення” [СЧС, с. 50]; *ахун* – „старший мулла, духовна особа в мусульман” [СЧС, с. 55]; *байрам* – „два головні свята в мусульман: великий байрам святкують три дні на початку жовтня, малий байрам – святкують 4 дні, 70 днів пізніше” [СЧС, с. 57]; *бусурман, бусурмен* – 1) „назва татар, що збирали данину з населення”; 2) „презирлива назва мохаммедан”; 3) „невірний, розпутник” [СЧС, с. 79]; *вакуф* – „належні релігійним мохаммеданським організаціям маєтки, що їх у Туреччині не оподатковують” [СЧС, с. 81]; *гадит* – „збірка речень, приписуваних Мохаммедові й визнаваних разом з кораном за підручник «праведного життя»” [СЧС, с. 92]; *газават* – „«священна війна» мусульман з невірними...” [СЧС, с. 92]; *газі* – „почесний титул у мусульман, хто воював проти невірних” [СЧС, с. 93]; *гафіз* – „у мохаммедан – учений, що знає напам'ять коран” [СЧС, с. 98]; *геджра* – „втеча Мохаммеда з Мекки в Медіну (15.VII. 622 р.) – початок мусульманської ери” [СЧС, с. 99]; *геннах* – „мохаммеданський рай” [СЧС, с. 102]; *годжа* – „духовний учитель у мусульман” [СЧС, с. 112]; *гурія* – 1) „дівчата в раю Мохаммеда, що, за мохаммеданською релігією, повинні слугувати вірним”; 2) „жартов.-іронічно – гарна дівчина” [СЧС, с. 116]; *дервіш* – „мусульманський чернець, що живе з жебрацтва” [СЧС, с. 136]; *джамі* – „мечеть у арабів” [СЧС, с. 139]; *джини* – „назва демонів

² Тут і далі при цитуванні „Словника чужомовних слів” збережено правопис першоджерела.

в арабських народніх переказах” [СЧС, с. 139]; *джихад* – „священна війна в мусулман, що в ній мусять брати участь усі правовірні мусулмани” [СЧС, с. 139]; *зак'ят* – „2,5 % податок на бідних у мусулман” [СЧС, с. 169]; *Ібліс* – „диявол, злий дух, що призвів до гріха прародителів людського роду за мохаммеданською релігією” [СЧС, с. 171]; *імам* – 1) „колись – релігійний голова у мохаммедан, згодом – каліф – цивільний і релігійний голова”; 2) „взагалі духовна особа у мохаммедан” [СЧС, с. 175]; *імават* – 1) „цивільна й церковна влада пророка Мохаммеда, що перейшла потім до каліфа”; 2) „доба панування в Медіні 12 каліфів”; 3) „гідність імама” [СЧС, с. 175]; *ірам* – „верхній одяг пілігримів, що подорожують до Мекки” [СЧС, с. 184]; *іслям* – „мусулманство, релігія, що її сповідував Мохаммед...” [СЧС, с. 185]; *каді, кадії* – „у мусулман – спочатку цивільний суддя із духівництва, тепер – особа вищого духівництва” [СЧС, с. 187]; *каліф, халіф* – „у мусулман – титул наступників духовної та світської влади Мохаммеда” [СЧС, с. 189]; *каліфат, халіфат* – 1) „каліфові володіння, держава”; 2) „гідність каліфа” [СЧС, с. 189]; *кафіри* – „мохаммеданська назва «невірних», не мохаммедан” [СЧС, с. 200]; *келам* – „мусулманські богослови-схоластики” [СЧС, с. 202]; *кісмет* – „в мохаммеданській релігії – фатум, доля кожної людини” [СЧС, с. 204]; *корейшити* – „арабське плем'я, що з нього походив Мохаммед” [СЧС, с. 222]; *Курбан-байрам* – „мусулманське свято на початку грудня на честь пожертви сина Авраамом” [СЧС, с. 228]; *магдизм* – „віра в Магді” [СЧС, с. 243]; *магдисти* – 1) „прибічники віри в Магді”; 2) „учасники повстань у Північній Африці проти англійського панування, що часто повторювались наприкінці ХІХ стол.” [СЧС, с. 243]; *Магді* – „пророк, що його чекають мусулмани, і який ніби закінчить справу Мохаммедову, всюди поширивши мусулманство” [СЧС, с. 243]; *магміль* – „верблюду, що ним відвозили в Мекку султанські подарунки; вважали, що походить від верблюда, яким їздив Мохаммед” [СЧС, с. 243]; *машаллах* – „у мохаммедан вигук; «хай буде воля божа»”; [СЧС, с. 252]; *медреса* – „вища духовна школа у мохаммедан” [СЧС, с. 254]; *мектебе* – „нижчі мусулманські школи при мечетях” [СЧС, с. 254]; *мечет(ь)* – „мохаммеданська церква” [СЧС, с. 261]; *мінарет* – „вежа на мечеті, з якої муедзин сповіщає про час молитви” [СЧС, с. 263]; *могарем* – „перший місяць мохаммеданського календаря, протягом якого забороняється воювати” [СЧС, с. 266]; *мослем* – „правовірний мохаммеданин” [СЧС, с. 270]; *мохаммедани* – „наслідувачі Мохаммедової релігії” [СЧС, с. 270]; *мохаммеданство* – „релігійна наука Мохаммеда, що

жив у VII стол.; сполучає в собі багато рис християнської, юдейської та інших релігій” [СЧС, с. 270]; *мудзин* – „мохаммеданська духовна особа, що п'ять разів на день закликає мохаммедан до молитви” [СЧС, с. 270]; *мулла* – „назва духовної особи в мохаммедан” [СЧС, с. 270]; *муфтій* – „духовна особа в мохаммедан, що розв'язує юридичні справи на підставі корану” [СЧС, с. 271]; *муштеїди* – „вище духівництво в Персії” [СЧС, с. 271]; *мюриди* – „прихильники мюридизму” [СЧС, с. 272]; *мюридизм* – „політично-релігійна мохаммеданська секта на Кавказі в першій пол. XIX стол. ...” [СЧС, с. 272]; *наїб* – 1) „у дореволюційній Туреччині – султанів намісник”; 2) „титул муллиного або суддиного помічника в Туреччині” [СЧС, с. 272]; *намаз* – „мохаммеданська молитва, що її читають правовірні п'ять разів на день” [СЧС, с. 273]; *рамазан* – „дев'ятий місяць мусульманського року, коли мохаммедани не працюють і додержують посту” [СЧС, с. 362]; *реджеб* – „сьомий місяць мохаммеданського календаря; протягом цього місяця забороняється вірним воювати та викликати на герць” [СЧС, с. 368]; *ріязат* – „у мохаммедан – піст, каяття, гамування своїх пристрастей, самокатування” [СЧС, с. 377]; *саді* – „мусульманський мандрівний чернець” [СЧС, с. 381]; *салаг, сала* – „молитва, яку турки повинні читати п'ять разів на день” [СЧС, с. 381]; *сеїд* – 1) „титул Мохаммедових нащадків”; 2) „взагалі – повелитель, пан” [СЧС, с. 385]; *сеїт* – „в давнину – голова мохаммеданського духівництва” [СЧС, с. 385]; *софта* – „навчитель, вихователь найвищої мохаммеданської духовної школи в Константинополі” [СЧС, с. 397]; *суна* – „збірник різних переказів про Мохаммедове життя, діяльність та його вчення” [СЧС, с. 405]; *суніти* – „мусульмани, що ставлять і шанують суну поруч з кораном протилежно шіітам, які не визнають суні” [СЧС, с. 405]; *суфізм* – „містичне вчення в мохаммедан, що проповідує зректися свого матеріального «я» та злитися з «божеством»” [СЧС, с. 406]; *таймом* – „натирання себе землею по закону мохаммедан перед тим, як читати алькоран там, де нема води” [СЧС, с. 409]; *текіє* – 1) „монастир дервішів у турків”; 2) „турецький чернець” [СЧС, с. 415]; *тешкуїд* – „назва речення в мусульманській релігії: «нема бога, окрім бога і Мохаммед пророк його»” [СЧС, с. 424]; *турбег* – 1) „відкриті гробниці турецьких султанів по мечетах”; 2) „каплички над гробами мохаммеданських святих” [СЧС, с. 441]; *улеми* – „в Туреччині – назва осіб, що скінчили курс богословсько-юридичних наук у медресі і займають місця суддів, юрисконсулів тощо” [СЧС, с. 443]; *факіри* – „мусульманські ченці-аскети в Індії, що доводять себе до голоду,

завдають собі тортур тощо” [СЧС, с. 447]; *фатиґа* – „головна мохаммеданська молитва” [СЧС, с. 449]; *фікх* – „законознавство в мусулман” [СЧС, с. 453]; *хаба* – „ранішня молитва в мохаммедан” [СЧС, с. 463]; *хадж* – „проща мусулман до Мекки, щоб поклонитися Каабі” [СЧС, с. 463]; *хаджій* – „прочанин, пільгрим, мусулманин, що відбув прощу до Мекки” [СЧС, с. 463]; *хатиб* – „у мусулман – проповідник, духовна особа” [СЧС, с. 464]; *шайтан* – 1) „чорт, диявол, сатана”; 2) „у шаманстві – зле божество” [СЧС, с. 474]; *шаріят* – „збірка мусулманських духовних законів, заснованих на корані” [СЧС, с. 475]; *шейх* – 1) „старшина арабського племені або орди”; 2) „ігумен мохаммеданського монастиря” [СЧС, с. 476]; *шейх-юль-іслам* – „голова мохаммеданського духівництва в Туреччині” [СЧС, с. 476]; *шериф* – „«святий», титул нащадків Мохаммедової дочки Фатьми” [СЧС, с. 477]; *шіїти* – „мусулмани, що не визнають суні” [СЧС, с. 477]; *шорфет* – „галерія навколо мінарету, звідки муедзини скликають правовірних на молитву” [СЧС, с. 481].

Переважну більшість ісламізмів, що з'являються в словнику Бойківа, Ізюмова, Калишевського й Трохименка, реєструють і сучасні українські словники іншомовних слів, такі як: „Словник іншомовних слів” С. М. Морозова, Л. М. Шкарапути (Київ, 2000; далі – СІСМШ), „Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання” С. П. Бибик, Г. М. Сюти (Харків, 2006; далі – СІСБС), „Новий словник іншомовних слів” за редакцією Л.І. Шевченко (Київ, 2008; далі – НСІС), а також тлумачні словники української мови, наприклад, „Великий тлумачний словник сучасної української мови” за редакцією В. Т. Бусела (Київ; Ірпінь, 2005; далі – ВТССУМ): *адат* [СІСБС, с. 18], [НСІС, с. 19], [ВТССУМ, с. 11]; *Алла, Аллах* [СІСМШ, с. 26], [СІСБС, с. 31], у [НСІС, с. 31] та у [ВТССУМ, с. 22] – лише *Аллах*; *Алкоран* [НСІС, с. 34], у [СІСМШ, с. 297] і в [СІСБС, с. 318] – *Коран*; *Байрам* [СІСМШ, с. 69], [СІСБС, с. 65], [НСІС, с. 78], [ВТССУМ, с. 56]; *бусурман, бусурмен* [ВТССУМ, с. 104], у [НСІС, с. 84] – *бусурман*; *вакуф* [СІСБС, с. 97], [НСІС, с. 111], [ВТССУМ, с. 109]; *хадис* замість *гадит* [СІСБС, с. 587], [НСІС, с. 641], [ВТССУМ, с. 1553]; *газават* [СІСМШ, с. 113], [СІСБС, с. 115], [НСІС, с. 126], [ВТССУМ, с. 216]; *газі* [СІСБС, с. 116], [НСІС, с. 126], [ВТССУМ, с. 216]; *геджра* [СІСБС, с. 124], у [НСІС, с. 148] – *гіджра, хіджра*, [ВТССУМ, с. 226], також *гіджра* – у [ВТССУМ, с. 236], *хіджра* – у [ВТССУМ, с. 1562]; *гурія* [СІСМШ, с. 149], [НСІС, с. 174], [ВТССУМ, с. 266]; *дервіш* [СІСМШ, с. 161], [СІСБС, с. 171], [НСІС, с. 186], [ВТССУМ, с. 285]; *джини* [СІСМШ, с. 166], [СІСБС, с. 176],

[НСІС, с. 190], [ВТССУМ, с. 292]; *джихад* [СІСМШ, с. 166], [СІСБС, с. 176–177], [НСІС, с. 191], [ВТССУМ, с. 292]; *зак'ят* [СІСБС, с. 234], у [ВТССУМ, с. 400] – *закят*; *Ібліс* [НСІС, с. 251], [ВТССУМ, с. 487]; *імам* [СІСМШ, с. 220], [СІСБС, с. 243], [НСІС, с. 256], [ВТССУМ, с. 492]; *імават* [СІСМШ, с. 220], [СІСБС, с. 243], [НСІС, с. 256], [ВТССУМ, с. 492]; *іслам* замість *іслям* [СІСМШ, с. 240], [СІСБС, с. 261], [НСІС, с. 271], [ВТССУМ, с. 506]; *каді* [СІСМШ, с. 243] – також *казі*, *казій*, [СІСБС, с. 266], [НСІС, с. 274], у [ВТССУМ, с. 513] – також *казі*; *каліф*, *халіф* [СІСМШ, с. 245, с. 632], [СІСБС, с. 268, с. 587], [НСІС, с. 274, с. 642], [ВТССУМ, с. 516, с. 1555]; *каліфат*, *халіфат* [СІСМШ, с. 245, с. 632], [СІСБС, с. 268, с. 587], [ВТССУМ, с. 516, с. 1555]; *Курбан-байрам* [СІСБС, с. 330], [НСІС, с. 337], [ВТССУМ, с. 598]; *магді* [ВТССУМ, с. 634], у [НСІС, с. 371] – *махді*; *медресе* замість *медреса* [СІСМШ, с. 347], [СІСБС, с. 361], [НСІС, с. 373], [ВТССУМ, с. 656]; *мектеб* замість *мектебе* [СІСМШ, с. 348], [СІСБС, с. 361], [НСІС, с. 375], [ВТССУМ, с. 657]; *мечеть* [СІСМШ, с. 356], [СІСБС, с. 368], [НСІС, с. 383], у [ВТССУМ, с. 666] – також *мечет*, із ремаркою „рідко”); *мінарет* [СІСМШ, с. 360], [СІСБС, с. 372], [НСІС, с. 390], [ВТССУМ, с. 676]; *магометани* замість *мохаммедани* [СІСБС, с. 349], [НСІС, с. 360], [ВТССУМ, с. 636]; *магометанство* замість *мохаммеданство* [СІСМШ, с. 333], [СІСБС, с. 349], [НСІС, с. 360], [ВТССУМ, с. 636]; *муедзин* [СІСМШ, с. 373], [СІСБС, с. 380], [НСІС, с. 403;], [ВТССУМ, с. 694]; *мулла* [СІСМШ, с. 373], [СІСБС, с. 381], [НСІС, с. 404], [ВТССУМ, с. 695]; *муфтій* [СІСМШ, с. 376], [СІСБС, с. 382], [НСІС, с. 406], [ВТССУМ, с. 697]; *мюриди* [СІСМШ, с. 376], [СІСБС, с. 383], [НСІС, с. 406], [ВТССУМ, с. 698], а також *мурид* [ВТССУМ, с. 696]; *мюридизм* [СІСМШ, с. 376], [СІСБС, с. 383], [НСІС, с. 406], [ВТССУМ, с. 698]; *наїб* [СІСМШ, с. 377], [СІСБС, с. 384], [НСІС, с. 407], [ВТССУМ, с. 717]; *намаз* [СІСМШ, с. 377], [СІСБС, с. 384], [НСІС, с. 407–408], [ВТССУМ, с. 723]; *Рамазан* [СІСМШ, с. 479], [СІСБС, с. 457], [НСІС, с. 516], [ВТССУМ, с. 1200]; *сеїд* [СІСМШ, с. 515], [СІСБС, с. 485], [НСІС, с. 548], [ВТССУМ, с. 1302]; *Суна* [СІСМШ, с. 555], [СІСБС, с. 517], [НСІС, с. 581], [ВТССУМ, с. 1414]; *суніти* [СІСБС, с. 517], [ВТССУМ, с. 1414]; *суфізм* [СІСМШ, с. 557], [СІСБС, с. 518], [НСІС, с. 582], [ВТССУМ, с. 1417]; *улем* [СІСМШ, с. 596], [СІСБС, с. 554], [НСІС, с. 613], [ВТССУМ, с. 1503]; *факір* [СІСМШ, с. 601], [СІСБС, с. 560], [НСІС, с. 617], [ВТССУМ, с. 1526]; *хадж* [СІСМШ, с. 632], [СІСБС, с. 587], [НСІС, с. 641], [ВТССУМ, с. 1554]; *хаджі* замість *хаджій* [СІСМШ, с. 632], у [СІСБС, с. 115] – також *гаджі*, [НСІС, с. 641], [ВТССУМ, с. 1554]; *хатиб* [СІСБС, с. 589]; *шайтан* [СІСМШ, с. 649],

[СІСБС, с. 607], [НСІС, с. 657], [ВТССУМ, с. 164]; *шаріат* замість *шаріят* [СІСМШ, с. 651], [СІСБС, с. 609], [НСІС, с. 658], [ВТССУМ, с. 1614]; *шейх* [СІСМШ, с. 652], [СІСБС, с. 610], [НСІС, с. 659], [ВТССУМ, с. 1617]; *шериф* [СІСМШ, с. 659], [СІСБС, с. 611], [НСІС, с. 660], [ВТССУМ, с. 1618]; *шиїти* [СІСБС, с. 611], [НСІС, с. 660], [ВТССУМ, с. 1620].

Крім того „Великий тлумачний словник сучасної української мови” реєструє лексеми: *абрест* замість *абдест* (імовірно, через друкарську помилку) [ВТССУМ, с. 1], *абиз* [ВТССУМ, с. 2], *агарський, агарянський, агаряни* [ВТССУМ, с. 9], *ахун* [ВТССУМ, с. 249], *годжа* [ВТССУМ, с. 249], *джамі* [ВТССУМ, с. 291], *ірам* [ВТССУМ, с. 505], *калам* замість *келам* [ВТССУМ, с. 515], *кафір* замість *кафір* [ВТССУМ, с. 530], *мухарам* замість *могарем* [ВТССУМ, с. 697], *салат, саят* замість *сала, салаг* [ВТССУМ, с. 1285], *тюрбе* замість *торбег* [ВТССУМ, с. 1498], *фікх* [ВТССУМ, с. 1535].

Слова *агарський, агарянський, агаряни, Алкоран, бусурман, бусурмен* вважаються сьогодні застарілими, на що вказує відповідна ремарка в сьогочасних словниках.

До лексем, які не входять до реєстру ні сучасних тлумачних словників української мови, ані словників іншомовних слів, належать: *абдалла* – ар. *‘abd allāh* [The Encyclopaedia of Islam., с. 40; далі – ЕІ] (щоправда, у ВТССУМ можна знайти окремо слово *абд* – 1) „слуга, раб”, 2) „частина власних імен”, 3) „мандрівний дервіш у Середній Азії та Індії” [ВТССУМ, с. 1], і слово *Аллах*); *агун* – азерб., тат. *ахун* „старший мулла” (Фасмер 1986, 98), із перс. *kh^wānd* (*kh^wand, khund*) від *khudāwand* „пан, володар, господар” [ЕІ-1, с. 331], [ЕІ-5, с. 44]; *Азраїль* – ар. *‘Izrā’īl*, інший варіант – *‘Azrā’īl* [ЕІ-4, с. 292], [„Ислам: Энциклопедический словарь”, с. 92; далі – ІЕС]; *асорат* – можливо, мається на увазі Суна, ар. *as-sunna* „звичай”, „приклад” [ІЕС, с. 214], [ЕІ-9, с. 878], пор. також тур. *sünnet*, казах. *суннет*, тадж. *суннат*; *Геннах* – імовірно, від ар. *Djanna* „Сад” – одна з назв раю в ісламі [ЕІ-2, с. 447], [ІЕС, с. 59]; *кісмет* – ар. *ķisma*, тур. *ķismet* [ЕІ-5, с. 184]; *корейштити* – ар. *ouraysh* [ЕІ-5, с. 434]; *магдизм* – від ар. *al-Mahdī* „той, хто йде вірним шляхом” [ЕІ-5, с. 1230], [ІЕС, с. 163] + *-изм*; *магдист* – ар. *al-Mahdī* + *-ист*; *магміль* – ар. *maħmal* (*maħmil, miħmal*) (проте якщо у СЧС *магміль* означає „верблюду, що ним відвозили в Мекку султанські подарунки; вважали, що походить від верблюда, яким їздив Мохаммед”, то в ісламознавчих працях це – „установлений на верблюді паланкін, у якому перевозили заможних подорожніх, зазвичай жінок”; „багато прикрашений порожній паланкін, символ політичного

покровительства над святими місцями – Меккою та Мединою”; „у народному ісламі – одна з найважливіших святинь, що символізують виконання обрядів хаджу” [ІЕС, с. 163], [ЕІ-6, с. 44]; *машаллах* – ар. *māshā’ Allāh* [ЕС-6, с. 710]; *мослем* – ар. *muslim* [ЕІ-7, с. 688]; *муштеїди* – ар. *mudjtahid*, перс. *mudjtehid*, тур. *müctehid* [ЕІ-7, с. 295], [ІЕС, с. 168]; *реджеб* – ар. *Radjab* [ЕС-8, с. 373], [ІЕС, с. 196]; *ріязат* – ар. *riyādhāt*; *саді* – очевидно, це слово пов’язане з псевдонімом перського середньовічного поета й представника практичного суфізму Сааді, перс. *Sa’dī*, пор. [ЕІ-8, с. 719]; *сеїт* (сучасні лексикографічні праці рееструють тільки варіант *сеїд*) – ар. *sayyid* [ЕІ-9, с. 116], [ІЕС, с. 203]; *софта* – тур. *softa*; але якщо у СЧС це – учитель у мусульманській духовній школі Константинополя, то в „Енциклопедії ісламу” – назва студента, що вивчав теологію, право та інші науки в медресе Оттоманської імперії [ЕІ-9, с. 702]; *таймом* – ар. *tayammum* [ЕІ-10, с. 399]; *текіє* – тур. *tekke, tekiyye, tekye*, з ар. *takiyya*, мн. *takāyā*, походить через *takī’a* від кореня VIII ст. *w-k-’*, що означає „покладатися”, „отримувати підтримку”, *takiyya* і *muttaka’* – „річ або місце, на які покладаються, де відпочивають” [ЕІ-10, с. 415]; *тешкунід* – мабуть, не зовсім вірне тлумачення ар. *tashahhud* – частина молитви в мусульман [ЕІ-10, с. 340], оскільки промовляння формули „Немає бога, крім Аллаха, і Мухаммад – пророк його” називається шагадою, ар. *shahāda* [ЕІ-9, с. 201], [ІЕС, с. 296]; *фатига* – ар. *fātiha* „відкриваюча (сура)” [ЕІ-2, с. 841], [ІЕС, с. 254]; *хаба* – можливо, запозичено за посередництвом однієї з тюркських мов, оскільки в арабській (а згідно зі „Словником чужомовних слів”, слово *хаба* походить саме з арабської мови) ранкова молитва називається *фаджр* (*fadjr*) або *субх* (*subḥ*) [ЕІ-8, с. 928], [ІЕС, с. 204]; *шейх-юль-іслам* – ар. *shaykh al-islām* [ЕІ-9, с. 397], [ІЕС, с. 289]; *шюрфет* – тур. *şerefe* (Баскаков 1977, 808).

Варто зазначити, що в „Словнику чужомовних слів” можна знайти слова, які мають два варіанти графічного оформлення, наприклад: *агун* і *ахун*, *годжа* й *ходжа*, *сеїд* і *сеїт*. Проте якщо пара *агун* – *ахун* (*ākhūnd* (*ākhūn*, *ākh’ānd*) із перс. *kh’ānd* (*kh’and*, *khund*) [ЕІ-1, с. 331], [ЕІ-5, с. 44]) характеризується одним значенням – „старший мулла”, щоправда, у випадку з *агун* це – мулла у сибірських татар [СЧС, с. 11], тоді як *ахун* – старший мулла в мусульман загалом [СЧС, с. 55], то в парах *годжа* – *ходжа* (перс. *kh’ādja* [ЕІ-4, с. 907], [ІЕС, с. 280]), *сеїд* – *сеїт* (ар. *sayyid* [ЕІ-9, с. 116], [ІЕС, с. 203]) лексеми мають різне значення: *годжа* – „духовний учитель у мусульман” [СЧС, с. 112], *ходжа* – „у мусульман – господар дому” (СЧС, с. 464); *сеїд* – 1) „титул Мохаммедових

нащадків”, 2) „взагалі – повелитель, пан” [СЧС, с. 385], *сеїт* – „в давнину – голова мохаммеданського духівництва” [СЧС, с. 385]. Якщо говорити про сучасні лексикографічні праці, то ісламізм *ахун* реєструє, як уже зазначалося, „*Великий тлумачний словник сучасної української мови*” за редакцією Бусела, у якому це слово означає „старший мулла, духовна особа в мусульман” [ВТССУМ, с. 249]; тлумачення слова *годжа* у [ВТССУМ, с. 249] і в СЧС є ідентичними; *ходжа* ж у [ВТССУМ, с. 1567] це – „почесне звання в мусульман, що дається придворним, представникам духівництва, купецтва; особа, яка має це звання” (тобто у ВТССУМ, на відміну від СЧС, дану лексему можна віднести до семантично пов'язаних з ісламом); *сеїд* у сьогочасних тлумачних і словниках іншомовних слів характеризується лише одним (таким, що має відношення до ісламу) значенням – „почесний титул мусульманина, який претендує на походження від нащадків пророка Мухаммада”, пор.: [ВТССУМ, с. 1302], [СІСМШ, с. 515], [СІСБС, с. 485], [НСІС, с. 548]. У „*Словнику іншомовних слів*” Бибик і Сюті на це навіть вказує позначка *рел.* (релігія).

Порівнявши ісламізми в словнику І. Бойківа, О. Ізюмова, Г. Калишевського, М. Трохименка з відповідними їм у сучасних словниках даного типу, а також у тлумачних словниках сучасної української, можна виділити:

1) такі, що в „*Словнику чужомовних слів*” характеризуються ширшим семантичним об'ємом, наприклад: *бусурман*, *бусурмен* у СЧС – це не лише „людина іншої віри, мусульманин”, „образливе слово”, як у [НСІС, с. 84], [ВТССУМ, с. 104], а й „назва татар, що збирали данину з населення” [СЧС, с. 79]; *гурія* у СЧС має не тільки основне значенням „райська діва”, пор. [СІСМШ, с. 149], [НСІС, с. 174], [ВТССУМ, с. 266], а й жартівливо-іронічне „гарна дівчина” [СЧС, с. 116]; *сеїд*, крім „почесний титул нащадків пророка Мухаммада” [СІСМШ, с. 515], [НСІС, с. 548], [ВТССУМ, с. 1302], означає також „повелитель, пан” [СЧС, с. 385]; двома значеннями в „*Словнику...*” Бойківа та ін. характеризується лексема *турбег*: 1) „відкриті гробниці турецьких султанів по мечетах”; 2) „каплички над гробами мохаммеданських святих” [СЧС, с. 441], на відміну від „*Великого тлумачного словника сучасної української мови*”, у якому *турбе* – це „мусульманська усипальниця в країнах Близького і Середнього Сходу” [ВТССУМ, с. 1488];

2) такі, що в „*Словнику чужомовних слів*” мають вужчий семантичний об'єм, наприклад: для слова *газават* „святина війна» мусулман з невірними” [СЧС, с. 92] найновіший,

двадцятитомний, словник української мови реєструє також переносне значення „протистояння, непримиренна боротьба” [СУМ-20 III]; *gazi* у СЧС означає „почесний титул мусульманина, який воював проти невірних” [СЧС, с. 93], тоді як у сучасних словниках іншомовних слів і у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” це ще й „учасник газавату” [СІСБС, с. 116], [НСІС, с. 126], [ВТССУМ, с. 216], а також „у деяких країнах Сходу – спеціальні загони, призначені для захисту кордону” [СІСБС, с. 116], [ВТССУМ, с. 216]; лексема *імам* у сучасних лексикографічних працях набуває не тільки значення „релігійний голова в мусульман, каліф”, „взагалі духовна особа в мусульман”, як у [СЧС, с. 175], а й „особа, яка керує відправою в мечеті, мулла” [СІСМШ, с. 220], [СІСБС, с. 243], [НСІС, с. 256], „верховний правитель шиїтів” [СІСМШ, с. 220], [СІСБС, с. 243], „основоположник релігійно-юридичних напрямів у сунізмі” [СІСМШ, с. 220], „почесна назва визначних діячів ісламу” [СІСБС, с. 243]; слово *наїб*, крім „помічник мулли або судді” і „намісник султана” [СЧС, с. 272], у ВТССУМ і в СІСМШ має ще такі значення: „у закавказьких ханствах – начальник магалу (територіальної одиниці)”, „в імаматі Шаміля – намісник імама на певній території” [ВТССУМ, с. 717], [СІСМШ, с. 377] (проте в [СІСБС, с. 384] і в [НСІС, с. 407] лексема ця характеризується лише одним значенням: „заступник, помічник начальника або духовної особи в деяких країнах Близького і Середнього Сходу”);

3) такі, що в „Словнику чужомовних слів” характеризуються іншою, відмінною семантикою, наприклад: *імамат* у СЧС означає: 1) „цивільна й церковна влада пророка Мохаммеда, що перейшла потім до каліфа”, 2) „доба панування в Медіні 12 каліфів”, 3) „гідність імама” [СЧС, с. 175], у сьогочасних же словниках це слово набуває такого значення: 1) „форма мусульманської теократії” [ВТССУМ, с. 492], [СІСМШ, с. 220], [СІСБС, с. 243], [НСІС, с. 256], 2) „державна мюридів у Дагестані й Чечні, що виникла наприкінці 20-х років. XIX ст.” [ВТССУМ, с. 492], [СІСМШ, с. 220], [СІСБС, с. 243]; для слова *калам* СЧС реєструє значення „мусульманські богослови-схоластики” [СЧС, с. 202], тоді як тлумачний словник української мови за редакцією Бусела – „мусульманське схоластичне богослов'я” [ВТССУМ, с. 515]; *каліф*, *халіф* у словнику Бойків, Ізюмова, Калишевського й Трохименка – це „титул наступників духовної та світської влади Мохаммеда” [СЧС, с. 189], а в сучасних лексикографічних працях – „титул феодалного верховного правителя в ряді мусульманських країн,

який поєднував духовну й світську владу” [СІСМШ, с. 632], [СІСБС, с. 587], [НСІС, с. 642], [ВТССУМ, с. 1555]; якщо одне зі значень слова *каліфат* (також *халіфат*) – „держава на чолі з каліфом” – співпадає як у СЧС, так і в нинішніх лексиконах, то інше різниться, пор.: „гідність каліфа” [СЧС, с. 189] і „система державного ладу з теократичною владою у феодальних мусульманських країнах” [ВТССУМ, с. 516], [СІСБС, с. 587]; *мюрідизм* у СЧС характеризується значенням „політично-релігійна мохаммеданська секта на Кавказі в першій половині ХІХ століття” [СЧС, с. 272], тоді як у сучасних словниках іншомовних слів і у ВТССУМ – „містична течія в ісламі” [СІСМШ, с. 376], [СІСБС, с. 383], [ВТССУМ, с. 698] (хоча в „Новому словнику іншомовних слів” за редакцією Л. Шевченко знаходимо таке тлумачення цього слова: „національно-визвольний рух горців Північного Кавказу у 19 ст., для якого характерне поєднання релігійного учення з політичною боротьбою проти всіх немусульман” [НСІС, с. 406]).

Без усякого сумніву, „Словник чужомовних слів” Івана Бойківа, Овсія Ізюмова, Григорія Калишевського, Миколи Трохименка може допомогти сучасним мовознавцям у вирішенні багатьох проблем. Одна з них – удосконалення словникових дефініцій. Так, наприклад, тлумачення слова *Байрам* у „Словнику чужомовних слів” („два головні свята в мусульман: великий байрам святкують три дні на початку жовтня, малий байрам – святкують 4 дні, 70 днів пізніше” [СЧС, с. 57]) є більш вдалим, ніж, скажімо, у „Словнику іншомовних слів” С. М. Морозова, Л. М. Шкарапути („релігійне свято у мусульман, що починається після рамадану і складається з двох частин інтервалом сім днів” [СІСМШ, с. 69]), у „Новому словнику іншомовних слів” за редакцією Л. І. Шевченко („релігійне свято в мусульман після закінчення місячного посту рамазану” [НСІС, с. 78]) або в двадцятикнижнику „Словник української мови” („назва релігійного свята у мусульман” [СУМ-20 I, с. 328]), адже Байрамом справді можна назвати два торжества, відомі пересічному українцеві під назвами Курбан-Байрам (ар. *‘id al-aḏḩā* (також *‘id al-kurban*, *‘id al-naḩr*) „свято жертвопринесення” або *al-‘id al-kabir* „головне свято”, тур. *büyük bayram*, *kurban bayramı* – починає відзначатися на 10-ий день дванадцятого місяця мусульманського місячного календаря на спомин про принесення жертви пророком Ібрагімом (біблійним Авраамом) і триває 3–4 дні ([ІЕС, с. 88], [ЕІ-3, с. 1007]) і Ураза-Байрам, або Рамазан-Байрам, Рамадан-Байрам (ар. *‘id al-fiṭr* „свято розговин” або *al-‘id al-ṣaḩīr* „мале свято”, тур. *küçük bayram*, *şeker bayramı*, тат. *рамазан-байрам*, *ураза-байрам* – починає

відзначатися 1-го дня десятого місяця мусульманського місячного календаря на честь завершення посту в місяць Рамадан (Рамазан) і триває 3–4 дні; незважаючи на те, що свято називається „малим”, проте, згідно з народним уявленням, є більш радісним і значущим, адже знаменує закінчення важкого періоду [ІЕС, с. 89], [ЕІ-3, с. 1008] (можливо, саме тому у СЧС свято, що відзначається на початку жовтня, названо „великим байрамом”). Як бачимо, у „Словнику іншомовних слів” Морозова, Шкарапути й у „Новому словнику іншомовних слів” за редакцією Шевченко під Байрамом мається на увазі саме Рамадан-Байрам, а в СУМ-20 взагалі не уточнюється, що це за торжество. Хоча той же „Новий словник іншомовних слів” реєструє назву *Курбан-Байрам*: „велике мусульманське свято, що відзначають 10-го числа 12-го місяця мусульманського місячного календаря ” [НСІС, с. 337]. Натомість до реєстру „Великого тлумачного словника сучасної української мови” за редакцією Бусела входять як назва *Байрам* („назва двох триденних мусульманських свят” [ВТССУМ, с. 56]), так і *Курбан-Байрам* („свято жертвопринесення, головне щорічне релігійне свято у мусульман” [ВТССУМ, с. 598]) і *Ураза-Байрам* („мусульманське свято з нагоди закінчення місячного посту (урази)” [ВТССУМ, с. 1512]).

Також „Словник...” може прислужитися лінгвістам, які займаються питаннями формування й збереження наукової термінології, адаптації та правописного унормування запозичень, особливо – орієнтальних, позаяк в „Українському правописі”, за словами Галини Яворської, „звертає на себе увагу майже повна відсутність зауважень щодо правил написання слів, запозичених зі східних мов” (Яворська 1996, 140). *Гадит, хадис* чи *хадіс* (ар. *ḥadīth*), *геджра, гіджра* чи *хіджра* (ар. *hiǰra*), *кафир* чи *кафір* (ар. *kāfir*), *Магомет, Мохаммед, Мухаммад* чи *Мухаммед* (ар. *Muḥammad*), *мурід, мурід* чи *мюрід* (ар. *murīd*), *салаг, салат* чи *саят* (ар. *ṣalāt*)? Чіткої відповіді й досі немає.

Література

- Bearman P.J., Bianquis Th., Bosworth C.E., Donzel E. van, Heinrichs W.P. et al., 1960–2005, *The Encyclopaedia of Islam*, 2nd edition., 12 vols. with indexes, etc., Leiden.
- Баскаков А.Н., Голубева Н.П., Кямилева А.А., 1977, *Турецко-русский словарь*, Москва.

- Бибик С.П., Сюта Г.М., Ярмоленко С.Я. (ред.), 2006, *Словник іношомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання*, Харків.
- Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М., 1996, *Словник чужомовних слів: Репринт з 2-го перероб. вид. 1955 р.*, Київ.
- Борецький М., 1996, *Передмова*, [w:] І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко, *Словник чужомовних слів: Репринт з 2-го перероб. вид. 1955 р.*, Київ, с. XI–XII.
- Бусел В.Т., 2005, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ.
- Задорожний В., 1996, *Жива сув'язь духовності*, [w:] І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко, *Словник чужомовних слів: Репринт з 2-го перероб. вид. 1955 р.*, Київ, с. V–VIII.
- Милославський Г.В., Петросян Ю.А., Пиотровский М.Б., Прозоров С.М., Негря Л.В. (ред.), 1991, *Ислам: Энциклопедический словарь*, Москва.
- Морозов С.М., Шкарапута Л.М., 2000, *Словник іношомовних слів*, Київ.
- Паламарчук Л.С., 2004, *Іношомовних слів словник*, [w:] В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. (редкол.), *Українська мова: Енциклопедія*, Київ, с. 229–230.
- Русанівський В.М. (голов. ред.), 2010–2013, *Словник української мови*, т. 1–5 (А–Зв'янути), Київ (режим доступу до словника: <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>).
- Фасмер М., 1986, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1 (А–Д), Москва.
- Шевченко Л.І., Ніка О.І., Хом'як О.І., Дем'янюк А.А., 2008, *Новий словник іношомовних слів*, Київ.
- Яворська Г., 1996, *Запозичення зі східних мов в українському правописі (деякі зауваження до проблеми орфографічного вибору)*, „Східний світ” 2, с. 140–151.

Muslim Lexis in the Dictionary *Словник Чужомовних Слів* by I. Boikiv, O. Iziunov, H. Kalyshevskiy, M. Trokhymenko

Summary

The article focuses on discussing lexemes semantically connected with islam, which were excerpted from the Dictionary *Словник Чужомовних Слів* by I. Boikiv, O. Iziunov, H. Kalyshevskiy, M. Trokhymenko first published in 1932 in Kharkiv, and comparing them with their equivalents in contemporary dictionaries of the Ukrainian language and dictionaries of foreign words.

Keywords: loanword, borrowing, Muslim lexis, dictionary of foreign words, orientalism, Ukrainian language.

Leksyka muzułmańska w słowniku I. Wojkiwa, O. Iziunowa, H. Kałyszewskiego, M. Trochymenki *Словник чужомовних слів*

Streszczenie

W niniejszym artykule rozpatrywane i porównywane – z ich odpowiednikami we współczesnych słownikach języka ukraińskiego i w słownikach wyrazów obcych – są leksemy związane semantycznie z islamem, które zostały wyekscerpowane ze słownika I. Wojkiwa, O. Iziunowa, H. Kałyszewskiego, M. Trochymenki *Словник чужомовних слів* po raz pierwszy opublikowanego w 1932 r. w Charkowie.

Słowa kluczowe: zapożyczenie, leksyka muzułmańska [arabska], słownik wyrazów obcych, orientalizm, język ukraiński.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.05>

Katarína DUDOVÁ

Faculty of Arts, Constantine the Philosopher University in Nitra, Slovakia

Slovak grammaticalized modal verbs from the perspective of traditional and cognitive linguistics

Summary

In the paper we are dealing with modal verbs whose development in Slovak language led to various degrees of grammaticalization. A relatively high rate of polysemy of these grammatical units, which originally had a full lexical meaning, is the result of this process in the semantic field. The traditional linguistic approach to polysemy of modal verbs does not show a number of meanings in their semantic relationships as well as in their original motivation. This linguistic approach addresses neither whether semantic grouping of meanings is accidental nor whether there is some mutual motivation present. Therefore we have found the approach of cognitive linguistics more appropriate. The works of cognitive linguists derive one meaning from the other relying on a specific meaning set in man's physical experience with the world he lives in. We are able to understand the target domain, i.e. the conceptualization of modal meanings of possibility, necessity and evidentiality in Slovak via the source domain (natural category) of polysemic modal verbs.

Keywords: grammaticalization, polysemy, cognitive linguistics, modal verbs, Slovak language.

Introduction

Different language phenomena are interconnected with cognition – the ability to regulate the creation and usage of meanings formed by society, culture or nation. The meaning motivates the existence of all lan-

guages. Modality represents various meanings including possibility, obligation, request or persuasion. In comparison with other language units (semantic, synsemantic etc.), this semantic area includes a complex of meanings representing the complicating relationship between man and reality. In many languages this semantic base is expressed by various means including modal verbs. According to the research done in the field of grammaticalization in geographically related languages (Besters-Dilger et al. 2005, 24), modal verbs are a specific type of auxiliary verbs present in all Slavonic languages and many other languages as well. The theory of modal verb grammaticalization in inter-linguistic relationships points to both their specific character and difference from other full verbs and auxiliary verbs, not only in the area of morphology and syntax, but also in the area of semantics – the main scope of cognitive linguistics. From the outlined points of view, we are going to analyze Slovak modal verbs polysemy in more detail.

1. Grammaticalization of Slovak modal verbs

The paradigm of basic modal verbs in the Slovak language is systematically and semantically qualified and relatively grammaticalized. Modal means in Slovak (and other Slavonic languages) are grammaticalized, but not on the same level as in English. These modal means do not specify their own nominal arguments (they do not influence the selection of the subject), but they are mostly dependent on a full verb argument structure in the infinitive. The other aspects of grammaticalization are connected with the fact that these verbs mostly do not have two mode forms and the imperative. Morphological and syntactic qualification of modal expressions is inseparably connected with the presence of the so-called modal polysemy. Modal expressions do not have a rich semantic structure which in some modal verbs (especially *môcť* 'can' and *chcieť* 'want') points to relations with numerous synonyms, most frequently the synonyms with one modal meaning. It is a very unstable and dynamic group and in Slovak and Czech linguistics, it is usually referred to as *polomodálne slovesá* 'semimodal verbs' (Oravec and Bajžíková 1986, 55); *modálno-vecné slovesá* 'modal full verbs' (Ďurovič 1956, 61) and *modálne slovesá v širšom zmysle* 'modal verbs in a broader sense' (Grepl and Karlík [1986] 1998, 153). In comparison with basic modal verbs (modal expressions), these verbs have not undergone the grammaticalization process and only have one modal meaning.

Despite the difference in the intensity of grammaticalization between semimodal and basic modal verbs, it seems that it is not a great rupture in all cases. Moreover, even the verbs which MSJ (Morphology of Slovak language 1966, 366) categorizes into modal expressions are not grammaticalized on the same level. To sum up, Slovak modal verb grammaticalization is not the same in different verbs while there is a different proportion between the grammatical and semantic aspect of a verb. We are going to analyze these facts in specific modal verbs.

2. Intensity of grammaticalization in Slovak modal verbs in the area of semantics and grammar

On the basis of the contact of modal systems in geographically related languages (Hansen 2005, 81–98), we can see three levels of grammaticalization on the morphological, syntactic, and semantic level of the Slovak language: the low level of grammaticalisation (1), the medium level (2), and the high level (3). Table 1 shows the areas and levels of grammaticalization.

Table 1. Grammaticalization in Slovak modal verbs

MODAL EXPRESSIONS	<i>Musieť</i> 'must'	<i>Môcť</i> 'can'	<i>Mať</i> 'have to'	<i>Smieť</i> 'may/allowed to'	<i>dať sa/dať</i> 'can/could be'	Overall degree in particular systems	<i>Chcieť</i> 'want'	<i>Vedieť</i> 'know'
Absence of mode pairs and imperative	3	3	3	3	2	16	2	2
Intensity of polysemy	2	3	3	1	3/1	12	1	1
The scale of dependance on a full verb in the infinitive	3	1	1	3	1	10	1	1
Overall degree of grammaticalisation of particular modal expressions	8	7	7	7	6/4		4	4

Grammaticalization of Slovak modal verbs (modal expressions) has appeared in three outlined areas of the language system (indicated by numbers 16, 12, 10) and in three forms (indicated by numbers 8, 7, 6/4).

The first one is represented by the modal verb *musieť* ‘**must**’ which comes from the German word *müssen*; it is significant for its strong morphological and syntactic grammaticalization. We suppose that the origin of this modal expression can explain the absence of a particular lexical (non-modal) meaning. Most other basic Slovak modal verbs, which from an etymological perspective do not show any foreign elements, have - apart from their modal meaning – also a full lexical meaning (except for the modal verb *smieť* ‘be allowed to’).

The second group is represented by the verbs *smieť* ‘**be allowed to**’, *môcť* ‘**can**’ and *mať* ‘**have**’ with the medium degree of grammaticalisation, which is indicated by number 7. In all three verbs, the grammaticalisation has been fully present on the morphological level. Differences have appeared on the level of semantics and syntax which show that the verbs *môcť* ‘can’ and *mať* ‘have’ have the strongest semantic grammaticalization and the weakest syntactic grammaticalisation. In contrast, in the verb *smieť* ‘be allowed to’ the grammaticalization is the strongest on the syntactic level and the weakest on the level of semantics. From this point of view, Slovak equivalents for ‘can’, ‘have’, and ‘be allowed to’ are inter-complementary.

The expression *dať sa* ‘**can**’/‘**could be**’ is indicated controversially with (6/4); in the contemporary Slovak language, it stands between basic modal verbs and semi-modal verbs. Here, we encounter an interesting situation whereby according to dictionaries, this verb is polysemantic for its different modal meanings (indicating will, possibility, acknowledgement and permission); but its modal meaning is strongly deontic. Moreover, nowadays, we can see the tendency to limit the use of a modal verb to express the idea of possibility to perform an action – which does not exclude the use of this verb as a full meaning and phase verb.

The categorization of the verbs *chcieť* ‘want’ and *vedieť* ‘know’ is even more controversial because of their low level of grammaticalization which is close to the grammaticalization of semi-modal verbs. However, these data need to be thoroughly analyzed, with the main focus put on the frequency of the imperative and their auto syntactic position in a sentence.

To sum up, the grammaticalization of Slovak modal verbs is characterized by the absence of mode pairs and the imperative, as well as by intensive dissociation of a modal expression. In none of modal expressions can we observe the presence of both mode pairs and the imperative and their function as an auxiliary verb in a complex predicate without being present in another distribution on the auto syntactic level. Grammaticalization on the level of semantics is the least stable, the most

differentiated and it ranges from the highest level of polysemy to monosemy. Moreover, the chart indicates that polysemy is questionable in case of the verb *dať/ dať sa* 'can'/'could be' and it is completely absent in case of the monosemic modal expression *smieť* 'be allowed to'. In consequence, we are going to focus on the syntactic polysemy of three modal expressions: *môcť* 'can', *musieť* 'must', *mať/mať sa* 'have'.

2.1. Polysemy of modal verbs *môcť* 'can', *musieť* 'must', *mať* 'have' from the point of view of traditional linguistics

We can study the polysemy of the mentioned modal verbs from the point of view of traditional or cognitive linguistics. The former defines polysemy as a lexical phenomenon, with a wide range of meanings, denominating various contents. As in the case of homonymy, which originates in the adversive process, it is characterized by a certain degree of ambivalence and ambiguity. According to traditional theory, polysemy is a semantic change or dissociation of a modal expression, while sustaining its phonetic (formal) qualities. As a result, every Slovak 1000 words (not exclusively modal verbs) have 2500 different meanings; out of which about 75% are monosemic and 25% are polysemic (Mistrík 2002, 142). Our analysis of the modal verbs polysemy is based on dictionary explications according to which the verb *môcť* 'can' has eleven different meanings (KSSJ – The Short Dictionary of Slovak Language 2003, 341; SSJ – Dictionary of Slovak Language 1959–1968, 185); the modal verb *mať/mať sa* 'have to' has eight modal meanings (KSSJ 2003, 318; SSJ 1959–1968, 105–110) and the verb *musieť* 'must' has only six meanings (KSSJ 2003, 345).

The problem of the traditional approach is that it explains neither why a lexical unit has more meanings, nor the structure of these meanings. Apart from the description of a number of meanings, it cannot state which meaning is central and most representative. The existence of multiple meanings is, hence, solved in such a way that it tries to find some common abstract meaning for all derived meanings. This meaning (or meanings) is so general that it loses the particularity naturally perceived in a language (Lakoff 2006, 402).

Since the research of Frank R. Palmer (1986) and John Lyons (1995, 329–331) the meanings of modal expressions have been semantically centralized into two areas. Frank Palmer (1986), following the research of Lyons, states that all basic modal categories are hierarchically categorised into Wrights' two types of modality – epistemic and deontic modality (Palmer 1986, 26). "*Epistemic modality which is concerned with matters*

of knowledge, belief or opinion rather than fact and deontic modality which is concerned with the necessity or possibility of acts performed by morally responsible agents” (Palmer 1986, 18). The expressions “epistemic” and “deontic modality” have been used in the Slavic circle. Danuta Rytel (1982) elaborates lexical modal expressions in Czech and Polish, with the main focus put on their categorization into epistemic, deontic, and alethic modality. According to her, epistemic modality is connected with the certainty or doubt of a speaker if the statement corresponds or does not correspond with objective reality (the speaker does not say anything objective about the reality). Deontic modality brings forward the possible worlds which are obligatory, forbidden or permitted via the modal subject (the speaker) (Rytel 1982, 14). From the outlined definitions, we can assume that traditional linguistics struggle to define a modal expression closely as it tries to generalize the semantics of modal expressions on the basis of a very complicated relation between a speaker and a proposition:

Based on the traditional linguistics approach, 2 semantic centres and representative meanings (in the Slovak verbs *musieť* ‘must’ and *môcť* ‘can’) or 4 semantic centres (in *mať* ‘have to’) have been defined. They are marked with plus (+) in Table 2.

Table 2. Semantic centres of modal verbs

	DEONTIC MEANING		EPISTEMIC MEANING	EVIDENTIALITY/REFERENCE	
	possibility (conceded alternative)	necessity (excluded alternative)	certainty (high degree)	certainty (low degree)	other opinion
<i>môcť</i> ‘can’	+	–	–	+	–
<i>musieť</i> ‘must’	–	+	+	–	–
<i>mať</i> ‘have’	+	+	–	+	+

In case of the modal verb *môcť* ‘can’ the dictionary meanings are centralized into two abstract meanings – deontic possibility as a way of concession of another alternative of an action and epistemic low degree of certainty of a speaker about reality. The modal verb *musieť* ‘must’ is semantically represented by epistemic meaning of high degree of certainty of a speaker and greatly structured deontic category of necessity; the speaker thus perceives reality as necessary, obliged, needed, requested. The epistemic and the deontic category complement each other: excluding the other alternative shows that a speaker has enough infor-

mation to be convinced about the existence of only one possibility. The verb *mat'* 'have' has the same deontic meaning as *môct'* 'can' and *musiet'* 'must', but with two contrast modal meanings: necessity and possibility. Another central meaning is the epistemic low degree of certainty (as in *môct'* 'can'). In contrast with the other two verbs, it also expresses some other opinion – the distance between a speaker and a statement about the veracity of a proposition. It is a post-modal meaning of evidentiality/reference – therefore the expression of a different, other opinion.

In terms of modal polysemy, a traditional linguistic approach does not point to multiple meanings in their systematic relations and original motivation. Although it is trying to find a common meaning (or meanings), it is so abstract and vague that it cannot explain the way of systematic categorizing of multiple meanings under one lexical unit (Ibarrexe-Artunano et al. 1999, 32–33).

2.2. Slovak modal verbs polysemy from the point of view of cognitive linguistics

Cognitive linguistics does not try to find the correspondence between language and reality, but “it tries to find the original meaning motivated by human perceptive and cognitive capacity” (Janda 2000, 12). Therefore, cognitive linguistics explains the derivation of a meaning on the basis of a particular meaning based on the physical reality of man and world. This physical, factual, palpable contact of man and reality is the basis for our categorization of the world and it can be seen in prototype characteristics which represent a resource domain of polysemic expressions. Cognitive linguistics shows that such meanings are the cause and the origin of radial categories which are being further structured in the metaphoric and metonymic processes. The category is radially structured by respecting the number of subcategories. There is one central category and there are further non-central extensions, which create variations to the central one. The central model extensions are not coincidental, but they are motivated by the central model and some general principles of extension. In consequence, one or two meanings are central or more representative and their extensions result in the polysemy in the form of radial categories.

We can study it on the modal verb *mat'* 'to have' whose meaning of *the other opinion* is the result of the grammaticalization process from the original meaning of *to own something* (*mieć* in Polish; *mít* in Czech, and *měć* in Serbian). In the mentioned Slavic languages, the basic modal meaning of this verb is concrete and factual: to own something. It is the

meaning based on some physical and close experience of owning the world that is a part of other cognitive processes which are getting more and more abstract. Direct interactions with the world become a target domain which helps us understand abstract concepts of an objective, unphysical domain. A good example of this may be the other opinion which can be understood by our direct contact with what we own.

The process from the source to the target domain is based on some conceptual schemes, metaphorical models, which depend on the common orientation of a man in the world and they correspond to his physical experience. As we can see, the verb *mať* 'to have' is present in many proverbs/phraseological expressions of unphysical phenomena deeply rooted in somatic processes:

- (1) *Kto nemá v hlave, musí mať v nohách.* 'A forgetful head makes a weary pairs of heels' (Świerczyński et al. 2008, 47)
- (2) *Lož má krátke nohy.* 'Lies have short legs' (Świerczyński et al. 2008, 86)
- (3) *Strach má veľké oči.* 'Fear doubleth all' (Świerczyński et al. 2008, 171)
- (4) *Zlé správy majú krídla.* 'Bad news has wings' (Świerczyński et al. 2008, 212)

The mentioned examples show that the *conceptualization of ownership* in the source domain has been realized by a metaphorical model of a *container* – by the idea of inside, borders and outside from one's own body (Lakoff 2006, 441).

The semantic potential of these expressions shows that the subject matter of a container, which a person owns, tends to extend to the idea of other – concrete (bread, friends, money etc.) and abstract meanings (intelligence, speed, confidentiality, and courage). E.g.:

- (1) *Kto neriskuje, nemá.* 'Nothing venture, nothing have' (Świerczyński et al. 2008, 148)
- (2) *Kto je bohatý, má veľa priateľov.* 'The rich enough that wants nothing' (Świerczyński et al. 2008, 18)
- (3) *Všetko má svoj čas.* 'Everything hath its time' (Świerczyński et al. 2008, 30)

This conceptualisation in the source domain shows that the meaning of ownership connected with the idea of human body is the reason and the origin of further radial categories: duty and obligation, the possibility to perform an action. In the process of the metaphorical formation of the verb *mať* 'have' based on the idea of a *container*, there is a central category represented by a full verb, a non-central extensions represented

by an auxiliary, modal verb. All mentioned phraseological constructions (*mať* + appellative / proper noun) with an idiomatic meaning can be transformed into a state or an action *byť* 'to be' (he is rich; patient; popular; etc.).

The following examples (1) and (2) show variations and extensions of the central category. The ownership moves from the idea of substance to the idea of an action (its reality or unreality) which is either admitted or excluded by the speaker.

- (1) *V budúcnosti by sme mali čosi urobiť pre pamiatku našich mŕtvych.* 'In the future, we should do something in memory of our late ancestors'
 (2) *Ako má zamestnávateľ motivačne pôsobiť na zamestnanca?* 'How should an employer motivate his employees?'

In (1) and (2), the verb *mať* 'have' has the meaning of both excluding (obligation) and admitting (possibility) another alternative of an action. While the first sentence excludes the possibility of not doing something in memory of the dead ancestors (it stresses the necessity/obligation to do something); the second sentence admits the possibility to motivate employees. The idea of admitting another possibility (of a different ownership) presumes its exclusion. We can clearly study the counteractive relationship between the verb *môcť* 'can' (admitting some other possibility of an action) and the verb *musieť* 'must' (excluding the other possibility). In some Slavic languages, this relationship is realised in the idea of semantic equality (can = don't have to; must = cannot) as can be seen in the following sentences:

- (3) *Aj rímske židovské spoločenstvo muselo platiť (nemohlo neplatiť) veľkou cenou.*
 'The Roman Jewish community also had to pay (did not have the option not to pay¹⁷) a high price'
 (4) *Nemusíš ma znova klamať (môžeš ma neklamať).* 'You don't have to lie (you may not lie) again'

The modal verb *mať* 'have' has a similar function in the sentences (1) and (2).

- (1) *V budúcnosti by sme mali niečo urobiť (musíme niečo urobiť = nemôžeme nič neurobiť) pre pamiatku našich mŕtvych.* 'In the future, we should do something (we must do something = cannot do anything) in memory of our late ancestors'
 (2) *Ako má zamestnávateľ motivačne pôsobiť (ako môže pôsobiť = ako nesmie nepôsobiť) na zamestnanca?* 'How should an employer motivate (how can he motivate = how must not he not motivate) his employees?'

See (1) and (2), the speaker refuses to extend the subject matter of the container; he does not tend to own it; he closes the container. In contrast, in the sentences 2 and 4, the speaker seeks other possibilities and thus he is extending and opening the container. On the basis of the source domain of ownership, motivated by the conceptualisation of one's own body as a container, we can understand the target domain of possibility as extending the ownership, wealth and obligations when the tendency to extend a container is annulled.

These two ways of knowing/owning the world (its actions and states) develop the central model and they participate in creating a so called radial category. The radial systematisation of possibility and necessity/obligation of the modal verbs *môcť* 'can', *musieť* 'must', and *mať* 'have' can be seen in the etymology of the verb *mať* 'have' which originated from the Old Church Slavonic word *imamъ* (inde. *imā-mi*) and its derivatives *iměnje* (*imétje* in Slovenian; *majetok* in Slovak; *majetek* in Czech; and *majątek* in Polish) (Machek 1968, 366). Similarly, the modal verb *môcť* 'can' probably comes from the Indoeuropean word *mog-otъ* in modern Czech *mohutný*, Moravian *mochnější*, *zá-možnejší* and other derivatives such as *vel'mož* 'magnate' (the old title of an emperor); but also the Old Slavonic word *zmotati se na niečo* 'to achieve something with difficulty'; and the word *vъz-mošti* 'to gain strength'. In contrast, the Moravian-Slovak word *nemoha* suggests the idea of weakness, laziness (Machek 1968, 371). The Old Czech word *nemoc* means weakness as well. This is the negative form of the verb *musieť* 'must'. In its old forms *mositi*, *mušeti*, the alternative vowels *u/o* appeared pointing to the foreign vowel *ü* in the German verb *müssen*. From the three analyzed verbs, only *musieť* 'must' does not have a full lexical meaning in Slovak (its meaning is suggested by the words *nemoc*, *nemohúcnosť* 'illness', 'weakness') (Machek 1968, 383–384).

The other meanings of the mentioned modal verbs suggest that possibility or necessity/obligation are only a target domain (the result of projection – A') of the container A scheme. Apart from it, there are also the meanings of strength, intensity of conviction which originated from the container B scheme. Their projections B' are a subcategory of A' (Lakoff 2002, 442).

The points of intersection correspond with the source domain of ownership. This can be seen in Slovak proverbs which bring together the idea of certainty with the idea of excluding another alternative (the speaker refuses to extend the subject matter of a container). We could see this on the verb *musieť* 'must'.

- (1) *Kde máš dobrý sed, tam sed!* 'Where you have a good sitting, sit there!' (Záturecký 2005, 356)
 (2) *Kto má zdravie, pokoj, chleba, ten má všetko, čo mu treba.* 'Who has health, peace, bread, the one has everything what he needs' (Záturecký 2005, 234)
 (3) *Drž sa toho, čo máš.* 'Hold by that what you have' (Záturecký 2005, 356)
 (4) *Má od Boha dost!* 'He has enough from God!' (Záturecký 2005, 244)

A great deal of certainty is expressed by *musieť* 'must' = *nemôcť* 'cannot' in the sentences (5) and (6):

- (5) *Musel byť veľmi unavený, keď tak rýchlo zaspal.* 'He must have been very exhausted as he fell asleep so quickly'
 (6) *Nemohla mu nepomôcť (= musela pomôcť).* 'She couldn't help giving him a hand/ She must have helped him'

In contrast, the verb *môcť* 'can' suggests the idea of admitting another alternative (extending the subject matter of a container); it expresses a low degree of certainty of a speaker.

- (7) *Mŕtve telo mohlo plávať vo vode asi dva kilometre.* 'The dead body could have floated down the water for 2 kilometres'

A great deal of certainty is connected with the idea of a *closed container*. The more open a container is for more possibilities, the weaker is the degree of certainty. The meaning of a low degree of certainty of the verb *mať* 'have' (*má sa vrátiť o päť minút* 'he shall be back in five minutes') points to its concrete meaning as a full verb:

- (1) *Kto má veľa, chce mať ešte viac.* 'Much would have more' (Świerczyński et al. 2008, 92)
 (2) *Kto chce mať veľa, nesmie žiadať málo.* 'Ask much to have a little' (Świerczyński et al. 2008, 56)
 (3) *Kto má moc, má i právo.* 'Might overcomes right' (Świerczyński et al. 2008, 97)

On the other hand, it shows the tendency to *open a container*: by losing certainty; up to the level of alienation in the sense of other opinion.

- (8) *O dva roky tu má byť (= vraj bude) postavených niekoľko nových domov.* 'In two years, some new houses are to be built (= are said to be built) in this area'.

These radialisations of the concrete (source) meaning of ownership are confirmed by diachronic linguistics which shows that in many lan-

guages the idea of certainty developed from the meaning of possibility and necessity/obligation (Lyons 1995, 334; Ligara 1997, 68). According to Večerka (1984, 168), the modal meanings of certainty in the Old Church Slavonic were developed to a smaller extent than the meanings of possibility and necessity. The lower frequency of the verbs *môcť*, *musieť*, *mať* with their epistemic meaning compared with their meaning of possibility/necessity is the same in modern Slovak.

Conclusion

Discussing Slovak modal verbs polysemy, it is not important that we work with multiple meanings (traditional linguistics), but that these meanings are related interdependently in natural and systematic ways. The process of grammaticalization has shown that high polysemy is the common denominator of basic modal verbs in Slavic languages. Moreover, it has helped to uncover the primary/original grammatical function of the full meaning verb *mať* 'have' with a specific lexical meaning of possession. This meaning (having something as property, owning something) was also confirmed in the etymology of modal verbs *môcť* 'can' and *musieť* 'must'. As it might be observed from the mentioned phraseological examples, the original meaning (the source domain) has its background in the physical experience of a man in the world around him. Through the conceptual model of the container, we explained the ability of Slovak modal verbs to form radial categories in the following way: concrete meaning of possession → possibility ↔ necessity → low rate of certainty ↔ high rate of certainty → foreign opinion.

References

- Besters-Dilger J., Drobniković A., Hansen B., 2009, *Modals in Slavonic languages*, [in:] B. Hansen, F. de Haan, J. van der Auwera (eds), *Modals in the Languages of Europe*, Berlin, p. 167–197.
- Bybee J., Fleischman S. (eds), 1995, *Modality in grammar and discourse*, Amsterdam – Philadelphia.
- Đurovič L., 1956, *Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštine*, [Lexical-syntactic verbalization modal and evaluative relations in Slovak and Russian languages], Bratislava.
- Grepl M., Karlík P., 1998, *Skladba češtiny*, [Syntax of Czech], Praha.
- Hansen B., 2005, *Ako merať geografickú konvergenciu jazykov: prípadová štúdia gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu v nemecko-*

- maďarsko-slovanskej oblasti*, [How to measure geographic convergence of the languages: case study of grammaticalization in consequence language contact in german-hungary-slovak area], [in:] *Jazykovedný časopis* 56, s. 81–98.
- Hansen B., Karlík P. (eds), 2005, *Modality in Slavonic Languages*, Mníchov.
- Heine B., 1995, *Agent-Oriented vs. Epistemic Modality*, [in:] Bybee J. & Fleischman S. (eds.), *Modality in Grammar and discourse*, Amsterdam, p. 17–53.
- Hvorecký M., 2001, *Lovci & zberači*, [Hunters & pickers], Bratislava.
- Ibarretxe-Artunano B.I., 1999, *Polysemy and metaphor in perception verbs: a cross linguistic study* (Thesis submitted for the Degree of Doctor in Philosophy), Edinburg.
- Janda L., 2002, *The conceptualization of events and their relationship to time in Russian*, “Glossos. The Slavic and East European Language Resource Center” 2, p. 1–10.
- Kačala J., Pisárčiková M., Považaj M. (eds.), 2003, *Krátky slovník slovenského jazyka*, [The Short Dictionary of Slovak Language], Bratislava.
- Lakoff G., 2006, *Ženy, oheň a nebezpečné věci. Co kategorie vypovídají o naší mysli*, [Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind], Praha.
- Ligara B., 1997, *Polskie czasowniki modalne i ich francuskie ekwiwalenty tłumaczeniowe*, [Polish modals and their French translation equivalents], Kraków.
- Lyons J., 1995, *Linguistic semantics. An introduction*, London.
- Machek V., 1971, *Etymologický slovník jazyka českého*, [Etymology dictionary of Czech language], Praha.
- Mistrík J., 2002, *Lingvistický slovník*, [Linguistic dictionary], Bratislava.
- Oravec J., Bajzíkova E., 1986, *Súčasný slovenský jazyk; Syntax*, [Actual Slovak language; Syntax], Bratislava.
- Palmer F.R., 1986, *Mood and modality*, London.
- Peciar Š. (eds), 1956–1968, *Slovník slovenského jazyka*, [Dictionary of Slovak Language], Bratislava.
- Rytel D., 1982, *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*, [Lexical means expressive modality in Czech and Polish language], Wrocław.
- Świerczyński A., Świerczyńska D., Mrhačová E., 2008, *Slovník přísloví v devíti jazycích*, [Dictionary of proverbs in nine languages], Praha.
- Večerka R., 1984, *Staroslověnština*, [Old Slavonic language], Praha.
- Záturecký A.P., 2005, *Slovenské příslovia, porekadlá, úslovía a hádanky*, [Slovak proverbs, adages, apophthegm and riddles], Bratislava.

Gramatikalizované modálne slovesá v slovenčine z pohľadu tradičnej a kognitívnej lingvistiky

Zhrnutie

V príspevku sa venujeme modálnym slovesám, ktorých vývoj v slovenskom jazyku viedol k niekoľkým stupňom gramatikalizácie. Relatívne vysoký stupeň polysémie týchto gramatických jednotiek, ktoré mali pôvodne plný lexikálny význam, je výsledkom tohto procesu v sémantickej oblasti. Tradičný lingvistický prístup k polysémii modálnych sloves nevníma jednotlivé významy v ich sémantických vzťahoch a tiež nesleduje ani ich pôvodnú motiváciu. Tento lingvistický prístup neskúma, ako sú jednotlivé významy organizované do sémantických skupín a či je tam prítomná spoločná vzájomná motivácia. Preto za vhodnejší možno považovať prístup kognitívnej lingvistiky. Práce kognitívnych lingvistov sa opierajú pri odovodzovaní jedného významu od druhého o konkrétny význam zakotvený v telesnej skúsenosti človeka s okolitým svetom, v ktorom žije. Sme schopní porozumieť cieľovej doméne, napr. konceptualizácii modálneho významu možnosti, nutnosti a evidenciality v slovenčine prostredníctvom zdrojovej domény (prirodzenej kategórie) polysémických modálnych sloves.

Kľúčové slová: gramatikalizácia, polysémia, kognitívna lingvistika, modálne slovesá, slovenský jazyk.

Gramatikalizacja czasowników modalnych w języku słowackim z perspektywy lingwistyki tradycyjnej i kognitywnej

Streszczenie

Tematem artykułu są czasowniki modalne, których rozwój w języku słowackim przyczynił się do powstania różnych stopni ich gramatikalizacji. Rezultatem tego procesu semantycznego jest relatywnie wysoka polisemia tych jednostek gramatycznych, które z początku miały określone znaczenie leksykalne. Tradycyjne podejście lingwistyczne do polisemii czasowników modalnych nie pozwala na pokazanie poszczególnych znaczeń w ich wzajemnych relacjach semantycznych, jak również ich pierwotnej motywacji. Takie podejście nie ujmuje również tego, w jaki sposób są zorganizowane znaczenia grup semantycznych i czy jest im właściwa wspólna, wzajemna motywacja. Bardziej adekwatne podejście do zrozumienia polisemii czasowników modalnych reprezentuje lingwistyka kognitywna. Prace lingwistów kognitywnych wyprowadzają jedno znaczenie od drugiego, które zależy od pierwotnego, konkretnego znaczenia, związanego z doświadczeniami człowieka ze światem, w którym żyje. Mamy zdolność do zrozumienia domeny celowej, tzn. konceptualizacji modalnych znaczeń możliwości, konieczności i ewidencjalności w języku słowackim za pośrednictwem domeny źródłowej (kategorie naturalnej) czasowników modalnych.

Słowa kluczowe: gramatikalizacja, polisemia, lingwistyka kognitywna, czasowniki modalne, język słowacki.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.06>

Violetta JAROS

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Językowe wykładniki emocjonalności w listach emigracyjnych Joachima Lelewela

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są sposoby wyrażania emocjonalności w listach emigracyjnych Joachima Lelewela. Uzewnętrznianie emocji odbywa się w badanych tekstach na dwa sposoby: poprzez komunikowanie i wyrażanie. Sposoby wyrażania emocji nadawcy podzielono zasadniczo na dwie grupy: pierwsza obejmuje sposoby nadające wypowiedzi nacechowanie emocjonalne dzięki wykorzystaniu leksemów, w drugiej są one związane z organizacją wypowiedzi. Emocjonalność ujawnia się na różnych płaszczyznach języka w jego użyciu systemowym i tekstowym (m.in. autokomentarz, deminutywa i hipokorystyka, metafora, ironia, konotacja, potoczmy, pożyczki biblijne, pytania retoryczne, zdania wykrzyknikowe, apostrofy). Emocjonalność można uznać za cechę idiolektalną Lelewela.

Słowa kluczowe: list, emocjonalność, sposoby wyrażania emocji, idiolekt.

Wstęp

Zasygnalizowany w tytule temat wymaga kilku objaśnień wstępnych. Podstawową kwestią implikującą sposób analizy materiału językowego jest znaczenie terminu *emocjonalność*¹, który często stosowany jest wymiennie z pojęciami *uczuciowość*¹, *afektywność* oraz *ekspresywność*, *ekspresja*. Wszystkie wymienione tu leksemy pojmowane są najczęściej jako uczuciowa ocena rzeczywistości, ale ich zakresy znaczeniowe nie są ści-

¹ W niektórych pracach poświęconych zagadnieniom związanym z emocjonalnością leksemy *emocja* i *uczucie* traktowane są synonimicznie (Bally za: Skubalanka 1991, 75; Spagińska-Pruszek 1990, 29; Szumska 2000, 199).

śle określane. Na zamęt pojęciowy w literaturze przedmiotowej wskazuje S. Grabias (1980, 476–489). A. Wierzbicka traktuje emocjonalność jako jeden ze składników ekspresywności, obok sądów i wolicji. Mówiąc o ekspresji sądów, wolicji i emocji, badaczka utożsamia ekspresję z wyrażaniem wszystkich czynności psychicznych. Takie stanowisko łączy emocjonalność i modalność w jedną klasę zjawisk językowych (Wierzbicka 1969, 35). Według T. Skubalanki (1972, 123–132; 1995, 59–60) emocjonalność związana jest z afektywnym wartościowaniem rzeczy i zdarzeń. Ch. Bally kojarzy ekspresywność z afektywnością, a ekspresję z procesem wyrażania indywidualnych właściwości mówiącego, przeciwstawiając elementy ekspresywne elementom intelektualnym (za: Skubalanka 1995, 59–60).

S. Grabias (1980, 17), uściślając zakres znaczeniowy interesujących nas terminów, ekspresję definiuje jako proces ujawniania się nadawcy w wypowiedzi, ekspresywność zaś za cechę znaku, będącą wynikiem tego procesu. Emocjonalność jest fakultatywną cechą wypowiedzi i – jak konstatuje badacz (Grabias 1980, 31) – „nie dotyczy realności, lecz jest wyrazem tego, czy nadawca uczuciowo akceptuje komunikat, czy też nie, i wiąże się z wartościowaniem”. Znakiem postawy podmiotowego *ja* względem treści komunikatu jest wypowiedzenie. Emocjonalność zatem to typ ekspresji, wyrażony środkami językowymi uczuciowy stosunek mówiącego do rzeczywistości (Grabias 1994, 256; Grzesiuk 1995, 14).

A. Awdiejew (1987, 117) emotywność (emocjonalność) pojmuje „jako odrębną kategorię funkcji pragmatycznych, która wyraża ocenę intelektualną wraz ze stosunkiem Nadawcy do przedstawianego stanu rzeczy”. J. Antas uważa natomiast, że ekspresja lub referowanie emocji polega na przyjęciu w działaniach językowych postawy, która rozumiana jest jako „pewnego rodzaju preferencja, wyrażająca się przez akceptację lub nieakceptację wobec sądu lub stanu rzeczy, który ten sąd opisuje” (Antas 1991, 133).

W pracach poświęconych teorii emocji wyróżnia się trzy sposoby ich uzewnętrzniania się: **przejawianie** – często nieświadome, wyrażane środkami pozawerbalnymi takimi, jak mimika, gesty, tempo mówienia itp.; na podstawie zachowania odbiorca wyciąga wnioski co do stanu psychicznego nadawcy; **komunikowanie** – nadawca wykorzystuje predykaty nazywające uczucia; **wyrażanie** – świadome wyrażanie stanów emocjonalnych za pomocą środków werbalnych, aprobowanie lub negowanie rzeczywistości (Grabias 1994, 258).

Przyjmując definicję emocjonalności zaproponowaną przez S. Grabię, postawiono sobie za cel opisanie sposobów jej wyrażania w tekstach epistolarnych Joachima Lelewela oraz ustalenie funkcji komponentu

emocjonalnego. Uwzględniając komunikacyjno-typologiczne uzewnętrznianie emocji, może się ono odbywać w tekście tylko na dwa sposoby: poprzez komunikowanie i wyrażanie, w których środki ograniczone są do środków językowych w ich użyciu systemowym i tekstowym.

Sposoby wyrażania emocji nadawcy podzielono zasadniczo na dwie grupy. Grupa pierwsza obejmuje sposoby nadające wypowiedzi nacechowanie emocjonalne dzięki wykorzystaniu leksemów, które oprócz funkcji intelektualnej charakteryzuje funkcja ekspresywno-emocjonalna, czyli:

- a) wyrazy, w których emocje przekazywane są za pomocą morfemów słowotwórczych i fleksyjnych,
- b) wyrazy, w których element emocjonalny motywowany jest znaczeniowo,
- c) wyrazy, w których emocje nadawcy są jednym ze składników semantycznych leksemów (także konotowanych),
- d) wyrazy, w których emocje uwarunkowane są kontekstem,
- e) wyrazy i związki frazeologiczne ewokujące inne style (głównie potoczny i biblijny).

Leksyka potoczna odwołująca się do potocznych doświadczeń i wiedzy życiowej wykorzystywana jest z jednej strony dla lepszego zrozumienia wypowiedzi poprzez odniesienie się do sytuacji typowych i doświadczeń ogólnoludzkich, wspólnoty kulturowej, tradycji historycznej, z drugiej strony sygnalizuje zaangażowanie emocjonalne nadawcy. S. Grabias (1980, 139–159) mówi o aluzyjnym ewokowaniu języków i odmian języka.

W grupie drugiej znajdują się te sposoby, które związane są z organizacją wypowiedzi, a więc:

- a) wyrażenia i zdania wykrzyknikowe,
- b) pytania retoryczne – sposoby wyrażania uczuć nadawcy związane są z retorycznymi figurami myśli lub słów, a ich podstawową funkcją jest perswazja (Ziomek 1990, 228–229),
- c) układ wyrazów lub członów syntaktycznych,
- d) budowanie tekstu z przyjęciem perspektywy grupy odniesienia – konstrukcja narodowego „my” (Tellus 2000).

Dodać należy, że w danej wypowiedzi emocjonalność może być wyrażona za pomocą różnych środków językowych (fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych, tekstowych itp.), dzięki czemu komponent emocjonalny może ulegać intensyfikacji lub modyfikacji, co w konsekwencji przyczynia się do potęgowania siły oddziaływania na odbiorcę. Nacechowanie wypowiedzi pierwiastkiem emotywnym jest efektem uczuciowego zaangażowania mówiącego i wynika z umiejętności wykorzystywania różnorodnych środków językowych, jak i wydobywania

elementów emocjonalnych tkwiących w samym temacie, co potwierdziły już badania nad językiem naukowym Lelewela (Jaros 2008, 2015).

Drugą istotną kwestią, wpływającą na charakter materiału językowego, jest specyfikacja genologiczna badanych tekstów. Poddana analizie proza epistolarna Lelewela obejmuje bogaty zbiór listów, które uczonego-polityka pisał na emigracji w latach 1831–1848 we Francji (m.in. Paryż, La Grange, Tours) i Belgii (Bruksela):

Listy pisane do różnych osób, Polaków i cudzoziemców, polityków i uczonych, przyjaciół i przygodnych towarzyszy pracy – wykazują olbrzymią skalę zainteresowań Lelewela i dla badań nad jego postacią są nieocenionym źródłem pozwalającym śledzić prawie dzień po dniu jego różnostronną działalność, rozwój jego koncepcyj politycznych i naukowych, ustosunkowanie się do ludzi i zdarzeń współczesnych. Skupione razem listy te stanowią coś w rodzaju dziennika, dają wierny obraz trzydziestoletniego życia człowieka pochłoniętego całkowicie pracą naukową i sprawą narodową, [...]. Żywa, bezpośrednia reakcja na zjawiska bieżące nadaje im wielkiego waloru niewyczerpanego, zawsze świeżego źródła historycznego, epoce daje właściwy koloryt, a dla czytelnika ma urok wyjątkowy (Więckowska 1949, s. XI).

List jako gatunek tekstu jest wprawdzie wypowiedzią jednej osoby, ale ma strukturę dialogową. O dialogowości świadczą m.in. właściwe dla tego gatunku illokucyjne akty mowy, takie jak: powitania, pożegnania, życzenia, prośby, podziękowania itp., a także strategie porozumiewania się nadawcy i adresata, uwarunkowane różnym stopniem oficjalności, kontekstem kulturowym, sytuacyjnym i językowym, co powoduje, że:

[...] list łączy w sobie cechy języka odbiorcy i nadawcy, bowiem – przy regularnej korespondencji – autor listu pełni taką podwójną funkcję jednocześnie. [...] Istnieje zakres wspólnych dla odbiorcy i nadawcy środków językowych warunkujących ich porozumienie – są to przede wszystkim indeksy, tj. wyrazy wskazujące, identyfikujące pozajęzykowe „obiekty” (ludzi, przedmioty, sytuacje, wydarzenia, okoliczności). Indeksy te mają te same referencjalne odniesienia i stwarzają dla każdej korespondującej pary odrębne spójne uniwersum (Kałowska 1982, 41–42).

Specyfika aktu komunikacji w przypadku gatunku, jakim jest list, wiąże się również z bezpośredniością i otwartością językowego wyrażenia myśli i uczuć. W przypadku badanej korespondencji ważne są także uwarunkowania zewnętrzne: egzystencja uczonego-polityka na obczyźnie i związane z nią wykluczenie ze wspólnoty, jaką tworzy kraj rodzinny, który ponadto przestał istnieć na mapie ówczesnej Europy, próby konsolidacji polskiej emigracji wokół Komitetu Narodowego i Komitetu Młodej Polski, działalność polityczna, praca naukowa (gromadzenie materiałów źródłowych, ich opracowywanie, publikacja tekstów itp.), trudna sytuacja materialna, problemy zdrowotne. Stanowią one nie tylko

istotne przyczyny powstania listów, ale także punkt odniesienia i tło dla ich zawartości treściowej.

Analiza językowa

Przejdźmy do analizy językowych sposobów wyrażania emocjonalności w emigracyjnej prozie epistolarnej Joachima Lelewela. Pod uwagę wzięto tylko polskojęzyczne listy historyografa z okresu jego pobytu na emigracji we Francji i Belgii.

1. Komunikowanie stanów emocjonalnych nadawcy

W listach uczonego, które powstały w okresie jego tułaczki po Europie Zachodniej po opuszczeniu granic Rzeczypospolitej w związku z upadkiem powstania listopadowego, odnajdziemy liczne przykłady wypowiedzi, w których nadawca *explicite* informuje odbiorcę o swoim stanie emocjonalnym (Jędrzejko, Nowakowska-Kempna 1985; Nowakowska-Kempna 1986; Kostkiewiczowa 1987, 181). Bezpośrednie komunikowanie przeżyć podmiotowego *ja* odnosi się najczęściej do negatywnych stanów emocjonalnych: bólu, cierpienia fizycznego i psychicznego, frustracji, poczucia krzywdy, przerażenia, rozczarowania, smutku, zawodu, zwątpienia, żalu. Oto wybrane egzemplifikacje z listów uczonego-emigranta:

Mocno mię to smuci (I 209); *Ale to wszystko, co się tam u nas w prawdziwym Babylonie wyuzdanym dzieje, to mię przeraża i nieskończoną żalością przejmuję. Ja tam użytecznym być nie mogę. Smutno mi!* (I 361); *Och! mnie smutno i bardzo smutno. Pięć lat doświadczenia! I nikomu dogodzić nie mogłem i nikt nie zna i pojmuję, jakie przechodziłem ciernie* (II 34); *A tak mi smutno, jak nie pamiętam kiedy* (II 128); *Smutno mi bardzo, strapiony jestem mocno, źle ze mną* (II 208); [...] *przerażony jestem ogromem blachy* (II 353); *Boleję nad tym, że jestem powodem kłopotów, opóźnienia i strat. Ale razem żałuję i żałuję nieskończenie, że się podjął nie pomyślawszy, czy jestem w stanie dogodzić, czy mam jeszcze siły po temu. Żałuję, gdyż powinienem znać moją nieudolność* (II 374); *Czuję się być skrzywdzonym* [...] (II 101); *Ne wierzysz, jak strapiony jestem, jak nie pamiętam. Chciałbym przed ludźmi się schować* (I 28); *Z boleścią serca i pewnym żalem odebrałem twoją z dnia 18 grudnia b. r. komunikację* [...] (I 103); *Żal mam do Worcella* [...] (I 110); *Piszę, nie tając, że z dużą niechęcią* (I 239); *Prawdziwie smuci mię ta ochota Worcella do kartelów* (II 109); *Co o Szymańskim [piszesz], to mię przeraża* (II 209).

Znacznie rzadziej pojawiają się sformułowania wskazujące na pozytywny stan piszącego, np.:

Ciesz mię nieskończenie [...] (I 153); *Bardzo mi kontent, że Pieczętarski [W. Pietkiewicz] odwiedził Zależyńskiego [Zaleskiego Józefa]* (I 244); *Ciesz mię, żeś w Paryżu* [...] [Zaleski – V.J.] (I 294); *Z Wincentego kontent jestem* (I 236).

Bezpośrednie nazywanie uczuć i emocji przy pomocy predykatów stanu psychicznego pojawia się w strategicznych pozycjach listów: inicjalnej (najczęściej) lub finalnej, rzadziej w partiach środkowych.

Wśród wypowiedzi ekspresywnych, wyrażających stan mentalny nadawcy, wymienić należy także ekspresje pragnienia, np.:

Bądźcie zdrowi bracia rodacy. Oby w ruch wprawiona sprawa ludzkości jak najrychlej nas połączyła! (II 158); *Obyśmy się rychło uścisnęli* (II 383).

Wypowiedzi tego typu ujawniają osobowość Lelewela-polityka i Lelewela-uczonego, a przede wszystkim gorącego patrioty, dla którego losy ojczyzny i rodaków (i tych na wygnaniu, i tych, którzy zostali w kraju) były bardzo bliskie.

2. Leksykalne sposoby wyrażania emocji w tekście

2.1. Emocjonalność wyrażana słowotwórczo

Leksemy z tej grupy charakteryzują się eksplicytnymi wykładnikami funkcji emotywno-ekspresywnej (Grzegorzyczkowa 1978, 121; Grabias 1981, 40; Zgólkowa 1991, 46). Emocjonalny stosunek nadawcy do treści komunikatu wyrażony jest dzięki wykorzystaniu potencji modeli słowotwórczych wyspecjalizowanych w tworzeniu ekspresywizmów, głównie za pomocą odpowiednio nacechowanych formantów słowotwórczych. Emocjonalne zaangażowanie autorskiego *ja* wnoszą określenia hipokorystyczne i deminutywne, w których komponent emocjonalny usytuowany jest na pierwszym planie wyrażania relacji nadawca–tekst–odbiorca (Grabias 1981, 50). Deminutywa wykorzystywane przez Lelewela wykazują wyraźne nacechowanie wartościująco-emotywne: służą do okazywania przyjaznych uczuć, wyrażają przywiązanie, czułość, życzliwość piszącego lub intensywność cechy. Spośród interesujących nas formacji wymienić można derywaty rzeczownikowe, np.:

atlasik (II 143), *bilecik* (II 143), *biografijkami* (I 262), *ćwiarteczka* (III 22), *druczek* (II 215), *dzielko* (II 323), *egzemplarzyk* (I 255), *formacik* (II 143), *fundusik* (I 359), *karteczka* (I 253), *karteluszek* (III 291), *kącik pustelnicy* (I 381), *kieska* (II 99), *konferencyjki* (I 358), *Listek do listka w naturze nie podobny* (II 19), *liścik* (II 168), *ładuneczek* (II 253), *milka* (I 264), *nowinki* (III 251), *Strzembosz na wsi z ogródkiem i łączką, gdzie się pasie jak Nabuchodonozor oczekując przybycia małżonki* (I 357), *Ależ katedra pieścidełko i ocalona od rewolucji* (I 162), *skocznie przy piwku śpiewano* (II 199), *portreciki* (II 303), *pudęczko* (III 264), *przynętka* (III 261), *rachuneczek* (II 40), [...] pewnie Szostakowskiego *robótka* (II 184), *rysuneczki* (I 357), *lekki szereżek żandarmów* (II 192), *Koło stołu kawiarnianego były żwawsze toaściki* (I 187), *twarżyczka* (II 321);

oraz przymiotnikowe i przysłówkowe, np.:

Co bądź, rad bym trzeci tom Narbutta poznać, bo **arcyhistoryczny** (II 220); Co mi pisałeś o księciu Adamie, o jego *bons mots* o wodzu naczelnym i królu, to **arcyzbawne**, choć **arcyniezgrabne** na tak z wysoka patrzącego pana! (II 214); **cieniuchny** (I 218); na **cieniuchnym** papierze (I 195); egzemplarzy **cieniuchnych** (II 218); **kruciuchnym** (I 272); **Króciutko** piszę [...] (III 398); Mam nadzieję, że tym **maleńką** chłostę, małą łaźnię arystockim operacjom sprawiłem (II 201); **maleńki** formacik (II 8); **Maluczko** a to nastąpi (II 233); **maluśki** adres (II 148); Borzewski jest to brat rodzony tego, którego znam – **podobniuteńki** (I 194); Widok na Sekwanę i okolice jej **przepyszne** (II 104); **Przewybornie** skreślił Pułaskiego intrygi [Płużański – V.J.] (I 215); Koleżka [Odynecki] dziś **raniuchno** wyjechał do Lille [...] (III 177); **rodzoniutkiego** braciszka mojej bratowej Protowej (II 320); List **stodziutki** (I 321).

Warto dodać, że stopień zaangażowania i bliskość uczuciową podmiotu wyrażają zwłaszcza derywaty odantroponimiczne (odimienne i odnazwiskowe), np.:

Ezechiel [Staszewicz] [...] okazywał jawnie wstręt, co też nie pomału **Mokrzeziowi** szkodziło [Mokrzeckiemu – V.J.] (III 382); ze **Stasiem** Słupeckim (II 232); [...] ale **Walercio** temu jest mocno przeciwny [...] (II 185); **Wojtaszka** [Kazimirskiego], *dojutrka* pozdrów (II 206)

i rzeczowniki osobowe, zwłaszcza nazywające relacje pokrewieństwa, np.:

braciszku (II 13), *chłopaczek* (II 159), *ciotula* (I 280), *córeczka* (II 221), *Cezary mieszka na rue de Bac*, *Władysław ze swą jakąś damdusią na drugiej stronie rzeki* (I 131), *dziecina* (II 155), *kobieciny* (I 292), *koleżkowie* (II 161), *kuzynkowie* (I 278), *młodzieniaszek* (I 2254), *o stryjaszku* (III 379), *stryjenka* (I 253), *wujaszek* (III 12), *Żmudzinek* (II 218).

Analiza materiału leksykalnego wskazuje, że obok formacji nacechowanych melioratywnie występują określenia wyrażające dezaprobatę nadawcy, np.:

czartoryściak (III 352), *Wilanowski z żoną francuzicą* (II 162), *Konarski zarabia, przepisuje i z muzykusami brukselskimi po estaminentach gra na flecie* (I 208), *pi-smak* (II 133),

a także neologizmy, np.:

Poznajże światłą, wolną a gościnną Francję, co stolicę embastilluje [od słowa Bastylia – V.J.], a równie i literaturę swą *embastillować* usiłuje (II 369); *Winszuję wesołej trzydniówki, obchodu Eustaszkwon* [imienin Eustachego – V.J.] (II 312); *Tamto koli, to kwadraci, z jednego przejść w drugie jest to koło skwadracić* (II 65); *Tak jest, panie Walenty, trzpiotem politycznym* Cię zowią. *Nie trzpiotajże się w konfederacji* (II 34); List *wykukam* (II 41); *Obiecałem Ci do Twego pisma: a to nie wychodzi, boś zdemokraciał, skonfederaciał etc.* (II 31).

Wskazane tu środki morfologiczne stanowią wyraźne przejawy uzeńtrzniania podmiotowego stosunku do treści komunikatu.

2.2. Emocjonalność sygnalizowana przez operatory emotywno-oceniające

Operatory definiowane są jako „półznaczące i niesamodzielne jednostki języka, które mają podwójną funkcję, tzn. modyfikują znaczenie samodzielnych jednostek oraz określają ich hierarchię w przekazywanym ciągu informacji” (Sopolińska 2004, 232). W badanych listach nie tylko służą modyfikacji treściowej, ale przede wszystkim wyrażają subiektywny stosunek emotywny i/lub wartościujący mówiącego do przedstawianego stanu rzeczy. Oto wybrane egzemplifikacje:

*Cóż **dopiero** sądzić o derezonowaniu Bucheza [...] (III 229); Oświadczam **jednak**, że bez zrozumienia rzeczy, czynnie w nic się nie wdam (I 243); Obchodź uroczystość jak więzień stanu, co za sprawę narodową cierpi i pokrzep siły i humor, bo **jeszcze** Cię na tym padole dni trudne oczekują [...] (III 226); Towarzystwo Demokratyczne **już** wydrukowało swój manifest (II 96); Nowosilcow tędy przejeżdżał i tegoż dnia dostałem **nareszcie** egzemplarz Nowosilcow w Wilnie (II 53); Przejdź cały szereg naszych brukselskich obchodów, czy dostrzeżesz coś **tak** potwornego (III 229); **Wreszcie** te komedie sejmowe raz skończyć trzeba, to prawdziwa hariba (II 345); **Zaiste** moja wina, że ci upoważnienia na odebranie papierów [sejmowych] nie postąłem [...] (II 200); [...] listy Twe **zawsze** będą rzeczą miłą i pożądaną (II 21); Cóż **znowu** Ci na myśl o M[łodej] P[olsce] przyszło? (II 310).*

Jak widać, operatory emotywno-oceniające indywidualizują wypowiedź, przekształcając ją w zabarwioną emocjonalnie rozmowę nadawcy z odbiorcą (Wierzbicka 1969, 228).

2.3. Emocjonalność jako jeden ze składników znaczenia

Licniejszą grupę w badanych listach stanowią jednostki słownikowe, w których emocjonalność jest jednym ze składników semantycznych znaczenia wyrazu, zawartych systemowo w strukturze definicyjnej leksemu lub konotowanych (Puzynina 1986; 1992). Ustosunkowanie emocjonalne nadawcy do treści komunikatu wiąże się z wartościowaniem estetycznym 'to mi się podoba lub nie' bądź etycznym, poznawczym, instrumentalnym 'to uznaję za dobre lub złe'. W ten sposób sam tylko dobór słownictwa staje się mniej lub bardziej wyraźnym sygnałem subiektywizacji i ekspresywności wypowiedzi, np.:

*Powiedz Gurowskiemu, że jeśli mu powiedział przed jego wyjazdem, że głupstw narobili, w tym razie uważam, że **gałgaństwo** popełnili, będzie im za to wdzięczny Mikołaj (I 54–55), **gryzmoły** (III 289), **gryzmota** (I 253), [...] z **kloaki** Bourges piorunują na nas (I 238); [...] język Worcellowski, emigracyjnymi teoriami wykuty, memu uchowi niemiły, bo trąci **matpowaniem** [...] (III 217).*

W tej grupie ekspresywizmów wyróżniają się szczególnie rzeczowniki osobowe nacechowane pejoratywnie, które niekiedy można interpretować jako inwektywy, np.:

bałamut (III 250), *chciwiec* (II 146), *chudeusz* (III 260), [...] *a koleżka* [A. Odynecki] *cymbał* (III 217), *gadeusz* (II 241), *głupiec* (II 206), *Ja twierdzą, że nic nie mogło być konsekwentniejszego dla obywateli Brukseli jak posadzenie paralityka politycznego, co się po polsku tłumaczy: gnojka* (III 227), *kapryśnica* (II 242), *Wielki z niego ladaco!* [o Bobrowiczu – V.J.] (III 289), *niedołęga* (II 201), *niezgraba* (III 156), *Nikczemnik* (I 254), *Paweł* [K. Zaleski – V.J.] *jest grzyb, nygus, do niczego* [...] (II 59), *Paskudnica!* (II 184), *poufalec* (III 382), *próżniak* (I 254), *roztrzepaniec* (II 22), [...] *mieszka w Brukseli niejaki Oborski, młodzieniaszek rura i duda* [...] (I 212), *stękało* (II 252), *Co też za szatapat ten Sznajderski* [...] (II 312), *wałesak* (I 254), *Przybył tu wojażer-wszędobylec* [Antoni] Czerniewski [...] (II 351), *zuchwalec* (III 283).

Cechą idiolektalną² Lelewela jest kumulowanie leksemów ewolucyjno-emocjonalnych w obrębie jednej wypowiedzi, co wykazała już analiza jego pism naukowych (Jaros 2008; 2012). Często są to określenia z najwyższego rejestru emocji i ocen, co niewątpliwie jest przejawem silnego zaangażowania emocjonalnego nadawcy.

2.4. Emocjonalność motywowana znaczeniowo

W budowaniu wypowiedzi nacechowanych emocjonalnie ważną grupę w analizowanej prozie epistolarnej Lelewela stanowią leksemy i konstrukcje wyrazowe motywowane znaczeniowo. Przejawia się to we wprowadzaniu odpowiednich tropów stylistycznych i środków określanych tradycyjnie przez retorykę jako figury myśli. Ekspresji emocji mówiącego i wpływaniu na percepcję odbiorcy służą metafory, co ilustrują poniższe przykłady:

Jest to kolos opozycji belgickiej [...] (II 79); *Chce dawać koncerty* [K. Zaleski; wypowiedź dotyczy prób zjednoczenia emigracji demokratycznej – V.J.], *a przynajmniej quartety lub coś podobnego wyprawiać. Wątpię, aby się tak pięknie i obszerne projekta udały, pewnie skończy się na małym kółku słuchaczy, na duecie, chociaż Leszek [Lelewel] mały muzyk, sam jeden napewne będzie mu wtórował* (II 132); *Niech Wincenty Budzyński na chwilę czasy bolesławowskie puści, a weźmie się do powieści wystawującej bigoterię i jezuickie hipokryctwo przy rzetelnej pobożności i bogobożności, prawdziwy duch braterstwa chrześcijańskiego przy ohydzie fanatycznych zawziętości. To skuteczniejsze być może niż gmeranie w barłogu historycznym* (III 282); [...] *Bruksela jest ogniskiem podżegającym obecny ruch tułactwa do kojarzenia się* (II 131); *Emigracja zaprasza mię na lepsze wesele* [do Komitetu Narodowego – V.J.], *z którego o kiju wyjść przyjdzie* (III 18); *Tak to i z nami, Wojewodo! Chuda fura z usiłowań i wysileń. A co gorsza, wysysają nasz znoj oprawce drukarze*

² Przez idiolekt rozumiemy realizację tekstową potencjału językowo-stylistycznego autora, o kształcie której decydują jego kompetencje komunikacyjne i pragmatyczne, obejmujące: umiejętności doboru środków językowych i dostosowania ich do wiedzy i kultury odbiorcy; umiejętności dyskursywne: interakcyjne i strategiczne dobrane do celu komunikacji, w tym umiejętności retoryczne i stylistyczne; umiejętności dopasowania się do typu partnerów (etykieta językowa), a także biografię socjolingwistyczną, osobowość i przekonania (Borek 1988, 19; Kozłowska 2011, 94; Łompięś 2011, 277).

(II 359); *Młotem z mej głowy Minerwa nie wyskoczy* [...] (II 208); *Na starość naszą, braciszku, zachmurzyło się wszystko okropnie* (III 402); [...] *Belgi na tym samym roźnie zamierzili swoją pieczonkę przyrumienić* (III 226);

w tym: animizacje, np.:

[...] *chuda kieszeń chromieje* (II 308); *Ale się kiedyś uśmiejesz, jeśli M. P.* [Młoda Polska – V.J.] *wylizie z kąta* (III 293);

personifikacje (Ziomek 1990, 233), np.:

Kiedy się wzięła konfederacja tyszowiecka za Jana Kazimierza, nie pytała czy czas! (I 154); *Wprowadziłeś mnie w błoto z panem Visinet, ratujże mię, bo mają kieszeń okropnie zagrożoną i już piszczy* (II 164); *Śmierć Straszewicza powiedziała mi: „skończyły się Twoje publikaty francuskie”* (II 217); *Braciszku, podobno z koleżkami, co sobie coś roją o sejmie zmarłym, zerwać potrzeba ostatecznie* [...] (II 333); *Orzeł Biały tak bredzi i takie dyby plecie jak sumaszdzszy* (III 403); *Potakiwałem, podzielałem ich uskok, bo z najpiękniejszych pobudek, alem bolał, że w nich odchylali ucho od jęku powalonej matki, odwracali oko od jej ran* [...] (I 296); *Konfederacja bodajże kapieje* (II 57); *A emigracja: trup* (III 273);

lub synekdochy (Ziomek 1990, 159–199), np.:

W Wilnie jakaś niewiadoma ręka powiesiła łotra, marszałka Mikołaja Abramowicza [...] (I 380).

Silny ładunek emocjonalny wykazują przenośnie oparte na zoomorfizmie, np.:

Worcell biega jak przepiórka i trzepocze się. Pułaski gąsioruje (I 199); *Tomkiewicz wścieka się na nią* [Młoda Polskę – V.J.], *warczy i ujada* (II 144); *Klują się projekta sejmu emigracyjnego* (II 330).

Przenośnia staje się nie tylko wyrazistym i plastycznym nośnikiem językowej ekspresji wypowiedzi. Elementy emocjonalne zakodowane w treści metafory mogą być kluczem do właściwego odczytania sensów niesionych przez pozostałe leksemy. Przenośnia służy zatem wyrażaniu uczuć mówiącego i stanowi dopełnienie rzeczowego wywodu czy przedmiotowego opisu.

2.5. Emocjonalność kontekstowa

Niekiedy pojawienie się określonych leksemów na tle kontekstu danego fragmentu wypowiedzi sygnalizuje personalną perspektywę widzenia świata, a właściwe odczytanie postawy emocjonalnej nadawcy nie wiąże się z planem wyrażania, lecz planem treści. Taką funkcję w tekście pełni ironia³. Jest ona nie tylko sposobem uzewnętrzniania się emocjonalno-wartoś-

³ Ironia zaliczana jest w tradycji retorycznej do figur myśli (Zdunkiewicz-Jedynak 2008, 51), jednak ze względu na jej silne uwarunkowanie pragmatyczne, w niniejszym opracowaniu włączona została do środków emocjonalizacji kontekstowej.

ciującego stosunku podmiotowego *ja* do prezentowanych zagadnień, ale także ważnym elementem perswazyjnego oddziaływania na odbiorcę. Siła jej argumentacji tkwi w głębokiej warstwie semantycznej i polega na sprzeczności pomiędzy zewnętrznym sensem wypowiedzi a jej ukrytą intencją (Ziomek 1990, 246; Kryk-Filar 1992, 46).

Funkcjonowanie ironii wymaga wspólnego zaangażowania nadawcy i odbiorcy oraz oparte jest na łączącej ich więzi wynikającej ze wspólnej wiedzy o świecie, odwołującej się do wspólnego systemu wartości. Ma więc charakter działania pragmatycznego (Kostkiewiczowa 1987, 181; Ziomek 1990, 246–247; Kryk-Filar 1992). Zdaniem niektórych badaczy (Hutcheon 1986, 348) wypowiedź ironiczna jest tym lepsza, im mniej zawiera sygnałów ironizowania. Leleweł chętnie sięgał po ten środek językowego zaznaczenia swojej obecności w wypowiedzi. Sygnałami wypowiedzi ironicznych mogą być:

— deminutivum, np.:

Nie wiem, jak swe interesiki [plotki – V.J.] naprawi [...] (I 212); Izby francuskie otwierają się, miałbym dla doktrynerów przysmaczek, możeby to nie uczyniło, jak pożądam, wrażenia, ich by rozzłościło, obraziło na nas wielu Francuzów, ale byłaby gorzka prawda (I 215); Ale z małych dat, jakie doszły, wierutny próźniaczek Raulin chce go potępić (I 246); A cóż dopiero, gdybym przyjął przez ich durszłaczek przepuszczone ćwiartki honorów i Wymiarki pensji, co by to za wymówki były! większe o dobrodziejstwa, niż o gościnność (I 297); Mniejsza o to, co sobie Francuzi gadają. Robotka to jest Krępowieckiego (I 156); Trzeba wiedzieć, żem się ustroił w bluzę niebieską nie haftowaną, to się nieskończenie podobało. Jeden taki między elegancikami (I 170); Wszakże była sesja i siedmiu na niej głosowało, głosy muszą być u słodziuchnego sekretarza Dworzeckiego (III 237); [...] nie wiem kogo w zastępstwie użyć, czy nieboszczyka kasjera [Młodeckiego], wdowca po nieboszczce gminie brukselskiej, czy nieboszczyka sekretarza [Dworzeckiego], sierotkę po nieboszczce gminie brukselskiej, bo to wszystko są nieboszczyki po cmentarzu brukselskim chodzący (III 245–246); Ani tatulko [Tyszkiewicz], ani synalkowie jego [gmina brukselska] mnie nie widzieli, chociaż otarli się o mnie w kościele! (III 398);

— żart, np.:

Gdyby Dwernicki odpowiedział oczekiwaniu, ani wątpię, aby kokoszka Fontainneblowska [wojewoda Antoni Ostrowski – V.J.] ze wszystkimi pisklętami swymi, położyliby podpisy swoje (I 150); Ale od Ciebie zakąły długo wiadomości czekać [...] [do Chodźki – V.J.] (I 247); Żabka, jak się rozskrzeka, skrzekać będzie djabli wiedzą co, nazmyśla, natże, inni będą chłostę odbierać (II 24); Joachim Leonardowi przesyła roulagem do składu rupiecie i graty [pisze o sobie w 3 osobie do Chodźki o publikacji] (II 302); Powiadają ludzie, że chociaż wytrzeszcak Mazur jestem, jednak nie wywalam tak oczu i chociaż niejednostajny czuję wzrok w widzeniu dwu oczu moich, jednak zezem nie jestem, jak mnie Maliński czy Huard zrobił (II 384); Braciszku! Na wróble stawia się stracha: na tyczce łachmany! Na pana Walentego strach: Odynecki (III 298);

— anegdota, np.:

Leonard obstalował był portki czy gatki, nie pomnę, u krawca, krawiec przykroił i pokazał je. Leonard woła: dawaj, posyłaj, wyborne będą, jak je dam pod prasę przyprasować. Krawiec wziął się do igły i szył, nie doszywszy guzików znowu pokazał. Leonard na to: wybornie, awantażują bardzo szwem, cieniami i woła: posyłaj przez Modlińskiego. Krawiec wzruszył ramionami i zabiera się do przyszycia guzików, mrucząc pod nosem: Leonard duby plecie.

Owóż do tych guzików od dwóch tygodni przystąpić nie mogę. Dzień w dzień przeszkody niewypowiedziane, nie do opisania na tej kartce [do Chodźki o tym, że wykańcza artykuł o monetach – V.J.] (II 373);

— przysłowie bądź sentencja, np.:

*Appelé à faire partie d'une Commission de la Diète, il influenza le développement révolutionnaire. **Przypiął kwiatek do kożucha** (I 77), A wszakże z grona naszego izby poselskie już się w zebraniu się kompletu nie sprzyjają, a tego podejrzania na innych spychają. Czas to lepiej okaże. **Wyjdzie prawda na wierzch** (I 23), Żeby Zjednoczenie samo wyłącznie dla przypodobania się drugim miało nazwę demokratycznego przybierać, byłoby **przypiąć kwiatek do kożucha**, nieprzyswoite, poniżające [...] (III 343).*

Jak pokazują przykłady, ujemne nacechowanie emocjonalne uzyskuje nadawca, posługując się deminutivum, żartem, anegdotą, przysłowiem lub sentencją. W tekstach epistolarnych Lelewela tego typu zabiegi nie pełnią wyłącznie funkcji rozrywkowo-autotelicznej (określenie wprowadzone przez S. Skwarczyńską za: Piętkowa 2006, 137) czy egzemplifikacyjnej (Smoleń-Wawrzusiszyn 2007, 404–405), ale służą przede wszystkim autorskiemu wartościowaniu.

2.6. Emocjonalność uzyskiwana dzięki ewokowaniu innych stylów

Cechą idiolektalną Lelewela jest posługiwanie się leksemami i związkami frazeologicznymi właściwymi stylowi potocznemu (Jaros 2008; 2015). Leksyka potoczna odwołująca się do potocznych doświadczeń i wiedzy życiowej nie tylko zwiększa obrazowość, konkretyzuje przekaz, ale także sygnalizuje zaangażowanie emocjonalne nadawcy⁴ (Litwin

⁴ J. Anusiewicz uważa, że „istota potoczności rozumianej lingwistycznie, ujawniającej się na poziomie tekstu, polega właśnie na silnie emocjonalnym wartościowaniu i ocenie ujmowanych faktów, zjawisk, procesów i zdarzeń, któremu towarzyszy zwiększona ekspresja” (1992, 13). Z obserwacji polszczyzny współczesnej w jej odmianie oficjalnej poczynionych przez M. Schabowską wynika, że „[...] niezależnie od tego, czy użyty wyraz jest świadomym zabiegiem, czy wynika z nacisku języka kolokwialnego, zawsze będzie pełnił funkcje ekspresywne. Realizują się wówczas dodatkowo określone intencje mówiącego i cechy idiolektu: chęć odejścia od języka szablonowego, demonstracja swobody językowej, manifestacja własnych odczuć i emocji, subiektywne wartościowanie elementów treści [...]” (Schabowska 1994, 71).

1991, 87–88; Lubaś 2003, 161). Potoczne operatory emotywno-oceniające przybierają najczęściej formę frazeologizmów⁵, np.:

Te **obietanki** w Tours, w Abbeville są to **cacanki** [...] (I 208) [SJPD: obietanki cacanki a głupiemu radość jako przysłowie]; Pułaski o tym nie wie, bo Czyński z Pułaskim stale **na bakier** (I 155) [SJPD: żyć z kim na bakier ‘być, żyć z kim w niezgodzie’ jako pot.]; Jak tylko o sejmie z **tej beczki** [SJPD: z innej beczki ‘na inny temat’] rozprawiać poczęto przeniknąłem, że to dalszy ogon zabiegów Czyńskiego, a z tych plotek, co mi piszesz, **widać to na dłoni** (I 357) [widać jak na dłoni ‘coś widać dokładnie, wyraźnie’]; Ale co bym **gadał** [SJPD: gadać ‘mówić’ jako pot.] i ustnie **wyrębał** [SJPD: wyrębać ‘wygłosić coś bezmyślnie’ jako pot.] z kolei, tego pisać nie będę (I 359); Dyplomaci angielscy mówią: Rosja koncesje robi, Anglia nie zaniecha z tego na awantaz sprawy polskiej skorzystać. **Zgaduj zgadula** (II 7) [SJPD: zgaduj-zgadula ‘konkurs z nagrodami polegający na odpowiadaniu na zadane pytania’]; **Zgaduj zgadula gdzie złota kula?** (II 201); Biedny Kopczyński **upada z deszczu pod rynną** [...] (II 52) [wpaść, trafić z deszczu pod rynną ‘znaleźć się w sytuacji gorszej niż poprzednia’]; [...] gdybyśmy się widzieli, miałbym powiadać, co nieuki poprawiacze wyrabiają, ale to pisać **szkoda czasu i atlasu** (II 111) [SJPD: szkoda czasu i atlasu ‘nie oplaca się, szkoda fatygi’ jako przysłowie]; **Pieczone gołąbki nie przyjdą do gąbki** [SJPD: pieczone gołąbki nie lecą same do gąbki jako przysłowie], trzeba pracować i usilnie, i długo [...] (II 114); Owoż masz **groch z kapustą** (II 184) [groch z kapustą ‘bezlądna mieszanina, nieład, zamęt, chaos’]; [...] spod pióra **stówko wiatrem wyleci, a wołem go nie wciągnie** (II 207) [SJPD: plotka wyleci wróblem, a wraca wołem jako przysłowie], [...] **do tego palca przyłożyć nie chciałem** (II 252) [przyłożyć, przykładać do czegoś rękę ‘przyczynić się do czegoś; wziąć w czymś udział’]; **Wysokie to progi na moje nogi** (II 262) [SJPD: wysokie progi ‘o domu lub środowisku ludzi zamożnych, dygnitarzy’]; [...] **darowanemu koniowi nie patrzę w zęby** (II 310) [SJPD: darowanemu koniowi w zęby się nie zagląda ‘nie ma co wybredzać, jeżeli się jakąś rzecz otrzymuje w prezencie’]; [...] **dwie formy tablic atlasowych pressjer na bakier wybił!** (II 351) [SJPD: na bakier ‘na bok, na ukos’]; **W gorącej wodzie, braciszku, jesteś kapany** (III 30) [w gorącej wodzie kapany ‘ktoś niecierpliwy, impulsywny’]; **Wzajemne upominki więcej znaczą niż prośby i żebranki: piękne za nadobne** (III 37) [odpłacać, odpłacić pięknym za nadobne ‘rewanżować się, oddawać wet za wet’]; Byle nie służbę militarną, to za wczesne, to by było **zamienić stryjek siekierkę na kijek** (II 337) [SJPD: zamienić stryjek siekierkę na kijek jako przysłowie]; Dobra była dymisja przy ogłoszeniu wyborów, przed samym głosowaniem **byłaby musztardą po obiedzie** (III 199) [musztarda po obiedzie ‘rzecz spóźniona, nieaktualna’]; Co też to za ludzie, co się tak alarmują. Słyszą, że **dzwonią, a nie wiedzą w jakim kościele** [...] (III 231) [SJPD: słyszał, że dzwonią, ale nie wie w którym kościele jako przysłowie]; Będą ex-sejmowi **psy na mnie wieszac** (II 333) [wieszac psy na kimś, na czymś ‘znieważać kogoś; szkalować kogoś’]; **Na pochylone drzewo to i kozy skaczą** [SJPD: na pochylone drzewo to i kozy skaczą ‘człowiekowi biednemu, nieszczęśliwemu los w dalszym ciągu nie sprzyja’], tak się teraz zjawia wiele wskrzesinierów (I 112); Nie darmo się pracowało w **chudych latach** przeszłych

⁵ Znaczenie frazeologizmów podawane jest za: Bąba, Liberek (2002) lub Doroszewski (red.) 1958 (skrót: SJPD).

(III 240); *O judaszów XIX wieku mniejsza* [Stronnictwo Demokracji XIX wieku – V.J.] (III 349);

— lub porównań, np.:

Zniknąłeś jak kamfora i nic nie piszesz [...] (I 199); *Przecież mnie już z profesorstwa jak psa z uwięzi spuszczają* (I 314); [...] *piszę w kawiarni, bo u mnie zimno jak w psiarni* (II 179); [...] *pewnie jak z kniei odynieć wyruszysz ze swego hermitage* [do Zwierkowskiego – V.J.] (II 201); *Tu pełnomocnicy Seweryna* [Pilchowski] *za nim jak podsmaleni latają* (II 341); *Zwierk[owski] wybiera się jak czajka za morze, mam tedy nadzieję, że i ten list zastanie go* (II 112–113); [...] *Siciński siedzi tam jak Piłat w Credo* (I 364); *Będzie tedy drukarnia, która będzie czekać jak zgłodniały Tobiasz, aby mu do gardzieli przyniesiono* (III 35); *Rybka pluszcze się w mętnej wodzie jak Mefistofelesik w święconej* (III 37).

Nierzadko funkcję wykładnika modalności (Sarnowska-Giefing 2005, 364) pełni leksyka religijna oraz onimy i frazeologizmy biblijne, np.:

Chwataż Bogu, jeszcze dotąd braterstwo trwa (I 353); *Lubo za dni parę Straszewicz ma zjechać, co daj Boże amen* [...] (I 353); *Niech, przebóg, raz wybrnę z jednego błota, w którym od dwóch lat siedzę, nim zagręznę w inne* (II 140); *Uściskaj życzliwych i upewnij, że co mogę z mej strony, to robię, niech pracują, niech ich Bóg błogostawi* (II 142); *Dzięki niebu, że wam morskie kąpiele służyły* [...] (II 160); *Niech was pan Bóg ma swojej opiece* (II 163); *Dał się podobno złudzić, osiodłać, otumanić i w dymie Mochnackiego głowę do spirytusu i słoja przezroczyściego w czerno ofiarowa. Niech się dzieje wola boża!* (II 196); *Daj Boże, aby blacha bez otarcia i bez kłopotu doszła!* (II 376); *Niech Ci Pan Bóg odpuści, bo ja prawdziwie nie mogę, to okrutne strapienie jakie mi nie pierwszy raz zadajesz. Trudno mi ukoić wzruszenie, jakiego doznaję* [do Chodźki – V.J.] (II 383); *Wieża babilońska! Już trzy listy piszesz o kłopotach z powodu obchodu rocznicy. [...] A do tego poczynasz tak pisywać niewykończono, że istotnie trzeba łącać głowę, aby zrozumieć* (II 390); *Franciszek Grzymała pisał mi, że gotuje dzieło: dziejów upadku i następnych powstań. Nowy prorok, co przepowiada upadek powstań!* (III 19); *A wiesz, że teraz odprawia się sejm śś. reprezentantów polskich w Niebie i archanioł Michał obiecał mi nadesłać jego protokół* [o fałszywej opinii o schizmie – V.J.] (III 40–41); *Proś Boga gorąco, aby nam rozumu udzielił, proś, a my w gorącej wierze będziemy, jak Chrystus w ogroju, bo przeprawa nielada, śmierć, nim zmartwychwstanie! Ale w Opatrzności mocy nasz pobyt w ogroju skrócić lub przedłużyć* (III 121); *Szanownemu Wojewodzie pozdrowienia. Książę Adam Czartoryski ma nadzieję i pewność w tym roku Wojewodę w Tomaszowie uściskać. Hosanna na wysokości!* (II 9); *Kraj w ogniu, nie tylko koło Krakowa, koło Siedlec nie udało się, list z Rygi uwiadamia o żywych poruszeniach i trzymających się po Litwie, na Żmudzi. O Boże, kiedyż pobłogostawisz ludowi swemu!* (III 322).

Takie wypowiedzi ujawniają nadawcę, który odwołując się do ideologii chrześcijańskiej i związanego z nią systemu wartości, deklaruje się jako przynależący do określonej wspólnoty komunikatywnej. Wprowadzane słownictwo religijne wprowadzając wymaga od odbiorcy niezbędnych kompetencji komunikacyjnych, zwłaszcza kulturowych, ale przede

wszystkim wpływa na silne nacechowanie emotywne podmiotowego przekazu.

3. Emocjonalność związana z organizacją wypowiedzi

3.1. Ekspresywność uzyskiwana dzięki wypowiedziom wykrzyknikowym

W repertuarze emocjonalizmów składniowych szczególnie utrwalonymi jednostkami syntaktycznymi są wypowiedzenia wykrzyknieniowe. Według ustaleń A. Grzesiuk służą one aktualizacji modalnej płaszczyzny wypowiedzenia – zdanie wykrzyknikowe zachowuje postać zdania oznajmującego, jego wartość obiektywna nie ulega bowiem przewartościowaniu, pojawiają się jedynie sygnały zaangażowania emocjonalnego (Grzesiuk 1995, 168). Tę samą funkcję mogą pełnić wprowadzane do tekstu partykuły lub wyrazy pełniące ich funkcje.

Licznie potwierdzone w analizowanej prozie epistolarnej Lelewela wyrażenia i zdania wykrzyknikowe wskazują na silne wzburzenie uczuciowe mówiącego i jego emocjonalny stosunek do treści komunikatu lub wypowiedzi osób trzecich. Leleweł wykorzystywał zarówno eksklamacje, będące zdaniami złożonymi lub rozbudowanymi wypowiedziami pojedynczymi, jak i pojedyncze leksemy. Wyrażenia wykrzyknikowe występujące w postaci członów inicjalnych stają się nośnikami różnych stanów emocjonalnych: zachwytu, oburzenia lub zdumienia, które konkretyzowane są w dalszej części wypowiedzenia (Ziomek 1990, 230). Wypowiedzenia wykrzyknikowe występujące w badanej korespondencji emigracyjnej uczonego-polityka nie różnią się od podobnych struktur wykorzystywanych w prozie artystycznej, np. przez Przybyszewskiego (Goczołowa 1975, 45). U Lelewela eksklamacje nie tylko są sygnałami wartości emocjonalnych (uzewnętrzniających stany emocjonalne mówiącego lub mających oddziaływać na odbiorcę), lecz pełnią także określone funkcje przedstawieniowe. Są to wypowiedzenia wykrzyknieniowe ograniczone do pojedynczych wykrzyknień, partykuł emocjonalnych, partykuł przeczących lub twierdzących, wyrażen wykrzyknieniowych, składników adresujących, parentezy.

Wykrzykniki podkreślają uczucia pozytywne: zachwyt, zdziwienie, ale i negatywne: bezsilność, oburzenie, np.:

Powtarzam, że akt związku konfederacji, etc. jest potrzebny. Jest jeszcze do tego czas. Wojewoda [A. Ostrowski] chciałby, ale stęka i nie może! Ostatni list co do mnie pisał – prawie plecie jak Piekarski na mękach! (I 114); Owóz Dwernicki kontrasygnował ukazy Mikołaja! Przebóg żywy, co się dzieje! [...] Nie mogę pojąć ślepoty Dwernickiego jeśli to prawdziwa, ta proklamacja jego! (I 141–142); Wczas po obiedzie! (I 358); Historie! historie! Tak, tak braciszku (II 28); O jakże zimno! (II 171), Słyszałem, że i Szanowny Wojewoda nowe opus powierzyłeś prasom drukarskim. Hejże

na wyścigi! (II 321); *Osobliwa to! siedzieć od 10 lat w zapomnieniu, obsypany zarzewiałą monetą i być przedmiotem igraszek i postrachu. Toć nie w samej Warszawie, ale na Wołoszczyźnie imię me grozi jakimś niebezpieczeństwem* (II 380); *Och, gdybyś wiedział, przeniknął, co się w duszy mej dzieje. Prawdziwe obrzydzenie* (III 67); *Co za głupota to Agen! wszelkie pojęcie przechodzi* (III 91); *Oj, braciszku, czarne mi myśli przechodzą: my zdradzani* (III 179); *Jak temu wydolać! Jakie się we mnie uczucia przewalają! Jakie nadzieje wybrnięcia z toni, w którą tyle fatalności popycha. O Boże!* (III 194); *Nic podobnego pod słońcem!* (III 244); *I ten pan w imię Chrystusa (O bezecniki, co się tym imieniem powlekają!) w inwektywy, kłamstwo, potwarze, bo potwarzą jest, kiedy świętoszek śmie wrzeszczeć: byle urzędować* (III 188); *Jakaż to niezgrabna złość i głupstwa, ty!* (III 204).

Wartość emotywną, uzyskiwaną przez wykrzyknienia, wzmacniają dodatkowo inne zabiegi językowe, np. partykuły, powtórzenia leksykalne (Krauz 1992, 247), wyliczenia. Emocjonalizację wypowiedzi uzyskuje Leleweł także dzięki bezpośrednim, emotywnym zwrotom do odbiorcy. Wartość ekspresywną wzmacniają przymiotniki: *kochany, drogi, szanowny* itp., nadające adresatywom ton poufały, przyjacielski, lub nacechowany atencją, np.:

Braciszku! (II 21); *Kochany braciszku Walenty!* (II 166); *Kochany Eustachy!* (II 171); *Kochany Kolego* [do A. Hłuszniewicza – V.J.], *zmartwiony jestem do wypowiedzenia!* (II 291); *Hola! Hola! co za furie, panie Bracie!* (II 334); *Braciszku! licha jest* (II 315); *Kochany Panie Piotrze, troszczę się bardzo o Twoje zdrowie, o Twe powodzenie* (III 28); *Panie łaskawy* (I 23); *Kolego!* (I 81); *Generale!* (I 94); *Pułkowniku!* (I 103); *Kochany i nieoszacowany Walerianie!* (I 105); *Szanowny Kolego!* (I 119); *Szanowni ziomkowie!* (I 125); *Rodacy całej rzeszy tułactwa!* (I 133); *Bracia tułacze!* (III 357); *O lotry! Panie uchwaj od nich i od chorób Towiańskiego [...]* (III 228).

3.2. Ekspresywność uzyskiwana dzięki pytaniom retorycznym

W wypowiedziach nacechowanych emocjonalnie pojawiają się także struktury pytajne, które są wyrazem uczuciowego wzburzenia nadawcy. Taką funkcję pełnią pytania retoryczne (Kurkowska, Skorupka 2001, 209). Obserwacje B. Bonieckiej (2000, 213) potwierdzają, że w odniesieniu do pytań retorycznych na żadne z postawionych przez nadawcę pytań odpowiedź nie zostaje zwerbalizowana – nie ma swojej reprezentacji formalnej w planie wyrażania. Pytania tego typu nie ewokują odpowiedzi.

A. Grzesiuk, badając funkcje pytań retorycznych w wypowiedzeniach nacechowanych emocjonalnie, zauważa, że w wielu przypadkach trudno jednoznacznie ustalić, jakie uczucia nadawcy wyrażają. Najczęściej wskazują na dezaprobatę mówiącego, o różnym stopniu intensywności – od niezadowolenia do potępienia, niekiedy wypowiedź może mieć odciśnięty wątpliwości, zdziwienia lub żalu (Grzesiuk 1995, 68), np.:

Czyż można na starość tak szarlatanić, na oszusta wychodzić, kończyć kozą i hańbą? Pytam (II 286); Mówią, jak piszesz, że Komitet nie może mieć zaufania, bo z młodych osób złożony. Toż Zwierkowski, Sołtyk, Przeciszewski są młodzi? (I 30); Powiedz sam, czy jest w tym wszystkim sens jaki? (I 59); Co z pokątnego życia, z podchwytynego działania? (I 94); Bezecnik, kto znieważył cienie Michała Wołłowicza [...]. Powiedz mi, Generale, jakim kwiatem posypię grobowiec jego, jaką go łąką zroszę? (I 155); Bądźcie zdrowi, aboż nam lepsze światelka zabłyśną? (II 160).

Funkcja emotywna pytań retorycznych (Boniecka 2000, 202) ujawnia się szczególnie wyraźnie w wypowiedzeniach skierowanych bezpośrednio do odbiorcy, który jest tym samym bezpośrednio zaangażowany w tok wypowiedzi, np.:

Dziś w wędrowce naszej, ziemi obiecanej szukając, nadzieją w przyszłość żyjąc, mamy szukać nieprzyjaznych elementów? (I 47); I w moim tu pustelnictwie kłopot: kopią człowieka kolanem w..., kułakują, poniewierają, a żądają po nim nie wiedzieć czego, pchają i popychają – rób. A czemuż nie dopomożecie, czemu przeszkadzacie? (I 113); Nareszcie i od ciebie tak dawno nic nie mam. Co to znaczy? A potem powiedzą, wyrzucac będą, przymawiac będą, był nieczynny! (I 115).

3.3. Emocjonalność uzyskiwana przez układ wyrazów lub członów syntaktycznych

Na poziomie składniowo-stylistycznym analizowanych tekstów uczuciowe zaangażowanie nadawcy uwidacznia się dzięki zastosowaniu operacji językowych związanych ze zmianą szyku wyrazów lub członów syntaktycznych w obrębie wypowiedzenia. Najprostszym sposobem uwydatniania emocjonalności wypowiedzi jest powtórzenie wyrazów autosemantycznych, np.:

[do gen. Józefa Dwernickiego w Paryżu – V.J.] *Wszakże okazało się doświadczeniem, że był jakikolwiek **czas** i **czas** ten minął – inny bieży. I dziś są, co wołają – **nie czas!** Bez wątpienia, że wielkim i ponowionym **krzykiem** zmniejszą **czas**. **Odpowiedzą oni potomności!***

*Ale, kiedy już nieufność startła akcję narodów, wtedy **szkoda było stracić** pozyskane laury i Moskale pod Warszawę podeszli. **Szkoda** było pięknych murów stolicy i Moskale Warszawę zajęli; **szkoda było stracić** konstytucję i byt ośmiu województw i **dziś** jest statut organiczny i dzieci są od łona matek odrywane. Generale, jesteś ojcem i czuć umiesz. **Dziś** właśnie barbarzyństwo to pomnaża wściekły tyran. Ułożył sobie periodycznie Herodowe dopełnić morderstwo i jeszcze **nie czas?** Dziś zacnym fanatyzmem niesiona młodzież, puszcza się walczyć, jestże **czas** wołać – **nie czas!** A są przecie dyplomatyczne głosy, co tak wołać przestają, co **krzyczą**: zbrodnia! Ciężko **oni** **odpowiedzą potomności!** (I 154); Doznając tedy takich facecji **wiele** i od **wielu**, bardzo **wielu**, wybaczysz mi nie kiedy moje kwaśne w listach słowa [...] (I 119); **Wołałem, wołam i wołać** nie przestanę: poznaj ich i oceń, Szanowny Ziomku, bo **czas** (I 155); Od Leonarda [Chodźki] z Londynu i **czekam** i **czekam** i niczego **doczekać się** nie mogę (I 253); Moja to własna myśl pochwycona i przebakierowana przez Mochnackiego. Ale wreszcie, kłamstwa, fałszy, złośliwości (II 18); Histoire de*

Pologne *nie* wiem, kiedy wyjdzie. **Roboty, roboty, roboty** koło tego niesłuchanie wiele (II 93); **Wygląda, wygląda długo** i bardzo **długo** wiadomości [Lelewel o sobie – V.J.] (II 303); *Oj braciszku! dużo jest do rozpamiętywania, aby nie skakać pociesznie, gdy czas nadejdzie, zdecydować, czy mamy się czego **podjąć**, czy **podjąć** się nie możemy. **Nie** gniewaj się na pozorne przedwczesne rozpamiętywania, ażeby potem **nie** cofać się, **nie** ustępować, **nie** wychodzić, **nie** uciekać (II 351); **Nieład** w głowie, **nieład** na stoliku, **nieład!** (III 159); **Biada**, braciszku, **biada** wielka. **Co to będzie, co to będzie!** (III 334); *Oj, Worcell, Worcell, **uplątany, uplątał się i poplątał** drugich (III 344); *Straszewicz **obiecał... obiecał... obiecał...** przysłać swą przedmowę i po wielu miesiącach nie przysłała [...]* (I 349); *Nikt nie może wymagać po mnie, abym miał niedostateczne **fundusze** me, **fundusze** niknące, **fundusze** zrywające się do ostatka, przed czasem ujmować (I 348); *Wyborny wyczytałam wyraz w liście Twoim: **ofuknij się**. Oni infamie **drukują**, ja za dobrą idąc radą z całego gardła **fuk, fuk**, a oni swoje **drukują**, jak **drukują**. Gdzież dla nas **druk** do **ofuknienia się** w pustej kieszeni (III 419);****

lub synsemantycznych (najczęściej spójników), które powtarzane na początku następujących po sobie członów składowych przybierają postać anafory, np.:

Sądziłem, braciszku, że po mim długim rozpisaniu się ostatnim dni jakie i będę mógł na suchy kawałek chleba zapracować! Twój ostatni znowu mi go z zębów wydziera i radzić, i pisać, i medytować trzeba znowu (III 171); *[...] takie kwestie podnoszą ci, co do dania składki czują niechęć, szukają wybiegów, choć mogą być pewni, że Komitet Narodowy **ani** carowi, **ani** królowi, **ani** ich ministrom nie prześle, **ani** sobie nie zatrzyma (III 224); *We trzydzieści lat po zdarzeniu piszący Gallus twierdzi, że Bolesław Śmiały opuścił Polskę wtedy, kiedy mu **ani** jeden z wiernych chłopów nie pozostał. **Bodaj** nasz los taki w Komitecie, **bodaj** ustąpić czas (III 332).**

Innym zabiegiem składniowym wykorzystywanym przez Lelewela, a wskazującym na uczuciowe zabarwienie komunikatu, jest paralelizm składniowy, co ilustrują poniższe ekscerpty:

Pan Trzeciak pozwoli i powoła naradzać się, a Pan zyski nawiedzi i najdzie. Pan Zyski pozwoli, a pan Trzeciak naśle i wypędzi. Tego wymagać będzie polityka cieplicka, położenia nowych zastug dla wypogodzenia choć na chwilę ustawnie marszczącego się czoła Pawłowiczowskiego [cara Mikołaja I – V.J.] (I 368);

*A są, co nie lubią czytać, tylko figur szukają, a są bibliomany, co stoegzemplarzowe osobliwości gromadzą (II 352); *Wzdycha Walenty, wzdycha Centralizacja. Walenty nad urojeniem, że ja czegoś nie chcę, Centralizacja nad sobą, że postanowiła sobie raz na zawsze staremu noga w zad* (III 388);*

[...] Mikołaj chce Stawiańszczyzny, zostawcie mu ją, tam was zwodzą, to jego żywioł. Mikołaj chce rządzić schizmą, zostawić mu ją, to jego żywioł. Mikołaj stawia fortece, zostawcie mu je. Mikołaj strzela, nie strzelajcie, nie wdawajcie się w jego żywioły, pójdźcie do kościoła św. Rocha, pomódlcie się we Francji, zostaniecie w przeciwnym żywiole swoim, pantofel papieski ucałujcie, bo to element odwieczny europejski (III 229).

Eksplicytny stosunek emocjonalny nadawcy do komunikowanych treści uwypukla także operowanie kontrastem. Intensyfikacja uczuć uzyskiwana jest poprzez kontrastowanie wypowiedzeń i nacechowanych leksemów, co ilustrują poniższe przykłady:

Bodaj czy czasem on [Józef Zaliwski – V.J.] się nie zraża, bo coś nadto krótko potańcował. Inaczej mówił, inaczej zaczął, zaczął z kopyta nadto huczno, miało być z wolna, ruszył bliżej, miało być dalej (I 144); Pisali przez Żabkę [Żabicki – V.J.] ciż sami słodziutko, odpisze im Leszek [Lelewel – V.J.], ale bez cukru (I 321); Nie słów ognistych w działaniu, ale rozumowania potrzeba, nie budowania śmiesznych nowych zamków na lodzie, ale czegoś silniejszego, trwalszego [...] (II 269); Młody jesteś, ruchawczy, masz relacje, stosunki, znajomości, środki - ale ja stary bez środków, opuszczany, mnie nie chcą [...] (II 350); Na wież to robót moich jak złotych na jaja patrzę, ale z jaj złotych wylizą złotwieta, moich przerwanych trudów nic (III 87); Za co nie mam pozostać na boku, w stanie ekscypjonalnym, ile całe życie moje było ekscypjonalne. Nie byłem masonem, a czyniłem im powierne usługi; nie byłem księdzem, a księżom w ich kole usługiwałem; nie byłem w przedostatnim sejmie, a nie wiem, czy był jaki poseł, co tyle w nim zrobił, co ja [...] (III 161); Nadto, nadto złe zaszło, aby miodem smarować, nie miodu, ale pieprzu pod ogon, aby skakali (III 181); Wszakże bieda tu wielka, obdartusów, łaciarzów, żebraczek mnóstwo. Alem był na uczcie, gdzie w trzech zastawach pięćdziesiąt kilka półmisków figurowało (I 128).

Realizację podobnych intencji nadawcy zapewniały także zdania urwane, sygnalizowane graficznie przez wielokropek, np.:

O ślepoto, ślepoto!... (II 275); [...] braciszku, my dwaj mianowicie, jako sprawie publicznej przetarci czy wytarci, powinniśmy między sobą sumienia naszego zapytać się... (II 350); W mojej pustyni będę sam i ten sam za życia i po śmierci siać będę ... Widzę, widzę (III 347);

oraz wyliczenia, np.:

Dawnom się domu i familii wyrzekł; dziećmi moimi są uczniowie moi. Ginęli oni złością Nowosilcowa; ginęli zgubnym sprawy naszej w czasie powstania narodowego kierunkiem; giną dziś złością i przekorą arystokracji, egoizmu, na sztych wysadzeni (I 155); Jak widzę, cierpiący jesteś, niedyspozyt, w kłopotach, co Ci przeszkadza w znojach publicznych. Ja stękam, skwiercę, drzę, kaszlę, boli etc., ale, chwata Bogu, mogę pracować i potężnie nagrzązłem (III 251).

3.4. Emocjonalność uzyskiwana dzięki budowaniu tekstu z przyjęciem grupy odniesienia – konstrukcja narodowego „my”

W badanych listach emigracyjnych Lelewela znaleźć można liczne dowody na to, że konstruował on wypowiedź z przyjęciem grupy odniesienia, jaką stanowili inni Polacy (Jaros 2008; 2015). Osią konstrukcyjną w takich przypadkach jest wyzyskiwanie swoistej więzi łączącej nadawcę i odbiorcę/odbiorców, wynikającej ze wspólnej tradycji kulturowo-językowej i historycznej (Wojtach 2002), która służyła etnocentrycznej konsolidacji grupy odniesienia pozbawionej terytorium państwowego.

Zwłaszcza rozproszona w zachodniej Europie polska emigracja potrzebowała poczucia wspólnotowości, podtrzymywania więzi narodowych.

Językowymi wykładnikami emotytywizacji uzyskiwanej poprzez przywoływanie wspólnych dla nadawcy i odbiorcy wartości i sposobów widzenia świata (Laskowska 2004, 81) są przymiotniki **polski** i **narodowy** oraz zaimki **my** i **nasz** (kontekst ich użycia wyraźnie sugeruje, że odnoszą się one do konstruktów narodowych „my”), czytelnymi i wyrazistymi zwłaszcza w połączeniu z rzeczownikami: **kraj**, **ojczyzna**, **strona**, **ziemia**//**ziemica** (osobno trzeba wspomnieć o choronimie **Polska**), które nazywają obiekty znane i oceniane przez nadawcę dodatkowo, często przez niego wspomniane jako należące do jego świata, a także rzeczowniki osobowe: **brat**, **emigracja**, **lud**, **Polak**, **rodak**, **tułacz**, **ziomek** (Jaros 2008; 2015), np.:

[...] obyśmy życzenia tego rodzaju jak najrychlej na własnej **ziemi naszej** wymienili, na **ziemi polskiej** swobodnej! (I 380); [...] Opatrzność czuwa nad **nami**, nad **ludem polskim**, który się Boga nie wyrzekł. Ze czcią najwyższej istoty łączy on razem miłość **ojczyzny** i wiarę w jej odrodzenie. Ufni w sprawiedliwość świętej sprawy **naszej**, prosimy Boga, aby cześć jego nie była zakrwawiona na politycznym polu; nie sumienie cudze, ale obrona praw człowieka, wolności i niepodległości, tak własnej jak bliźniego, do **nas** należy (III 122); Żle się dzieje, szanowny **ziomku**, na świecie. Ja się pocieszam, że wszystkiego złego nie dożyję. Głos mój został na puszczy, a ludzkiego życia nie zabraknie, nim z niego owoc zejdzie. Niech was Bóg prowadzi, **kochani rodacy** (III 282); Co do tułactwa, słusznie na niego **braci naszych w kraju** pozostałych oczy zwrócone są (I 242); Czy nie masz jakich wiadomości z **naszych stron** [...] (II 261); We wszystkich klasach wre. Zapewna nic w ten moment z tego nie będzie, ale niebawem jakiś nadzwyczajny wypadek na **ziemicy naszej** tleje (III 114); Więcej tam **żywołu narodowego polskiego** niż w owym Poznaniu, co się **Polską** mieni. Gniazdo! **Polska!** (III 133); Szanowni **rodacy**, w mej samotności nie będę próżnował. Myśl moja w sercach i uczuciach waszych nie przestanie szukać waszych życzeń, nimi się pokrzepiać, umacniać [...]. Tleją w duszach waszych cnoty **narodowe**, niech będą w gotowości, a przyjdzie czas, w którym znajdą do ukazania porę, bo wasze piękne chęci i dążenia muszą dla **ojczyzny** pożądany owoc przynieść (I 129); Bądźcie zdrowi **bracia rodacy** (I 158); Bracia z Galicji lub Wielkiej Polski [...] (I 243); Niegdyś, w XVII wieku **Polskę** wydzwignęła jazda i Czarnieckiego obroty, ruchy, rzuty (I 244); **Emigracja** powinna znać swoje wysokie położenie, że jest żywą manifestacją sprawy **narodowej**, że powinna śmiało i roztropnie opierać się przeciw nacjom, budzić **ziomków w kraju** pozostałych i dopytywać się czy rychło przez nich na usługę **ojczyźnie** do akcji powołaną będzie [...] (I 339); [...] o tym była **nasza** poselska tu w Paryżu narada, a z niej się okazało, iż pojedynczo poset tyle może i tyle znaczy, co każdy **Polak tułacz** (I 23).

Podsumowanie

Pojawiające się w listach emigracyjnych Lelewela (nazywane przez nadawcę lub implikowane przez odbiorcę) uczucia smutku, tęsknoty, złości, żalu, nadziei, radości, zadowolenia itp. świadczą o bogactwie życia emocjonalnego autorskiego *ja*. Wypowiedzi cechuje łączenie elementów oceny estetycznej lub moralnej z przejawem emocjonalnego ustosunkowania się nadawcy (aprobata/dezaprobaty).

Podmiot mówiący manifestuje w swych wypowiedziach uczucia zróżnicowane nie tylko pod względem jakościowym, ale przede wszystkim pod względem ich intensywności. Komunikuje je wprost i/lub przy uzewnętrznianiu emocji korzysta z różnorodnych sposobów związanych z różnorodnymi środkami językowymi: leksykalno-stylistycznymi (konotacja, potoczność), słowotwórczymi (deminutywizacja, augmentywizacja, neologizmy), tekstowymi (figury retoryczne) i składniowymi (m.in. pytania retoryczne, zdania wykrzyknikowe, eksklamacje, powtórzenia, paralelizm składniowy, wyliczenie, zdania urwane, kontrast, apostrofy). Wymienione środki nie tylko współwystępują obok siebie, ale się zazębiają, dopełniają wzajemnie, stając się wyraźnymi sygnałami postawy autora wypowiedzi.

Uwzględniając fakt, że również teksty naukowe historiografa wykazują silne nacechowanie emocjonalno-wartościujące (Jaros 2008; 2015), emocjonalność można uznać nie tylko za cechę osobniczego języka naukowego Joachima Lelewela, ale także przyjąć za stały wyróżnik jego idiolektu.

Bibliografia

- Antas J., 1991, *O mechanizmach negowania. Wybrane semantyczne i pragmatyczne aspekty negacji*, Kraków.
- Anusiewicz J., 1992, *Potoczność jako sposób doświadczania świata i jako postawa wobec świata*, [w:] J. Anusiewicz, F. Nieckula (red.), „Język a Kultura”, t. 5, Wrocław, s. 9–20.
- Awdziejew A., 1987, *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, Kraków.
- Bąba S., Boberek J., 2002, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- Boniecka B., 2000, *Struktura i funkcje pytań w języku polskim*, Lublin.
- Borek H., 1988, *Co możemy wiedzieć o języku osobniczym?*, [w:] J. Brzeziński (red.), *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, Zielona Góra, s. 15–21.

- Doroszewski W. (red.), 1958, *Słownik języka polskiego*, t. 1–9, Warszawa.
- Goczołowa Z., 1975, *Składnia powieści Stanisława Przybyszewskiego*, Lublin.
- Grabias S., 1980, *Ekspresywność w strukturze znaczeniowej wypowiedzi, wyrazów i formantów*, „Poradnik Językowy”, z. 9–10, s. 476–489.
- Grabias S., 1981, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin.
- Grabias S., 1994, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Grzegorzczkowska R., 1978, *Struktura semantyczna wyrażeń ekspresywnych*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 117–123.
- Grzesiuk A., 1995, *Składnia wypowiedzi emocjonalnych*, Lublin.
- Hutcheon L., 1986, *Ironia, satyra, parodia – o ironii w ujęciu pragmatycznym*, „Pamiętnik Literacki” 77, z. 1, s. 331–350.
- Jaros V., 2008, *Emocjonalność w stylu naukowym Joachima Lelewela*, [w:] Z. Szymańska, A. Wypych-Gawrońska (red.), *W świecie wartości. Literatura – kultura – interpretacje*, Częstochowa, s. 197–213.
- Jaros V., 2015, *Studia nad językiem pism naukowych Joachima Lelewela*, Częstochowa.
- Jędrzejko E., Nowakowska-Kempna I., 1985, *O uczuciach i ich objawach w aspekcie semantyki leksykalnej*, „Pamiętnik Literacki”, z. 7–8, s. 81–90.
- Kałkowska A., 1982, *Struktura składniowa listu*, Wrocław.
- Kostkiewiczowa T., 1987, *Z zagadnień perswazji w prozie publicystycznej polskiego oświecenia*, „Pamiętnik Literacki” 78, z. 3, s. 161–214.
- Kozłowska A., 2011, *O stylistycznym zróżnicowaniu idiolektu (na przykładzie tekstów Karola Wojtyły – Jana Pawła II)*, [w:] U. Sokółska (red.), *Odmiany stylowe polszczyzny dawniej i dziś*, Białystok, s. 89–107.
- Krauz M., 1992, *Powtórzenie jako czynnik spajający tekst*, [w:] S. Gajda (red.), *Systematyzacja pojęć w stylistyce*, Opole, s. 247–252.
- Kryk-Filar D., 1992, *Ironia jako działanie pragmatyczno-językowe*, „Przełęcz Humanistyczny”, z. 4, s. 45–54.
- Kurkowska H., Skorupka S., 2001, *Stylistyka polska*, wyd. 5 z uzupełnieniami, Warszawa.
- Laskowska E., 2004, *Emotywizacja jako środek perswazji*, [w:] P. Krzyżanowski, P. Nowak (red.), *Manipulacja w języku*, Lublin, s. 81–90.
- Litwin J., 1991, *Potoczność w reportażu*, [w:] S. Gajda, Z. Adamiszyn (red.), *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, Opole, s. 87–93.
- Lubaś W., 2003, *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*, Opole.
- Łompieś J., 2011, *Antropocentryczne spojrzenie na niektóre aspekty komunikacji międzyludzkiej*, „Lingwistyka Stosowana”, nr 4, s. 267–278.

- Nowakowska-Kempna I., 1986, *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*, Katowice.
- Piętkowa R., 2006, *Zabawy uczonych i gatunki im sprzyjające*, [w:] W. Bolecki, E. Dąbrowska (red.), *Literatura i wiedza*, Warszawa, s. 130–143.
- Puzynina J., 1986, *O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 40, s. 121–128.
- Puzynina J. 1992, *Język wartości*, Warszawa.
- Sarnowska-Gieffing I., 2005, *Nomina sacra w przestrzeni komunikacji negatywnej (na przykładzie satyr Krzysztofa Opalińskiego, Adama Naruszewicza i Ignacego Krasickiego)*, [w:] S. Mikołajczak, ks. T. Węclawski (red.), *Język religijny dawniej i dziś II*, Poznań, s. 358–368.
- Schabowska M., 1994, *Funkcje elementów potocznych*, [w:] Z. Kurzowa, W. Śliwiński (red.), *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, Kraków, s. 67–72.
- Skubalanka T., 1972, *O ekspresywności języka*, „Annales UMCS, sectio F”, vol. 27, s. 123–132.
- Skubalanka T., 1995, *O stylu poetyckim i innych stylach języka. Studia i szkice teoretyczne*, Lublin.
- Smoleń-Wawrzusiszyn M., 2004, *Składniowe wykładniki emocji w tekstach publicystycznych polskiego oświecenia*, [w:] K. Wojtczuk, A. Wierzbicka (red.), *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych*, Siedlce, s. 223–230.
- Sopolińska L., 2004, *Operatory emotywno-oceniające w języku mówionym*, [w:] K. Wojtczuk, A. Wierzbicka (red.), *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych*, Siedlce, s. 231–237.
- Spagińska-Pruszczak A., 1990, *Język emocji. Studium leksykalno-semantyczne rzeczowników w języku polskim, rosyjskim i serbochorwackim*, Gdańsk.
- Szumska D., 2000b, *O emocjach bez emocji*, [w:] I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), „Język a Kultura”, t. 14, Wrocław, s. 199–208.
- Tellus M., 2000, *Konstrukcja narodowego „my”, czyli dlaczego kochamy ojczyznę*, [w:] I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), „Język a Kultura”, t. 14, Wrocław, s. 253–287.
- Wierzbicka A., 1969, *Praktyczna stylistyka*, Warszawa.
- Więckowska H., 1948, *Przedmowa*, [w:] *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wydała i wstępem opatrzyła H. Więckowska, t. 1. (1831–1835), Kraków, s. I–XII.
- Wojtach R., 2002, *Paradygmat romantyczny jako składnik autostereotypu Polaka*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 11–17.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2008, *Wykłady ze stylistyki polskiej*, Warszawa.

- Zgółkowska H., 1991, *Leksyka ekspresywna jako wyróżnik potocznej odmiany współczesnej polszczyzny*, [w:] S. Gajda, Z. Adamiszyn (red.), *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*, Opole, s. 45–52.
- Ziomek J., 1990, *Retoryka opisowa*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Źródła

- Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wydała i wstępem opatrzyła H. Więckowska, t. 1: (1831–1835), Kraków 1948 – I
- Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wydała i wstępem opatrzyła H. Więckowska, t. 2: (1836–1841), Kraków 1949 – II
- Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, wydała i wstępem opatrzyła H. Więckowska, t. 3: (1842–1848), Kraków 1952 – III

Language exponents emotions in Joachim Lelewel's emigration letters

Summary

The article are ways of expressing emotions in Joachim Lelewel's emigration letters. Externalization of emotions takes place in the studied texts in two ways: through communication and expression. Ways of expressing the emotions of the sender basically divided into two groups: the first includes methods suitable expression marked by emotional thanks to the use of tokens in the second they are related to the organization of speech.

Emotionality is revealed at various levels of language use in the system and text (including self-commentary, diminutive and hypocorism, metaphor, irony, connotation, potoczny, loans biblical rhetorical questions, sentences, exclamation marks, apostrophes). Emotionality can be considered a feature Lelewel's idiolect.

Keywords: letter, emotions, ways of expressing emotions, idiolect.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.07>

Monika KACZOR
Uniwersytet Zielonogórski

Struktura znaczeniowa leksemu *pycha*. Szkic językowy na podstawie współczesnych debat publicznych

Streszczenie

Celem artykułu jest pokazanie, z jednej strony, w jaki sposób *pycha* determinuje współczesne spory publiczne, z drugiej – które z jej znaczeń ujawniają się w dyskusjach medialnych i w jaki sposób wpływają na poziom prowadzonych rozmów. Obserwacja dyskursu publicznego dostarcza dobrych informacji o tym, jak kształtuje się struktura znaczeniowa leksemu *pycha*, co pozwala na skonfrontowanie uzyskanego obrazu z definicją słownikową.

Słowa kluczowe: struktura znaczeniowa, *pycha*, opis semantyczny, dyskusje publiczne.

Pycha to według określenia słownikowego (por. Doroszewski 1958–1969, 642; Szymczak 1998, 1032; Zgólkowa 1994–2005; Bańko 2000; Dubisz 2003, 859) ‘wysokie mniemanie o sobie, duma, wyniosłość, zarozumiałość; wygórowane mniemanie człowieka o sobie samym’. Duma może człowieka rozpierać, rozsadzać. *Pycha* nadyma. Wyrazów bliskoznacznych jest wiele: *zadufanie*, *arogancja*, *wyniosłość*, *zarozumiałość*, *próżność*, *zuchwałość*, *hardość*, *buta*, ale i *wiara w siebie*, *poczucie własnej wartości* i *godność*, *tęsknota za wielkością*, *znaczeniem*, *potrzeba bycia kimś* (Jakubowska 2005).

Żeby wyrazić pojęcie *pychy*, używa się także określenia *falszywa duma*, *arogancja*. Rozumowy charakter *pychy* ujawnia się w słowie *zarozumiałość*. Nadęty i zadufany w sobie jest ten, kto za bardzo „wierzy w swoją wielkość”. Życie takiego człowieka zdominowane jest przez nie-

zachwianą niczym pewność siebie, pyszałkowatość i głód pochlebstw. Odrzuca on autorytety. Wierzy tylko sobie, wszystko, co robi, uznaje za szczyt doskonałości. Wciąż manifestuje swoją doskonałość, opowiada o niej, popisuje się swoimi zdolnościami. W ten sposób rodzi się w takim człowieku „kult własnej odrębności” (Grzegorzczkowska 1993).

Na podstawie wspomnianych opisów słownikowych można stwierdzić, że *pycha* powoduje, że według człowieka on sam jest źródłem swoich prawnych czynów, którymi się pyszni przed otoczeniem. Co więcej, jeśli inni nie doceniają jego wielkości, ma ich za niżej postawionych od siebie. Negowanie własnej natury wprowadza pysznego w świat fałszu i pozorów. *Pycha* sprawia, że człowiek wyłącznie siebie ma za przyczynę własnych talentów i osiągnięć¹. Uważa, że one się jemu należą. *Pycha* pozwala ludziom szczyć się tym, czego nie posiadają. Pyszni się swoją wyjątkowością, pogardza tymi, którzy pozbawieni są cech, które sam posiada. Człowiek pyszny ma zaburzone poczucie sprawiedliwości i szacunku dla drugiego człowieka. Zajmuje się głównie podziwem dla siebie; z biegiem czasu drażnią go dobre strony bliźnich, zaczyna ich lekceważyć i nimi pogardzać. *Pycha* ukryta jest w przeświadczeniu, że nie potrzebujemy innych, w skrajnie pojętej samowystarczalności i w obsesji wyzwolenia się od współzależności oraz od odpowiedzialności.

Tadeusz Sikorski w *Słowniku teologicznym* (Sikorski 1989) zdefiniował *pychę* jako „bezkrytyczne, wysokie mniemanie o sobie, dumne wynoszenie się ponad innych”. W dalszej treści tego hasła można przeczytać, że

człowiek pyszny, który chępi się swoimi złudnymi czy nawet rzeczywistymi wartościami, niekiedy wręcz uniemożliwia budowanie więzi międzyludzkich, dezorganizuje życie społeczne. Wszystko bowiem, co przedsięwzię, czyni przede wszystkim ze względu na siebie, dla własnej chwały i dlatego do innych odnosi się zawsze z lekceważeniem i pogardą, zwłaszcza gdy ich racje przeważają nad jego osobistymi racjami. Nie zna on bezinteresownego poświęcenia się dla bliźnich, obca jest mu tolerancja i nie potrafi z niezbędnym krytycyzmem spojrzeć na siebie, choć nie ma miary w krytycznym ocenianiu intencji i poczynań współbraci.

¹ Wiele charakterystycznych określeń i znaczeń *pychy* znajduje się w artykułach prasowych. Por. *Pycha gubi PO*, „Wprost” 2015, nr 31; *Pycha i ambicje zaszkodziły Polsce*, „Rzeczpospolita” 2008, nr 234; *Pycha i zagubienie*, „Uważam Rze” 2012, nr 101; *Pycha kroczy przed upadkiem*, „Dziennik. Gazeta Prawna” 2015, nr 112; *Pycha zgubi Tuska*: z Markiem Kochanem, ekspertem od wizerunku, wykładowcą akademickim, rozmawia Anna Tyliczka, „wSieci” 2014, nr 15, s. 36–38; *Pycha: ot, co ich gubi* – z profesorem Januszem Czaplńskim, psychologiem społecznym, rozmawia Krzysztof Lubczyński, „Trybuna” 2006, nr 241; *To nie chciwy kapitalizm, tylko pycha i cynizm polityków są źródłem kryzysu*, „Dziennik” 2008, nr 242.

Pycha bierze się z oceniania, wartościowania i porównywania. Jest egoizmem, skoncentrowaniem na sobie, fałszywą oceną własnej osoby. Każe samych siebie stawiać wyżej, innych zaś niżej, niż jest w rzeczywistości. Ponieważ *pycha* wynika z błędnego sądu, bywa zaliczana do „dewiacji intelektualnych” (Olchanowski 2003, 115), silnych odchyień od reguł działania społecznego, postępowania niezgodnie z normami pożądanymi w relacjach międzyludzkich.

Opracowując materiał do artykułu *Czynności mowy, które budują złe relacje międzyludzkie (na podstawie współczesnych sporów publicznych)* (Kaczor 2016), zauważyłam, że stosunkowo często w sporach publicznych czynnikiem utrudniającym porozumienie między stronami jest *pycha*, jako element niegodziwej gry uczestników dyskusji (Cegieła 2011; Cegieła, Kuciński, Polkowska, Stępień 2014). Pojawia się ona tam, gdzie ma miejsce „pojedynek na słowa” w sprawach ważnych dla obu stron dyskusji (Kochan 2005). Mówi się o niej w sposób bezpośredni lub opisowy. Wskazuje się na znaczenie tego wyrazu, na zespół cech stanowiących stałe elementy znaczenia, na ogół zjawisk, stanów nazwanych tym wyrazem.

Dyskusje publiczne są dobrym materiałem do ujęć leksykograficzno-lingwistycznych, ponieważ oprócz nadmiaru informacji pozajęzykowej dostarczają rozbudowanego opisu semantycznego. Spory medialne utrwalają znaczenie *pychy*, jej cechy asocjacyjne, odniesienie do rzeczywistości, a także podstawowe relacje semantyczne i zmiany znaczeniowe związane z tym wyrazem. Pozwalają ustalić ważne asocjacje, wyobrażenia i przekonania związane z *pychą*, a także wyróżnić takie składniki jej znaczenia, które są relewantne z punktu widzenia użycia wyrazu (Bartmiński 2007). Badanie kontekstowego użycia wyrazu *pycha* umożliwia również określenie jej cech dyferencjalnych (kryterialnych), jak i konotacyjnych, które stanowią swoiste dopełnienie i wzbogacenie podstawowego znaczenia tego wyrazu (Tokarski 1988).

W dyskusjach publicznych są przywoływane również rzadsze i trudniej odtwarzalne w definicjach cechy tzw. „drugiego planu semantycznego” (Tokarski 2008), co wskazywałoby na to, że znaczenie wyrazu budują semy o niejednakowej randze (por. Apresjan 2000; Grzegorzczkowska 2001). W analizowanych sporach wyrażane są obrazy myślowe przyporządkowane *pysze*, które pokazują wszystko to, co użytkownicy języka mają na myśli, używając tego słowa (Tabakowska 2001). Cechy subiektywnie łączone z odczuwaniem *pychy*, często ulotne i niestabilne, ale oparte na ludzkim doświadczeniu i wyobraźni, są więc integralną częścią wiedzy o świecie.

Dyskusjami, w których język nie spełniał tylko funkcji informacyjnej, ekspresywnej i ewokacyjnej, ale również wiązał się z działaniami odznaczającymi się nieumiarkowaniem, złą wolą, wyrachowaniem, nieoponowaniem, były publiczne spory dotyczące granicy wolności w dziedzinie artystycznej, obowiązku edukacji 6-latków, wydłużenia wieku emerytalnego, wprowadzanie pakietu onkologicznego, zapisów prawnych dotyczących klauzuli sumienia, testamentu życia, zapłodnienia *in vitro* i związków partnerskich. Te spory zostały utrwalone w telewizyjnych programach publicystycznych².

W sporze dotyczącym podniesienia świadczeń pielęgnacyjnych dla rodziców dzieci niepełnosprawnych *pycha* została określona jako *narcystyczne nadęcie*, *perwersyjne wyniesienie* i jako stan, w którym człowiek *jest pełen siebie, z poczuciem wyższości myśli o innych*:

Duma pana premiera, a właściwe jego perwersyjne wyniesienie [...], narcystyczne nadęcie są przeszkodą, która utrudnia zrozumienie sytuacji rodziców dzieci niepełnosprawnych, którzy zrezygnowali z pracy, by móc opiekować się swoimi dziećmi. [...] Źle pojmowana duma pana premiera powoduje, że uznaje on nasze prośby związane ze zwiększeniem zasiłków dla całodobowych opiekunów dzieci niepełnosprawnych do poziomu płacy minimalnej za rodzaj natychmiastowego żądania. On może tylko rozdawać coś innym, by w ten sposób pokazać swoją wyższość nad nimi i swoje miejsce w społecznej hierarchii. Ta jego „łaskawość” pozwala mu poczuć się lepszym i z poczuciem wyższości myśleć o innych („Kawa na Ławę” TVN 24, 21.06.2015, godz. 10.45).

Minister jest pełen siebie, stąd nie chce, a może nie umie zrozumieć trudności i barier, na jakie napotykają rodzice dzieci niepełnosprawnych („Fakty po Faktach” TVN 24, 5.03.2015, godz. 19.25).

Spory publiczne pokazują, że osiągnięcia naukowo-techniczne i daleko posunięte stechnicyzowanie codziennego życia prowadzą do błędnego wniosku o samowystarczalności człowieka. Stąd też rodzi się pokusa decydowania o początku i końcu życia człowieka (np.: aborcja, eutanazja). Również technologiczne osiągnięcia wbijają człowieka w *pychę*,

² W niniejszym artykule bazę materiałową stanowią nagrania dotyczące wspomnianych dyskusji publicznych w następujących programach: „Babilon”, „Fakty po Faktach”, „Fakty TVN”, „Jeden na Jeden”, „Kawa na Ławę”, „Piaskiem po Oczach”, „Wiadomości TVP1”, „Wydarzenia Polsat”. Cykl programów został nagrany przy wykorzystaniu programu Windows Media Center. Warto zaznaczyć, że przedstawione w tekście rozumienie pychy jest właściwe tylko dla jednej ze stron sporu – przeciwników rządu, osób protestujących, niezgadających się na pewne rozstrzygnięcia prawne lub domagających się ich ustalenia. Druga strona sporu (rządowa) nie jest w ogóle cytowana. Określenie perspektywy konceptualizacji opisywanego pojęcia jest ważna, gdyż ma to istotny wpływ na sposób jego rozumienia. W cytowanych wypowiedziach medialnych pycha przypisywana jest wyłącznie rządzącym, co nie znaczy, że jest właściwa tylko im.

prowadząc go na manowce m.in. inżynierii genetycznej, której wytworem mogą stać się ludzkie hybrydy. Można zaryzykować stwierdzenie, że *pycha* wyraża się wiarą w potęgę własnego rozumu i własnych umiejętności, w pragnieniu całkowitej niezależności, samodzielności, samowystarczalności, wolności od Boga i Jego praw. Lapidarnie można powiedzieć, że źródłem *pychy* jest sam człowiek ze swoimi nieokiełznanymi ambicjami dorównania Bogu:

Nasze czasy obfitują w pokusy pychy intelektualnej. Dziś pycha – grzech intelektu – szuka sprzymierzeńca w nauce, która zresztą niejednokrotnie, w ostatnich dekadach, przeżywała momenty upokorzenia. Pycha, usiłująca korzystać z osiągnięć nauk biologicznych (na przykład medycyny), wyraża się w pragnieniu sprawowania kontroli nad życiem, pod hasłami obrony godności ludzkiej. Mamy z nią do czynienia wówczas, kiedy kobieta upomina się o „godność” decydowania (niestety, „po fakcie”) o swojej prokreacyjności czy też kiedy chory domaga się „godnej śmierci”, a więc planuje własny zgon. Z pychy więc w dużej mierze wypływa ideologiczna zgoda na aborcję i eutanazję, choć trzeba podkreślić, że w konkretnych przypadkach to raczej moment bolesnej słabości, zamętu, rozpacz, być może połączony z lenistwem dążącym do usunięcia trudów życia. Oczywiście nie zawsze przez wybór śmierci przejawia się pycha. Czasem może to być także ambicja kontrolowania „losu” przez technologizację ludzkiej prokreacji, z klonowaniem na czele. W świecie, w którym człowiek czuje się absolutnym panem wszechrzeczy, działania takie wydają się z gruntu racjonalne („Wydarzenia” Polsat, 27.07.2012, godz.18.50).

Pożądliwość, czyli niezaspokojone nigdy pragnienia, to kolejny znak rozpoznawczy *pychy*. Przekonanie, że „należy mi się”. Świat zewnętrzny jawi się jako obowiązkowy dostawca wszelkich dóbr dla wewnętrznego świata ambicji. W takiej postawie nie ma miejsca na wdzięczność. Nie widzi się darów Boga właśnie jako darów, czegoś głęboko niezasłużonego, ale jako oczywistą należność. Swoje talenty i sukcesy traktuje się jako absolutnie własne. Takie myślenie było charakterystyczne dla sporu o ustawę *in vitro*, o eutanazję i prawo do życia od poczęcia aż do naturalnej śmierci:

*Także dzisiejsza zachodnia cywilizacja przypomina budowanie wieży Babel. Bóg został zdetronizowany. Jego miejsce zajęły demokracja, nauka, ekonomia, rozrywka... Sedno sprawy jest w tym, że człowiek nie godzi się na status stworzenia, odrzuca prymat Boga, sama idea posłuszeństwa napawa go obrzydzeniem. Wyraża się to w konkretnych postawach. Na przykład w pragnieniu kontroli nad ludzkim życiem, zwłaszcza jego początkiem i końcem. Bywa, że w tej samej klinice w jednym skrzydle dokonuje się aborcji, a w drugim zapłodnienia *in vitro*. Eutanazja, klonowanie, eksperymentowanie na ludzkich zarodkach – te zjawiska biorą się z pychy. W świecie, w którym człowiek czuje się absolutnym panem wszechrzeczy, jakakolwiek próba postawienia granic technologii zostaje zakrzyczana jako zamach na wolność i naukę. Ludzie zawsze grzeszyli, ale dziś nie chcą w ogóle słyszeć o grzechu. Pycha fałszuje rzeczywistość, stroi zło w piórka obrony słusznych ludzkich praw, a w gruncie rzeczy broni egoizmu („Wiadomości” TVP1, 1.06.2015, godz. 20.00).*

W sporze dotyczącym wspomnianych kwestii etyczno-moralnych przeciwnicy wszelkich manipulacji bioetycznych uznali, że strona rządowa nie próbuje jeszcze otwarcie „brać się za bary” z Bogiem, jeszcze woli Go ignorować, lub wierzy, że jest „ludzkim ujęciem Boga”. Wierzy w swój sukces – w to, że uczyni życie śmiercią, a śmierć – życiem. Zarzucano, że rząd, przygotowując projekt naruszający fundamentalne wartości, zarazem robi wszystko, by usłyszeć pochwały (Galasiński 1992).

W sporze publicznym dotyczącym wydłużenia wieku emerytalnego uznano, że przyczyną uniemożliwiającą dojście do porozumienia z rządem jest *pycha*. W tym kontekście dotyczy ona sfery pożądlivej, sfery popędliwej (gniewnej) człowieka. To próżna chwała, jak stwierdzono w tej dyskusji, wpędza rząd w pychę, doprowadzając go do przekonania, iż swój mniej lub bardziej wyimaginowany sukces osiągnął tylko dzięki samemu sobie, i żyje w głębokim zakłamaniu. Pycha sprawia³, że rząd ustawia się w pozycji wygranych, a nie przegranych. W konsekwencji ufa on tylko i wyłącznie samemu sobie, widząc w swoich możliwościach i osiągnięciach szczyt wszystkiego, co istnieje; nie liczy się ze zdaniem osób zainteresowanych tą sprawą, nie doceniając ich i traktując z pogardą (Por. Habrajska 1994; Kerbrat-Orechioni 2002):

Pierwsze miejsca, najwyższe stołki, wynoszenie się nad innych – to specjalność tego rządu. W każdym z ministrów tego rządu mieszka tęsknota za wielkością, znaczeniem, potrzeba bycia kimś. To są, podkreślmy, dobre pragnienia. Ale pycha atakuje dokładnie w tym punkcie. Oszukuje człowieka fałszywą wizją wielkości, obiecuje złote góry, które okazują się zamkami na piasku. Pycha rozdyma ludzkie ego jak wielki balon, który unosi się szybko w górę, ale prędzej czy później pęknie z hukiem. [...] Inną wersją pychy tego rządu jest wywyższanie się nad innych w każdej sytuacji. Łączy się to z pewną dozą mściwości, która wyraża się złośliwością, docinkami, ironią, a czasem wręcz upokarzaniem innych („Wiadomości” TVP1, 17.10.2014, godz. 19.30).

W rezultacie *pychę* można postrzegać jako pewną ludzką postawę, którą charakteryzuje nadmierna wiara we własną wartość i potencjał. Człowiek pyszny ma zbyt wysoką samoocenę oraz mniemanie o sobie, co prowadzi zazwyczaj do wyniosłości połączonej niekiedy z agresją. *Pycha* niszczy relacje międzyludzkie i utrudnia porozumienie. Wyobcowuje ona człowieka ze środowiska. Jest również fundamentem złego postępowania, ponieważ jest źle pojętą miłością własną. Prowadzi wprost do próżności, wywołując stan zadowolenia z samego siebie i pragnienia ludzkiego docenienia. Innymi słowy – zadufanie może osiągać niebotyczne

³ W opisywaniu kolejnych składników semantycznych *pychy* odwołuję się do metaforycznego postrzegania tego pojęcia. Taki metaforyczny sposób opisu jest zarazem interpretacją i wymagałby szerszej analizy, która pokazałaby *pychę* jako np. CHOROBE, POSTAĆ, PRZESZKODĘ.

szczyty, a egoizm nie pozwala na ukształtowanie obiektywnej wizji otaczającej rzeczywistości, w tym wypadku – etyczno-społecznej.

W sporze o podwyżkę świadczeń dla rodziców dzieci niepełnosprawnych w odpowiedzi na zarzuty rodziców padła następująca odpowiedź jednego z doradców ministra zdrowia:

– Pycha jest jak grypa, która wytwarza ciągle nowe mutacje, dostosowując się do życiowych okoliczności. Jeśli odniosłeś sukces, wmawia ci, że jesteś mistrzem świata; jeśli przegrałeś, wpycha w kompleksy, frustrację, pretensje do Boga, do innych. Pycha każe nam nieustannie porównywać się z innymi. Zmusza do tego, by koncentrować się na tym, czego nam brakuje, zamiast cieszyć się i doceniać to, co mamy. [...] Pycha może objawiać się wreszcie jako mania wielkości. To ucieczka w marzenia, w wyniosłe przekonanie o sobie, że „ja i tak jestem wielki”. To właściwie rodzaj narcyzmu. Ten rodzaj pychy jest bardzo podatny na kompleksy. Poczucie niższości bywa ukrytą formą pychy („Piaskiem po Oczach” TVN 24, 15.05.2015, godz. 20.00).

Ten spór pokazał, że uczestnicy dyskusji nie szukają tego, co wartościowe, lecz jedynie tego, co przyjemne i co przyziemne. *Pycha* stała się obecnie aż tak arogancka, że nie tylko przejawia się w postawach poszczególnych ludzi, ale stała się chorym ideałem całych środowisk i grup społecznych. *Pycha* obu stron tego sporu była „samozbawieniem”. Odrzucała jakąkolwiek zależność od czegokolwiek lub kogokolwiek. Zawsze chce być zwycięzcą. Chce panować nad biegiem wydarzeń, dlatego nie akceptuje decyzji innych, „nie rozumie posłuszeństwa”. Ponieważ *pycha* była elementem w dyskusji dotyczącej zapewnienia kompleksowej opieki nad niepełnosprawnymi oraz świadczeń dla rodziców czy opiekunów, nie tylko za życia, ale także po śmierci podopiecznego, w sposób pośredni uznano, że „nie akceptuje ona cierpienia, krzyża, a tym bardziej rzeczy ostatecznych” („Fakty po Faktach” TVN 24, 5.03.2015, godz. 19.25).

Człowiek pyszny uważa, że wie bardzo dużo, więc ma prawo pouczać innych, do tego stopnia, że nie widzi swoich błędów. O swojej ślepotce nie chce i nie umie słuchać. W istocie taki człowiek nie jest realistą. W rozmowie nie odnosi się do rzeczowych argumentów, karmi się swoim rozumem i doświadczeniem.

Pycha to arogancja, która chce przede wszystkim władzy, dba o pozory, chce dobrze wypadać w oczach innych, być kimś, coś znaczyć, chce podobać się sobie i być przez innych akceptowana, czy w istocie, wielbiona przez innych. „Ja” znajduje się w centrum świata. Moje wyniosłe „ja” wszystko wie lepiej. Taki sposób myślenia o *pysze* można wywnioskować z kolejnej wypowiedzi medialnej, która pojawiła się w związku z dyskusją nad zmianami w systemie edukacji, dotyczącymi obowiązku szkolnego sześciolatków:

Pychę przedstawiano dawniej symbolicznie jako postać wpatrującą się z upodobaniem w lustro. Dziś tym „lustrem” pychy stały się sejm, który jest wymarzonym instrumentem, na którym pycha wygrywa swoje melodie. Jaka to melodia? Próżność, przemożne pragnienie zaistnienia choć przez chwilę, obsesja dbałości o wizerunek, niekończący się talk-show gadających głów, które przekrzykują się nawzajem: ja, ja, ja („Fakty po Faktach” TVN 24, 5.03.2015, godz. 19.25).

W dyskusji publicznej nad przedłużeniem wieku emerytalnego pojawiła się ocena w kategorii *pychy* tych, którzy przygotowawali ten projekt ustawy. Wynika z niej, że *pycha* rządzących jest „kultem własnej odrębności”. Cały swój wysiłek poświęca więc tworzeniu swojego „image” – zaczyna udawać najlepszego manifestacyjnie, podejmując takie działania, które w powszechnej opinii uchodzą za oznakę wielkości. Wszystko robi na pokaz, stwarza tylko pozory, zaniedbując faktycznie całkowicie swoje obowiązki, postawę moralną. Ona to sprawia, że człowiek pyszny widzi w innych zagrożenie. Sam w sobie nieuporządkowany ocenia drugiego jako przeciwstawnego sobie (Kochan 1994). Czując się zagrożony, staje się zagrożeniem dla otoczenia.

W skali społecznej najbardziej niebezpieczna wydaje się wszakże inna pokusa *pychy* – ta, która podpowiada milionom mieszkańców tego kraju, że obywatelami być nie muszą, że polityka jest tylko dla naiwnych, dla głupich. To jest *pycha* ludzi, którym wydaje się, że mogą „wyzwolić się” ze swej politycznej wspólnoty, *pycha* tych, którzy mówią: jakoś tam zbudujemy i obronimy swoje prywatne szczęście, swoją indywidualną wolność, nie oglądając się na państwo, na jego los, kształt, bezpieczeństwo, prawa („Wydarzenia” Polsat, 27.07.2012, godz.18.50).

Efektom *pychy* jest powierzchowne, płytkie, małostkowe myślenie. W dyskusji nad ustawą dotyczącą podniesienia wieku emerytalnego nazywa się ją lekkomyślnością. I jak wynika to z toku prowadzonego sporu, polega ona na ujmowaniu wszystkiego w prymitywnych kategoriach „więcej” i „mniej”, które są odnoszone do niekontrolowanego już, degenerującego się, rozdętego „ja” rządu. Odnosi on siebie wciąż do innych, dzieląc ich na lepszych i gorszych, tych, co mają czegoś więcej, i tych, co mają czegoś mniej. Mówi się o tym, że w rządzie zaczynają dominować dwa uczucia: zazdrość i poczucie wyższości. Zazdrości „tym lepszym”, pogardza „tymi gorszymi” (Data 2000):

Panie ministrze, pycha tego rządu jest jak uśpienie rozumu, to brak rzeczywistego odniesienia do obiektywnego stanu rzeczy. To fałsz myślenia, że muszę jakoś zrekompensować sobie własny brak i to najlepiej kosztem drugiego człowieka. [...] Rząd zarazem robi wszystko, by usłyszeć pochwały. Podejmuje je w taki sposób, by przede wszystkim innym się to podobało. Działa „pod publiczność”, zadaje się tylko z takimi ludźmi, którzy albo go podziwiają, albo przynajmniej nie szczędzą mu komplementów („Wydarzenia” Polsat, 27.07.2012, godz. 18.50).

Kolejny element semantyczny *pychy* pokazała dyskusja nad wprowadzeniem pakietu onkologicznego. Jest nim zawężenie horyzontu myślowego do obszaru, w ramach którego człowiek może się nadal rozdymać i w którym rodzi się nieustające poczucie samozadowolenia. Człowiek znajdujący się na tym stopniu *pychy* ogranicza swoją ciekawość tego wszystkiego, w czym może się ukazać jego własna miernota i wyższość innych, i kieruje ją w zupełnie inną stronę: zwraca uwagę na swe domniemane cnoty i w żadnym wypadku nie uznaje zasług drugiego. Usuwa z pamięci wszystko, co dotychczas uznawał w sobie za godne pogardy, a więc przykre, a ujawnia to, co według niego zasługuje na szacunek. Nie myśli przy tym o niczym innym, jak tylko o tym, co mu się w sobie podoba. Również ta dyskusja dowiodła, że *pycha* ujawnia się we „wzmózionej próżności”, która najczęściej, choć w różny sposób, objawia się w „wielomóstwie”. Jest to *sensu stricto* chełpliwość, popisywanie się własną wiedzą, erudycją, umiejętnością wysławiania się, dowcipem. Może to również być subtelna pogarda (Cegieła 2012), ukryta za kpina, żartem, luzem (Tokarz 2001). Przykładem może być fragment wypowiedzi przedstawiciela Naczelnej Rady Lekarskiej:

– Pan minister uświadomi sobie jakąś swoją słabość, jakiś brak, jakiś swój błąd. Nazwijmy to wprost – jest to rodzaj pychy. Stara się go zabić, po tym można go rozpoznać – niestosowną wesolością, traktowaniem wszystkiego w sposób nie do końca poważny, jakoś żartobliwy, najczęściej z cynicznym i zjadliwym humorem, nie szanującym żadnych granic, norm moralnych. W wypowiedzi pana ministra nie było miejsca na poważną refleksję, mogącą obnażyć prawdę o nim; kierował rozmowę na sprawy, które mogą jemu przynieść szacunek, a przecież ludzie chorzy na raka widzą, jaka jest prawda, gdy się oczekuje na świadczenia opieki zdrowotnej z zakresu onkologii w ramach NFZ. [...] Przy nadarżającej się okazji, ilekroć rozmowa dotyczy leczenia, on przytacza problemy stare i nowe, płyną błyskotliwe sentencje, latają pompacyjne frazesy („Jeden na Jeden” TVN 24, 8.05.2013, godz. 7.30).

W tym momencie warto zaznaczyć, że dyskutujący uściślają, co jest powodem tego, że w sporach publicznych nie dochodzi się do porozumienia. W świadomości człowieka zstępującego po stopniach *pychy* zachodzi utrata kontaktu z prawdą o sobie i w znacznej mierze również z prawdą o innych ludziach, a w konsekwencji z całą rzeczywistością. W sporach publicznych zanika samokrytycyzm człowieka, jak i zdolność prawidłowej oceny wszelkich zjawisk i faktów. W efekcie człowiek traci zdolność rozpoznania swojego realnego (faktycznego) „ja”, biorąc za nie swoje „ja” idealne (wymyślone przez siebie) i dokonując za jego pośrednictwem projekcji na całą rzeczywistość tak, że zaczyna funkcjonować w większym stopniu w fikcyjnej rzeczywistości, wykreowanej przez swoje marzenia i oczekiwania, niż w realnym świecie, wierząc zarazem

wciąż głęboko, że wszystko to jest „naga” prawdą. W tej sytuacji robi wszystko, by za prawdę uznawać tylko to, co „karmiło” tę *pychę*, co w konsekwencji skutkuje utratą przywiązania do prawdy. Ilustracją takiego rozumienia *pychy* może być fragment wypowiedzi przeciwników ustawy o obowiązkach szkolnym sześciolatków:

Rząd pani premier separuje się od faktów. Nie nastąpiło otwarcie się na nie i zarazem całkowite ich lekceważenie. Ze stanu zatem wyalienowania z rzeczywistości rząd przeszedł nagle do stanu chłodnej, obiektywnej oceny faktów i pełnej odpowiedzialności za swoje pomysły i czyny. Jedyнным efektem tego mogły być, w takim kontekście, tylko narodziny kłamstwa i przewrotności jako środków pielęgnacji pychy („Wiadomości” TVP1, 23.03.2014, godz. 19.30).

Stosunkowo często w sporach publicznych każda ze stron pragnie żyć i funkcjonować, i być akceptowaną w „porządku prawdy”. Dąży do tego, aby w jej perspektywie ją doceniano. Ugrupowania starają się więc nagiąć prawdę tak, by „była po ich stronie” (przewrotność), lub zniekształcać ją aż do faktycznego (ale nie formalnego) jej zakwestionowania – „neutralizować” (kłamstwo), by zawsze im „służyła” (por. Antas 1999; Karwatowska 2003). Chcą ją zatem podporządkować swojej pysze. Przykładem może być wypowiedź rodziców dzieci niepełnosprawnych, po rozmowie z ministrem zdrowia:

*– Jakie są Państwa odczucia po rozmowie z ministrem zdrowia?
– Pan minister zaczyna świadomie przeciwstawiać się prawdzie, choć jeszcze jednak prawdy nie neguje. Chce tylko, żeby mu w żaden sposób nie przeszkadzała. [...] Próbuje jeszcze trzymać się, chociażby formalnie, faktów, uznaje jakoś czy raczej toleruje pewne aspekty natury. Jest wodzem swojej własnej, prywatnej, totalnej „rewolucji” i ma głęboką nadzieję zwycięstwa. [...] Błąd rządu wynika z zarozumiałości, z niewłaściwej oceny samego siebie, ze swoistego rozdęcia w samopostrzeganiu, w przecenianiu swoich możliwości. [...] Rząd z wysokości pogardliwie spogląda na kotłujące się w dole społeczeństwo, tworzone przez samych od niego gorszych, brzydszych i głupszych („Piaskiem po Oczach” TVN 24, 15.05.2015, godz. 20.00).*

Z powyższej wypowiedzi wynika, że *pycha* to brak prawdy w człowieku, zarówno brak prawdy o sobie samym, jak i o drugim człowieku. Jeżeli człowiek pyszny natrafia na opór wobec takiego swojego sposobu myślenia, odczuwa zagrożenie. Nie widzi w tym szansy na zweryfikowanie swych poglądów, ale zazwyczaj jedynie zagrożenie „swej pozycji”. Gotów jest wtedy „bronić się”, ranić wszystkich dookoła. I nic na tym nie zyskuje.

Pycha albo nie pozwala dostrzec w sobie dobra, którym można posłużyć drugiemu człowiekowi, albo nie pozwala usłużyć drugiemu, gdyż to mogłoby strącić z piedestału, na którym człowiek sam się stawia. Ta postawa uniemożliwia w praktyce stawanie przy drugim człowieku, soli-

darną pomoc, pozbawia zdolności empatii. Ważne jest samo „jawienie się”, „stawanie się tabloidem”. W rozmowie z dziennikarzami rodzice dzieci niepełnosprawnych podkreślali, że członkowie rządu, z którymi prowadzili rozmowy, nie chcą nikogo słuchać ani z nikim się nie liczą, pomimo tego, że opiekunowie odwołują się do prawdy, wskazując na rzeczywistość. Atakują agresywnie (Gajda 2002), nie przebijając w środkach, to, co nazywa się „ludzką prawdą”, „ludzkim rozumieniem dobra” (Głowiński 2009). Otwarcie kwestionują zasadność wszystkich zależności moralnych i obyczajowych, w które uwikłane są rodziny osób pozostających w długotrwałym stanie pewnego ograniczenia w prawidłowym funkcjonowaniu organizmu:

Minister zdrowia jest zainteresowany jedynie sobą; to pyszałek, który ulega narcystrycznej skłonności do samouwielbienia. Inni ludzie stają się dla niego jedynie środkiem do utwierdzenia w tym sposobie myślenia. Takemu nie zależy na dobru wspólnym, tym bardziej nie jest zainteresowany dobrem dzieci, które w wystarczający sposób zostały dotknięte przez los. [...] On jest przecież „najlepszy”, „najmądrzejszy”, „największy” („Piaskiem po Oczach” TVN 24, 15.05.2015, godz. 20.00).

Na podstawie analizy dyskusji publicznych można stwierdzić, że struktura znaczeniowa *pychy* jest następująca:

1. Przesadne skupianie się na sobie.
2. Wyolbrzymianie bądź pomniejszanie swoich zalet i wad.
3. Stan, w którym człowiek zaczyna dopasowywać świat do własnego fałszywego ego.
4. Lekceważenie Boga, siebie i innych ludzi.

Analiza wybranych dyskusji publicznych pokazuje, że w opisie znaczeniowym *pychy* nie sposób pominąć elementów, które mają odniesienie do antropologii społecznej, filozofii, teologii i psychologii.

Na zakończenie może warto zapytać, czy w sporach publicznych nawiązuje się do cnoty przeciwstawnej, czyli do pokory. Demaskując pychę – jak się wydaje – mało mówi się o tym, co powinno ją zastąpić.

Bibliografia

Prace językoznawcze

- Antas J., 1999, *O kłamstwie i kłamaniu. Studium semantyczno-pragmatyczne*, Kraków.
- Apresjan J.D., 2000, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Bartmiński J., 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.

- Cegieła A., 2014, *Czym jest mowa nienawiści?*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 7–17.
- Cegieła A., 2011, *Moralność w perspektywie słownika i wypowiedzi. Studium, z zakresu leksykologii i pragmatyki językowe*, Warszawa.
- Cegieła A., 2012, *O retoryce pogardy i wykluczenia w polskim dyskursie publicznym*, „Poradnik Językowy”, z. 9, s. 14–25.
- Cegieła A., Kuciński P., Polkowska L., Stepień M., 2014, *Studia z etyki słowa*, Warszawa.
- Data K., 2000, *W jaki sposób językoznawcy opisują emocje*, [w:] I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), „Język a Kultura”, t. 14: *Uczucia w języku i w tekście*, Wrocław, s. 245–252.
- Gajda S., 2002, *Agresja językowa w stosunkach międzyludzkich*, [w:] W. Gruszczyński (red.), *Język narzędziem myślenia i działania*, Warszawa, s. 59–66.
- Galasiński D., 1992, *Chwalenie się jako perswazyjny akt mowy*, Kraków.
- Głowiński M., 2009, *Retoryka nienawiści*, [w:] M. Głowiński, *Nowomowa i ciągi dalsze. Szkice dawne i nowe*, Kraków, s. 236–247.
- Grzegorzczak R., 1993, *POKORA, PYCHA i pojęcia pokrewne*, [w:] J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska (red.), *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, Lublin, s. 23–39.
- Grzegorzczak R., 2001, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Habrajska G., 1994, *Wykorzystywanie ironii do walki politycznej*, [w:] J. Anusiewicz, B. Siciński (red.), „Język a Kultura”, t. 2: *Język polski a współczesna kultura polityczna*, Wrocław, s. 58–68.
- Jakubowska A., 2005, *Pycha w górnołużyckiej frazeologii i paremiologii*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 53–58.
- Kaczor M., 2016, *Czynności mowy, które budują złe relacje międzyludzkie (na podstawie współczesnych sporów publicznych)*, [w:] M. Steciąg, M. Adamczyk, M. Bieszczanik (red.), *Kontakty językowe w komunikowaniu*, Zielonogórskie Seminaria Językoznawcze 2015, Zielona Góra, s. 339–352.
- Karwatowska M., 2003, *Językowy obraz „kłamstwa”*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Język w kręgu wartości*, Lublin, s. 83–96.
- Kerbrat-Orechioni C., 2002, *Ironia jako trop*, [w:] M. Głowiński (red.), *Ironia*, Gdańsk, s. 109–144.
- Kochan M., 1994, *„Przyklejanie etykietek”, czyli o negatywnym określaniu przeciwnika*, [w:] J. Anusiewicz, B. Siciński (red.), „Język a Kultura”, t. 2: *Język polityki a współczesna kultura polityczna*, Wrocław, s. 85–90.
- Kochan M., 2005, *Pojedynek na słowa. Techniki erystyczne w publicznych sporach*, Kraków, s. 37.

- Tabakowska E. (red.), 2001, *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*, Kraków, s. 45–46.
- Tokarski R., 2008, *Konotacja a problemy kategoryzacji*, [w:] A. Dąbrowska (red.), „Język a Kultura”, t. 20, Wrocław, s. 14–161.
- Tokarski R., 1988, *Konotacja jako składnik treści słowa*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Konotacja*, Lublin, s. 35–54.
- Tokarz M., 2001, *Przekaz dosłowny i podtekst w komunikacji językowej*, „Studia Semiotyczne”, z. 13, s. 27–46.

Prace z zakresu teologii i psychologii

- Królikowski J., 2005, *Pycha*, [w:] *Wady główne wciąż aktualne*, Kraków.
- Olchanowski T., 2003, *Psychologia pychy – drogi ku Jaźni*, Warszawa.

Słowniki

- Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Doroszewski W. (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, Warszawa t. 7.
- Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa, t. 3.
- Sikorski T. (red.), 1989, *Słownik teologiczny*, Katowice, t. 2.
- Szymczak M. (red.), 1998, *Słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Zgółkowska H. (red.), 1994–2005, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań, t. 19.

Wykaz tytułów publikacji cytowanych

Artykuły prasowe

- Pycha gubi PO*, „Wprost” 2015, nr 31.
- Pycha i ambicje zaszkodziły Polsce*, „Rzeczpospolita” 2008, nr 234.
- Pycha i zagubienie*, „Uważam Rze” 2012, nr 101.
- Pycha kroczy przed upadkiem*, „Dziennik. Gazeta Prawna” 2015, nr 112.
- Pycha zgubi Tuska: z Markiem Kochanem, ekspertem od wizerunku, wykładowcą akademickim, rozmawia Anna Tyliczyczan*, „wSieci” 2014, nr 15, s. 36–38.
- Pycha: ot, co ich gubi* – z profesorem Januszem Czaplńskim, psychologiem społecznym, rozmawia Krzysztof Lubczyński, „Trybuna” 2006, nr 241.
- To nie chciwy kapitalizm, tylko pycha i cynizm polityków są źródłem kryzysu*, „Dziennik” 2008, nr 242.

Programy telewizyjne

„Babilon”
„Fakty po Faktach”
„Fakty” TVN
„Jeden na Jeden”
„Kawa na Ławę”
„Piaskiem po Oczach”
„Wiadomości” TVP1
„Wydarzenia” Polsat

**The structure of the meaning of the lexeme *pride*.
Language draft – based on today’s public debates****Summary**

The aim of the article is to show, on the one hand, how *pride* determines the contemporary public disputes, on the other hand – which of its meanings are revealed in the discussions in media and in what way they affect on the level of the talks. Observation of public discourse provides good information about how to shape the semantic structure of the lexeme *pride*, which allows to confront the obtained image with a dictionary definition.

Keywords: structure of meaning, *pride*, semantic description, public discussions.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.08>

Maria LESZ-DUK

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Właściwości składniowo-stylistyczne eseistyki Juliana Przybosia

Streszczenie

Zadaniem tego artykułu jest analiza składniowo-stylistyczna języka esejów Juliana Przybosia. Analizowano funkcje stylistyczne różnego typu zdań pojedynczych i złożonych. Zwrócono uwagę na zdania pytające i wykrzyknikowe. Sporo miejsca poświęcono parentezie, powtórzeniom oraz strukturze tytułów esejów.

Słowa kluczowe: esej, analiza stylistyczno-składniowa, zdania pytające i wykrzyknikowe, parentezy.

Podstawą materiałową artykułu są trzy zbiory esejów Juliana Przybosia: *Czytając Mickiewicza* (1956), *Linia i gwar* (1959) oraz *Sens poetycki* (1967).

Pierwszy z nich zawiera eseje poświęcone twórczości Mickiewicza, przede wszystkim uczuciom i przemyśleniom, jakie wywołuje w poecie lektura dzieł wieszcz. Drugi ze zbiorów *Linia i gwar* zawiera utwory, których tematem jest literatura i sztuka, a także informacje o postaciach i wydarzeniach z nimi związanych. Kolejny zbiór zatytułowany *Sens poetycki* to szkice o tematyce głównie literackiej. Niewielka ich część poświęcona jest panującym wówczas kierunkom w sztuce, takim jak: formizm, strefizm i unizm, oraz sylwetkom malarzy, w szczególności zaś Władysławowi Strzemińskiemu.

Esej – według Janusza Sławińskiego (1989, 129) – to szkic filozoficzny, naukowy, publicystyczny lub krytyczny, zazwyczaj pisany prozą, swobodnie rozwijający interpretację jakiegoś zjawiska lub dociekanie problemu, eksponujący podmiotowy punkt widzenia oraz dbałość

o piękny i oryginalny sposób przekazu. Obok zdań weryfikowalnych występują w nim poetyckie obrazy, paradoksalne sformułowania, błyskotliwe aforyzmy, nierzadko elementy narracyjne lub liryczno-refleksyjne.

Eseje Juliana Przybosia są wzorcowym przykładem tego gatunku – prezentują bowiem autorski punkt widzenia na literaturę i sztukę, zawierają osobiste refleksje i przeżycia autora związane z analizowanymi dziełami artystycznymi oraz nierzadko występują w nich oryginalne konstrukcje składniowe i niebanalne neologizmy leksykalne (np.: *przedmyśl, uniezwyklić, wspominkarz*).

Zadaniem niniejszego artykułu jest analiza składniowo-stylistyczna języka esejów Juliana Przybosia, mająca na celu uchwycenie charakterystycznego wyboru i układu konstrukcji syntaktycznych oraz pełnionych przez nie funkcji.

Za podstawową jednostkę składniową przyjmuje się wypowiedzenie, które z kolei dzieli się pod względem krotności na pojedyncze i złożone (Jodłowski 1976, 34–41). W badaniach stylistycznych ważne jest określenie udziału i funkcji wypowiedzeń pojedynczych i złożonych w tekście eseistycznym, których użycie określa sposób formułowania wypowiedzi przez autora.

I tak **zdania pojedyncze** w eseistyce Przybosia pełnią pod względem stylistycznym funkcję nagłówków zapowiadających treść następującego po nich fragmentu tekstu. Tego typu krótkie zdania stanowią motto do dalszych rozważań pisarza nad poezją i sztuką. Treści zawarte w zdaniach pojedynczych są wyrazistsze i bardziej skondensowane niż te, formułowane w wypowiedzeniach złożonych, np.:

Jak słabo nasi krytycy i recenzenci orientują się w zasobach współczesnej poezji europejskiej (Linia I 46).

Spośród wszystkich kategorii estetycznych liryzm jest najtrudniejszy do ujęcia (Linia I 102).

Ukazało się pełne wydanie pism Brunona Schulza (Sens II 179).

Słowo w liryce zawiera w sobie wszystko (Sens II 269).

Poezja jest – dosłowna (Sens II 232).

Pieśń ludowa jest starsza od poezji pisanej (Linia II 16).

Przeczytałem Pana Tadeusza niezliczoną ilość razy (Czyt 55).

Któż może znać się lepiej na poezji niż poeta? (Sens I 54).

Nie każda metafora wielkiego poety jest najwyższej próby (Sens I 37).

Znów, lecz jakby po raz pierwszy, przeczytałem Konrada Wallenroda (Czyt 137).

Współzycie z twórczością Jana Brzękowskiego jest moją najdłuższą przyjaźnią poetycką (Sens I 190).

W funkcji takich nagłówków zaczynających poszczególne eseje występują rzadziej **równoważniki zdań**, np.:

Trudniej niż poezje pisać o poezji (Linia I 79).

Czwierć wieku od śmierci Leśmiana, upływ czasu w historii poezji niewielki (Sens I 150).

Impresjonizm, pointyizm, fowizm, kubizm, puryzm, konstruktywizm, suprematyzm, itd. (Sens I 209).

Poezja dla wszystkich! (Linia I 96).

Prozaik to ekstrawertyk – cały otwarty na zewnątrz (Sens II 205).

Oprócz wypowiedzeń pojedynczych w funkcji nagłówków zapowiadających omawiane eseje występują również **zdania złożone**, nieznacznie rozbudowane, prawie wyłącznie dwuczłonowe. Informują w sposób bardziej szczegółowy o treści następujących po nich fragmentów tekstu, np.:

Gdy myślę o liryce Mickiewicza, nie znajduję jej granic (Czyt 151).

Czytając te słowa, natychmiast rozpoznaję je najdokładniej po towarzyszącym im geście (Czyt 182).

Stary towarzysz G. Lukacs był w okresie „kultu” gromiony za to, że nie przestał myśleć (Linia I 198).

Są krytycy, którzy nie wymagają pełnego zrozumienia tekstu poetyckiego (Sens I 43).

Pierwsze słowa nawet największych poetów nigdy nie są znamienne, bo jeszcze nie są to ich słowa (Czyt 208).

Zadano mi temat, na który, gdybym miał czas, napisałbym książkę (Sens I 260).

Jeśli kiedyś pisać będę wspomnienia, nie będzie to opowiadanie o zdarzeniach i faktach, ani opis ludzi, rzeczy i miejsc (Linia I 146).

Sporadycznie **jedno słowo** w funkcji nagłówka staje się powodem poetyckich rozważań. Po tym słowie następuje zdanie rozwijające punkt widzenia autora, np.:

Mickiewicz. Największy obok Chopina z czujących Polaków (Czyt 7).

Przestrzeń. Malarstwo abstrakcyjne jest wyrażaniem stosunków przestrzennych za pośrednictwem koloru i linii (Sens I 274).

Muzyka. Znaczący twierdzą, że nowe w innych sztukach tendencje przenikają do niej najpóźniej (Sens I 258).

Cechą charakterystyczną eseistyki Przybosia jest świadome posługiwanie się różnymi typami zdań. W tekstach sprawozdawczo-narracyjnych używa pisarz przeważnie zdań pojedynczych rozwiniętych oraz

zdań współrzędnie złożonych. Natomiast w esejach interpretacyjnych posługuje się zdaniami złożonymi podrzędnie o znacznym ładunku intelektualizacji. Te właśnie struktury syntaktyczne oddają tok rozumowania doszukującego się przyczyn, skutków, celów i wszelkiego rodzaju warunkowań (Kurkowska, Skorupka 1966, 211).

Przyboś formułuje często krótkie **zdania pojedyncze**, zawierające zapis przemyśleń czy wrażeń z odwiedzanych wystaw malarskich lub też z przeczytanej lektury. Oto przykłady takiego nagromadzenia zdań pojedynczych:

Plót na naszych plamistów są na ogół ciemne. Nie zauważyłem także ciekawych poszukiwań fakturalnych. Jest na wystawie obraz A. Kujawskiego, paryżanina. Też ciemny i niepociągający oka, ale przecież jest wypracowany. Nie ma w nim nic z ekspresjonistyczno-secesyjnego rozbryzania dla emocji (Sens I 216).

Od stu lat najlepsze malarstwo robi się we Francji. Od pół wieku Paryż przestał być miastem malarstwa tylko francuskiego. W istocie ojcowie malarstwa abstrakcyjnego, dotychczas na świecie dominującego nie byli Francuzami (Linia I 218).

Poezję Mickiewicza żywiła miłość. Pierwsze słowo Mickiewicza poetyckie i ostatnie słowo jego człowiecze na ziemi były słowami miłości. Pierwszy tomik, pierwiosnek swojej poezji, ofiarował ukochanej. Ostatnie jego słowa, wyszeptane jak testament przed śmiercią były: „Niechaj się kochają” (Linia I 259).

Lenin wskazał jako sztukę najpotrzebniejszą – film. Kierował się w tym wyborze względem na popularność filmu. Żadna wystawa obrazów malarskich nie przyciągnie tylu zwiedzających. Do kina chodzą miliony, na wystawy tylko tysiące. Oto więc pierwsza zasada nowej socjalistycznej sztuki: powszechność. Obraz sztalugowy nie spełnia tego wymogu powszechności (Linia I 156/157).

Informacje zawarte w takich zdaniach pojedynczych są wyrazistsze, bardziej zwarte i mniej skomplikowane niż te, formułowane w zdaniach złożonych. Mają charakter sprawozdawczy.

Oprócz zdań pojedynczych Przyboś chętnie używa we fragmentach tekstów o charakterze sprawozdawczo-narracyjnym **zdań złożonych współrzędnie**, np.:

Pod strzechę mojej chałupy rodzinnej nie zbłądziły te księgi; po raz pierwszy zetknąłem się z Panem Tadeuszem późno, dopiero w czwartej klasie dawnego gimnazjum klasycznego (Czyt 55).

Nie byłem już czytelnikiem naiwnym, znałem i Ballady i romanse, i Dziady, ale dopiero Pan Tadeusz wydał mi się księga baśni (Czyt 56).

Wszystko płynie, wszystko się porusza, ale uzmysłowić sobie ten fakt i przedstawić go w sztukach plastycznych nie jest łatwiej nam, niż współczesnym Heraklita z Efezu (Linia I 173).

Bezwzględnej oryginalności nigdy nie było, nikt nigdy nie zaczynał od zera. Nie ma, nie może być „pustego obszaru” w sztuce (Linia I 179).

Zawarł w erotyku Norwid i treść swojej miłości i dał jej osąd, i skazał ukochaną na najwyższą karę – i uczucie swoje zwyciężył, i odrzucił (Sens I 101).

A zaczął inaczej, zapowiadał się zaczepnie, bojowo (Linia II 111).

W esejach Przybosia spotyka się wiele **zdań podrzędnie złożonych**: dopełnieniowych i okolicznikowych przyczyny, skutku, warunku i celu. Dzięki nim poeta w doskonały sposób przekazuje wszelkie przemyślenia, interpretacje i formułuje wnioski, np.:

Ten tytuł mówi wiele, więcej niż jakkolwiek inny, bo też i wiersz, najbardziej osobista liryka autora Promethidiona, wybił się z najgłębszego wzruszenia poety (Sens I 100).

Ależ ta pierwsza strofa dowodzi, że to był mistrz, który, gdyby zechciał, nadałby zawartości lirycznej dwóch następnych strof równie potężnie obrazowy kształt (Sens I 103).

Jeśli jednak do liryzmu trzeba się dopiero dowiercać, jeśli nie jest on przeżyciem danym, lecz czymś, co dopiero trzeba zdobyć (Linia I 76).

A właśnie! Właśnie dlatego, że poezja rodzi się ze słów, wymaga ona większego wysiłku duchowego niż dawne wyrażanie tego, co pomyślała głowa, bo aby słowo było poezją, musi być słowem innym niż takie samo słowo użyte w prozie (Linia I 75).

Starąłem się [...] ocalić upodobanie dla niektórych piękności poematu. Jak gdyby po to, żeby przygotować się do takiej lektury – złożyło się tak, że od dłuższego czasu nie miałem w ręku książki polskiej (Czyt 137).

W wierszu Do samotności uzyskuje poeta wyraz słowny przedstawianego przebiegu myśli i uczuć dzięki kontrastowi, dzięki takiemu tokowi zdań rozwijających przeciwstawiane obrazy, że wynika z nich jak wniosek z przesłanek obraz – paradoks (Czyt 167).

Wydobywał w tym celu z języka polskiego maksimum obrazowości, rytmiczności, energii coraz to innej, bo poruszającej coraz to inne przebiegi uczuć, aktów myśli, woli i wyobraźni (Czyt 177).

W analizowanych tekstach eseistycznych przeważającą część stanowią **wypowiedzenia wielokrotnie złożone**. Dla przejrzystości i wyrazistości strukturalnej posiadają najczęściej paralelny układ poszczególnych wypowiedzeń składowych, np.:

Urzekają te rozważania na tle poezji i malarstwa dlatego, że się na tych rodzajach sztuki najlepiej znam, i dlatego, że w nich – i jeszcze tylko w muzyce – kiełkują ziarna najbliższej przyszłości wszystkich sztuk (Sens I 12).

Dorobek poetycki kilku miesięcy pobytu w Odessie i na Krymie jest tak bogaty artystycznie i tak różnorodny jak żaden inny w twórczości Mickiewicza – oprócz jednego jedyne owocu onych najszcześniejszych natchnień z miesięcy drezdeńskich, kiedy to arcypoeemat Dziadów część III, wzbił na szczyt te środki wyrazu, które Mickiewicz osiągnął już w Odessie (Czyt 34).

Maluczko, a powiedziałyby, że i współczesności nie ma, skoro za pejzaż socjalistyczny zdaje się uważać krajobraz Lubelszczyzny rysowany w wierszach Czechowicza i z faktu dużej jeszcze naszej „prowincjonalności” i opóźnienia cywilizacyjnego zdaje

się wnosić, że poetyckie krajobrazowanie wybiegające poza taki czechowiczowski prowincjonalizm to... kosmopolityzm (Linia I 189).

Takie świadome używanie wypowiedzeń wielokrotnie złożonych służy Przybosiowi do analizy twórczości wielkich poetów, malarzy i rzeźbiarzy. Zbliża teksty esejów do stylu popularnonaukowego, o dużym stopniu intelektualizacji.

W badanych tekstach spotyka się różnego rodzaju **równoważniki zdań**. Najczęstsze są równoważniki pozbawione jakiegokolwiek formy czasownikowej, typowe dla składni potocznej. Występują w wypowiedziach o charakterze sprawozdawczo-rejestrującym; poeta przedstawia za ich pomocą najistotniejsze doznania i wrażenia. Na funkcję prezentatywną równoważników zdań zwrócił już uwagę Z. Klemensiewicz (1951, 102–157). Dzięki nim relacja staje się niezmiernie skondensowana i ekspresywna, a tekst pozbawiony czasownika jest statyczny i obrazowy. Oto przykłady takich struktur:

Mickiewicz to także najwybitniejszy wśród poetów polskich teoretyk sztuki poetyckiej (Czyt 23).

Mickiewicz to nie tylko twórca romantyzmu polskiego i poeta narodowy – to nowy język języka polskiego (Czyt 9).

Niezwykła to poezja (Linia I 296).

Nie tylko śmierć (Sens II 171).

Każdy afekt jest inny – a ich nazwy te same i tak ich niewiele (Sens II 197).

Fakt to niezwykły i jedyny w dziejach literatury polskiej (Sens I 170).

Ciężka nużąca lektura. Powolne ociężałe zdania niosące treść monotonną, niezmiernie posepną i melancholijną (Sens I 77).

Przyboś, opisując krajobraz swojego dzieciństwa, kumuluje liczne równoważniki zdań, np.:

Po drugiej stronie rzeki – odłonięty stok przeciwległego wzgórza z widoczną linią horyzontu na dziale. Obok łąka, a nad nią studnia z dziewanną kwitnącą nad drewnianą cembrowiną (Sens II 227).

Poeta chętnie stosuje równoważniki zdań z formami nieosobowymi czasowników zakończonych na *-no*, *-to*. Pojawiają się wtedy, kiedy zbędne jest wskazanie podmiotu, albo też wtedy, kiedy nie chce się tego podmiotu ujawnić. Autor preferuje tego rodzaju równoważniki, ponieważ zwalnia go to od umieszczania informacji o nadawcach (agensach) czynności w przypisach, które są niezbędne dla stylu naukowego, natomiast w tekstach publicystycznych się nie pojawiają, np.:

Nieznomość opisów uświadomiono sobie w teorii poezji dawno przed powstaniem Pana Tadeusza (Czyt 83).

Napisano o Mickiewiczu biblioteki (Linia I 257).

Zamilczano część jego życia i twórczości (Linia I 273).

Zastanawiano się nad rolą tych krajobrazów w komponowaniu poematu (Czyt 88).

Zapewne mówiono o dantejskich scenach. Mówiono, że ksiądz Robak przywędrował z Dziadów (Linia I 275).

Tępieno w poezji obraz jako objaw „formalizmu” (Linia II 36).

Przez 10 lat powojennych mówiono, że należy dostrzegać „kietki tego, co nowe” (Sens II 265).

Pisano zapewne wiele o śnie w poezji Mickiewicza (Czyt 251).

Zamknięto szkółkę pseudoklasyczo-idylliczną w „Twórczości” (Linia II 165).

O Norwidzie zaczęto pisać wiele (Sens I 98).

W omawianej eseistyce występują licznie **imiesłowowe równoważniki zdań**. Ich stosowanie jest właściwe językowi pisanemu, stąd wypowiedzi Przybosia stają się bardziej kunsztowne, szczególnie w połączeniu z odpowiednim podniosłym słownictwem, np.:

Ale otwierając oczy czytelników na świat wyobrażeń ludowych, czynił to jako artysta formujący z tego pierwotnie prostego surowca swoją poezję świadomie i swobodnie (Czyt 47).

Zbierając do druku dawniej ogłoszone wiersze, czytałem je po raz drugi (Sens II 202).

Krytycy zgodnie sławią Marię Dąbrowską jako epika, dopatrując się zarówno w Nocach i dniach, jak i w Ludziach stamtąd znamion stylu epickiego (Sens I 127).

Nie zamykając się w zaściankowych zagadnieniach i formach, wznosić sztukę na najwyższych, najbardziej postępowych osiągnięciach współczesności (Linia I 94).

Trzymając się z daleka od konspiracji akowskiej, z lekka nawet śledzony, zaprzyjaźniłem się z pisarzem chłopskim (Linia I 111).

Dopiero najlepsze próby najnowszej poezji polskiej, wspierając się raczej na wynalazkach poetyckich Słowackiego, uwolniły się, być może, spod miazdzącej sugestii Mickiewiczowskiego obrazowania. Osiągnąwszy w okresie pobytu w Rosji mistrzostwo w różnych stylach i rodzajach mowy poetyckiej, zabłysnął nim Mickiewicz w Dziadów części III (Czyt 36/37).

Straciwszy wiarę w ogród rajski na początku, wierzą ludzie [...] w raj na końcu (Sens II 303).

Rozpoznaję tych małorolnych chłopów, którym za okupacji paniczyk, pokłoniwszy się Niemcom, odebrał dzierzawę (Linia I 107).

Norwid, zdławiwszy tak zwyczajne i łatwe odruchy serca, stanął już zwycięsko ponad swoimi uczuciami (Sens I 101).

Najkrócej, a więc uproszcwszy, można by stwierdzić, że język tej prozy rozszczepił się na dwie krańcowo rozbieżne dążności (Sens I 140).

Często w esejach Przybosa pojawiają się **bezokolicznikowe równoważniki zdań**. Potęgują wartość akcji i są świadectwem funkcji perswazyjnej ze względu na charakter żądania, np.:

Nie oglądać się wstecz, nie naśladować ani stylów, ani form rzekomo rodzimych, ani nie stylizować na wzór prymitywów ludowych – tworzyć (Linia I 94).

Co to jest zamówienie społeczne? [...] Lecz jak je odgadnąć, jak dać niemym ustom pieśń, która byłaby głosem wszystkich, a nie nutką autora? Rozpisać ankietę, przeprowadzić głosowanie ludowe (Linia I 110).

Miałem przed sobą zawsze alternatywę: albo pielęgnować swój warsztat poetycki, albo otworzyć się na rozcień wszystkim problemom świata (Sens II 172).

A gdyby tak podjąć praktykę samokrytyki. Poddać własną książkę krytyce wolnej i nieprzymuszonej (Sens II 191).

Niechże ta rzeczywistość będzie [...] przykładem, jak tworzyć rzetelnie i oryginalnie, jak nie naśladować i stylizować, lecz brać podniętę twórczą z prawdy (Linia II 15).

W omawianych esejach występują liczne **wypowiedzenia wykrzyknikowe** oznajmujące i pytające o zabarwieniu emocjonalnym (Jodłowski 1976, 62). Posiadają strukturę zdań i równoważników zdań. Pojawiają się niezwykle często, gdyż za ich pomocą poeta uzewnętrznia swoje uczucia i emocje, a także wrażenia z przeczytanej lektury albo obejrzanej wystawy malarskiej. Oto przykłady wypowiedzi oznajmujących o zabarwieniu emocjonalnym, wykrzyknikowym:

Mówi się o realistycznym stylu poety, lecz jak swoisty jest ten realizm! (Czyt 58).

Nowość potrząsa kwiatem! (Linia I 39).

Poezja winna zejść w tłum, stać się pokarmem mas, liryka musi się upowszechnić! (Linia I 96).

W dobie demokracji ten jest lepszym poetą, kto jest dostępniejszy! (Linia I 97).

Najprzód rzucił ktoś hasło: Sprozaizować poezję! (Linia I 309).

Od artysty trzeba wymagać już na pierwszym i jedynym „etapie” od razu wszystkiego! (Linia I 311).

Jak naiwne pojęcia szerzyły się do niedawna w naszej nie tyle krytyce, ile recenzji poetyckiej! (Linia II 36).

A tuż po wojnie Leśmian żywo poruszał pióra krytyczne! (Linia II 91).

Jakże mu [Sienkiewiczowi] daleko do pełnych humoru i ruchliwych scen bitwy w Panu Tadeuszu! (Czyt 62).

Poezja dla wszystkich! (Linia I 96).

A cóż dopiero o niedojrzalej młodzieży! (Sens I 136).

Nuda, okropna nuda – a wyjść nie mogę! (Sens II 203).

Oprócz wypowiedzeń oznajmujących spotyka się także wypowiedzenia pytajne o zabarwieniu emocjonalnym, wykrzyknikowym. Struktury takie pełnią funkcję ekspresywną, np.:

Ileż w jej wierszach ścisłych, często odkrywczych spostrzeżeń o świecie roślin i zwierząt, jakie ostrowidztwo w obserwacji! (Linia II 119).

Jakiegoż olśnienia musiał doznać Mickiewicz po napisaniu pierwszej swej ballady! (Czyt 33).

Ileż razy w dzieciństwie [...] pragnienie ujrzenia tego złotego grotu na niebie nie zrywało mnie przed świtem ze snu! (Czyt 67).

Ale po cóż tak bronić i przed kim Czechowicza! (Linia II 107).

Jakimiż to przymiotnikami opatrywano ten ulubiony przez modernistów rzeczownik: sen – złoty – lilijny – purpurowy, ale „butelkowy”?! (Sens I 188).

Jakiż nieprawdopodobny, dantejski czy biblijny, typ poety w XIX wieku! (Linia II 98).

Ileż w tym ruchu, śmiechu, bieganina, śpiewu i wdzięku! (Sens I 65).

W omawianych tekstach zdarzają się rzadko wypowiedzenia rozkazujące, wykrzyknikowe, np.:

Ale niech mnie tą „poetyckością” nie usprawiedliwia! (Linia I 316).

Precz z liryką, niech żyje wierszowana epika! (Linia I 309).

Julian Przyboś niezwykle często kształtuje swoje wypowiedzi poprzez zastosowanie pytań o różnej liczbie składników. Główną ich funkcją jest funkcja informacyjna oraz wzbudzenie zainteresowania czytelnika. Niemal na każdej stronie analizowanych tekstów eseistycznych występują dwa lub trzy pytania.

Wypowiedzenia pytające są środkiem nawiązania kataforycznego i mogą być pytaniami o rozstrzygnięcie lub uzupełnienie. U Przybosia przeważają pytania o uzupełnienie, choć i zdarzają się pytania o rozstrzygnięcie. Cechą charakterystyczną jest to, że poeta stawia te pytania sam sobie i zaraz na nie odpowiada. Tego rodzaju pytania nazywane są przez badaczy deliberatywnymi (Gajda 1982, 134).

Przyboś w budowaniu swoich pytań doszedł do mistrzostwa. Jego pytania stosowane są przede wszystkim w celu informacyjnego ożywienia wypowiedzi i jako pewna forma kontaktu z odbiorcami tekstu. Ich celem jest podkreślenie przekonań autora, który pytając, angażuje w sposób dobitniejszy uwagę czytelników i apeluje o współudział w interpretacji tekstu. Stawianie takich pytań nie jest łatwe, potrzeba bowiem wyrobionego pióra i wysokiej świadomości pisarskiej, aby spełniły one określony cel. Przyboś zawarł w nich podstawowe niepokoje, problemy egzystencjalne, troskę o wartości estetyczne poezji i sztuki, swoje poglądy na te-

mat twórczości poetów i pisarzy oraz znanych malarzy, w szczególności Strzemińskiego. Pytania, które poeta stawia sobie, pełne są osobistych uczuć oraz emocji i stają się inspiracją do rozmyślań czytelnika – jest to ich funkcja perswazyjna.

Oto przykłady pytań stawianych przez Przybosa wraz z jego odpowiedziami:

Wrażenie było silne – jak określić to wrażenie?

– Był to zachwyt, ale inny niż ten, w jaki wprawiały mnie najpiękniejsze książki dzieciństwa, nie bezpośredni, ale wtórny, wynikły z porównania; nie był to wstrząs uczuciowy (Czyt 55).

Czyżby wszystko napisał poeta tak bez wysiłku, bez dobierania rymów i składania głosek, wszystko?

– Chyba tylko w szczytowych momentach natchnienia uderzywszy w piersi wyzwał wezbrany źródł słów (Czyt 31/32).

Co to za myśl?

– Nie jest to myśl w znaczeniu logicznym ani nie jest to przenośnia o dobieraniu słów do określonej treści pojęciowej (Czyt 26).

Lecz czy Pan Tadeusz jest w istocie takim zwierciadłem – jak to się mówi – ducha narodu?

– I dawniej podnoszono zastrzeżenia przeciw temu, a i nowsze uwagi Boya [...] ostrzegają przed zbyt drobiazgowym wnikaniem w wartość etyczną bohaterów (Czyt 63).

Po jakie słowo ma sięgnąć, czyj głos miałby siłę taką, że „rozculiłby rozpacz marmurową”?

– Głos tego, który tragedię swojego narodu ujął w kształt tak ostateczny i surowy, że prawda męczeństwa i upodlenia polskiego sprzed stu lat znalazła straszliwe potwierdzenie w dziejach lat okupacji hitlerowskiej (Czyt 19).

Awangarda? Awangarda poetycka? Czym jest dzisiaj awangarda?

– Dla awangardzistów wspomnieniem, dla nieawangardzistów – albo skupiającym zawołaniem bojowym, albo straszakiem (Linia I 58).

Lecz czy możliwa jest taka rewolucyjnie nowatorska postawa twórcza?

– Nie zaczyna się przecież twórczości w kołysce, nasze widzenie dnia dzisiejszego oprawione jest w ramy minionego wczoraj (Linia I 65).

Cóż znaczą więc te terminy, którymi do niedawna rzucano jak pustymi piłkami: realizm i formalizm?

– Sensowną definicję realizmu, czyli sztuki przedstawiającej rzeczywistość, sformułujemy wtedy, kiedy nie zapomnimy ani na chwilę, że zmienia się ustawicznie i przedstawiana rzeczywistość i ustawicznie rozwija się nasze wzrokowe poznawanie rzeczywistości (Linia I 165).

Jakiż więc jest rezultat tej profesorskiej skrupulatności?

– Mój gust każe mu pochwalić wszystkie skreślenia autorów (Sens II 147).

Lecz któż jest miarą takiego czytelnika, czy nie on sam, piszący?

– Nie można przecież skoczyć nad swoją świadomość (Sens II 189).

Co poznają?

Właściwy zapachowi każdego kwiatu lub smrodowi rozkładu – odcień uczucia (Sens II 231).

Czym najżywiej żyje młodzież, jaki rodzaj liryki jest w poezji najżywszy?

– *Liryka miłosna* (Linia II 168).

Czy robiono coś podobnego przedtem?

– Nie, „*poemat rozkwitający*” jest niewątpliwie oryginalnym, własnym pomysłem *Pe-
opera* (Sens I 186).

Charakterystyczną właściwością składniowo-stylistyczną w esejach Przybosia są ciągi następujących po sobie wypowiedzeń pytajnych, które zawierają wiele ważnych przemyśleń poety, np.:

Lecz czy wolno tak czytać dzieło – poza czasem i przestrzenią, w której powstało? Wyobcować je z epoki, tradycji literackiej? Czy można je wyjąć ze związków z minionymi zdarzeniami w życiu czytającego społeczeństwa? Co więcej, czy nie zburzy się roli społecznej, roli wzruszyciela wyobraźni i sumień w życiu czterech pokoleń Polaków, czytających Konrada Wallenroda od czasu jego pierwodruku do dzisiaj? Czyż oddziaływanie społeczne nie stanowi ostatecznego sensu dzieła? Czy w ogóle można przyjąć jakkolwiek poemat tylko jako utwór sztuki słowa, mający podobać się zawsze i wszędzie, nawet wtedy, gdy zaginie pamięć wydarzeń, od których zajęły się namiętności, które go poczęły? (Czyt 152).

Całe życie poświęcić poezji – żyć poezją? Czy to nie strata życia? Ale cóż jest życiem ludzkim, jeśli nie uprawianie zawodu? Lecz czyż poezja jest zawodem? (Sens I 7).

Są wśród nich dobrzy poeci, ale pytam się ja patetycznie, czy to nie koniec liryki? A może początek jakiegoś nowego gatunku, co nie jest liryką [...] co nie daje owej przez Goethego wymaganej radości, bo do tej człowiek wieku atomowego rzekomo już niezdolny? Czyżby więc nie mógł już czy nie chciał wzruszać się lirycznie inaczej, niż tylko tak, że wzruszając się, równocześnie niszczy w poemacie to wzruszenie? Czyżby tworzył parodię siebie samego, zanim w poezji siebie samego stworzy? Czy jest możliwa taka twórczość i taka dusza poetycka? (Sens II 93).

Przytoczone tutaj ciągi wypowiedzeń mają charakter pytań retorycznych. Poeta nie odpowiada na nie, lecz wyraża za ich pośrednictwem wiele głębokich sądów, starając się zainteresować nimi czytelnika i skłonić go do przemyśleń.

Pytania stawiane przez Przybosia oprócz funkcji informacyjnej i ekspresywnej mogą pełnić również funkcję spójnościową, niejednokrotnie bowiem łączą sąsiednie akapity tekstu, np.:

Poezja, prawdziwa poezja działa inaczej, potężniej, rewolucyjnie skuteczniej.

Jak? Wiemy to nieomylnie wszyscy, którzy żyjemy poezją (Linia I 331).

Poezja to język w języku – jak się to dzisiaj określa.

Język w jakim języku? Z jakiego to języka niepoetyckiego ma poeta sporządzić na swój użytek ów wyciąg, ekstrakt, esencję – zwane poezją? (Sens I 125).

Dąbrowska przywróciła zachwianą równowagę zużytkowawszy różnorodną mowę żywą, wplotła ją niepostrzeżenie w osnowę składnego języka pozytywistów. Jaka jest sytuacja językowa we współczesnej prozie artystycznej? (Sens I 140).

Z kierunków wtedy tam powstałych weszły do sztuki światowe dwa: konstruktywizm i suprematyzm.

A w Polsce? Czy wymyślono u nas jakiś nowy kierunek, szkołę czy manierę w sztukach plastycznych? (Sens I 211).

Przyboś w swoich esejach niezwykle często używa **wyrażeń parentetycznych**. Można je spotkać niemal na każdej stronie tekstu. Według S. Jodłowskiego (1976, 212) parenteza tworzy subiektywną obudowę wypowiedzi. Wtrącenia dotyczą najczęściej czyjegoś sądu czy osobistej postawy wobec treści wypowiedzi. Zdaniem Z. Klemensiewicza (1961, 105-106) parenteza jest zestawieniem lub wypowiedzeniem złożonym zestawionym i omawiana jest łącznie z przytoczeniem.

Szerszy zakres znaczeniowy terminu „parenteza” znaleźć można w *Składni* (Topolińska 1984, 247–249). Parenteza to wyrażenie oddzielone od pozostałych części tekstu za pomocą nawiasu lub równoważnych mu funkcjonalnie przecinków i myślników. Intonacja parentezy jest niższa od intonacji tekstu głównego. W nawiasie mogą być umieszczone dowolne ciągi liter, czyli zarówno konstrukcje zdaniowe, jak i niezdaniowe. Charakter parentetyczny mają także wyrażenia takie, jak: *zresztą, na szczęście, niestety, na dobrą sprawę, prawdę mówiąc, dajmy na to*, itp. Parenteza jest rodzajem dygresji, ujawniającej istnienie nadawcy tekstu, jest komentarzem do tekstu głównego, a także metateksem nadbudowanym nad tekst główny.

W niniejszym artykule analizowane będą wyłącznie parentezy umieszczone w nawiasach, wykazują bowiem największą frekwencję, a nawias w sposób wyrazisty wskazuje na metatekstowość zamieszczonej w nim wypowiedzi.

W eseistyce Przybosa parentezy nawiasowe występują w dwóch pozycjach: w interpozycji i postpozycji, i uzupełniają lub komentują opisany wcześniej stan rzeczy. Zawierają najczęściej komentarze, refleksje i oceny poety, nierzadko są zabarwione emocjonalnie. Przytoczymy kolejno wyrażenia parentetyczne niezdaniowe i zdaniowe. Do niezdaniowych zaliczymy: równoważniki zdań, pojedyncze wyrazy, pytania, a do zdaniowych: zdania pojedyncze, zdania złożone podrzędnie i współrzędnie, zdania wielokrotnie złożone oraz ciągi kilku zdań.

W analizowanych esejach spotyka się w nawiasach równoważniki zdań. W zdecydowanej większości pełnią one funkcję informacyjną; są komentarzem do tekstu głównego, np.:

Pochwalitem później tego Aldena w rozmowie z redaktorem „Zwrotnicy”, ganiąc równocześnie Jana Badyńskiego (również pseudonim Peipera) (Sens I 164).

Przeczytajcie, co mówi o śpiewie słowika w Szkicowniku poetyckim (zupelnie pominiętym w wydany Wyborze) (Linia II 119).

A więc – któż (wyjąwszy megalomana) czuł się naprawdę mistrzem? (Linia II 238).

Łódź stała się przed wojną głównym ośrodkiem nowatorskiej myśli plastycznej. Grupa „a. r.” (inicjały nazwy artyści rewolucyjni), a następnie malarze skupieni koło czasopisma „Forma” (Linia I 182).

Zestawienie czyste-rzęsiste bzy niesie tyle subtelnej (inaczej niż w zestawieniu tamtych epitetów) odległości, ile lirycznego zespolenia w jednym wyrazie estetycznym (Czyt 213).

W niektórych nawiasowych równoważnikach zdań mamy do czynienia z funkcją ekspresywną, np.:

To, co Jeszcze Mickiewicz sądził (na szczęście już po napisaniu Pana Tadeusza), że należałoby w tym poemacie podnieść głos o pół tonu, forsowano w piśmiennictwie jako (rzekomo) socjalistyczne, i realistyczne było zazwyczaj wbrew hasłu, schematyczne i lakiernicze (a więc zazwyczaj antyrealistyczne, skłamane) (Linia I 150).

Każde zwierzę (a więc i człowiek) jest zabawne (Sens II 207).

W wyrażeniach parentetycznych spotykane są również pojedyncze wyrazy. W większości pełnią funkcję komentującą, uzupełniającą tekst główny, np.:

Leśmian znał dogłębnie język polski i wiele jego rzekomych nowotworów żyje w gwarze lub żyło w dawniejszym języku literackim (np.: kłęczęć, brzydź, tęt, płom, itd.) (Sens I 154).

Malarstwo abstrakcyjne (geometryczne i niegeometryczne) robi się nie w plenerze, lecz w pracowni (Linia I 213).

Nieprzestarzałymi i dzisiaj żywotnymi dążnościami twórczymi Leśmianowskiej poezji są: 1) jej gęstość (przeciwieństwo słowolejstwa), 2) obrazowość (Sens I 155).

Zdarzają się parentezy nacechowane humorem, np.:

Mężczyźni zapuszczają bródki, kobiety noszą (nieśmiało) falbaniaste suknie i (śmiało) falbaniaste dessous (Linia I 201).

Przyboś w wypowiedziach nawiasowych umieszcza również pytania o różnej budowie. Posiadają one funkcję informacyjną, np.:

„Krzeseł” Berlewiego nazywają stylizacją (jaką? wedle jakiego stylu?), a solarystyczne malarstwo powidoków [...] chcą sprowadzić do impresjonizmu (Linia I 214).

Tak jak „plamkarze” którzy (świadomie?) tworzą chaos, unikając jak ognia jakiegokolwiek określonej formy (Linia I 201).

Pisanie tak, jak malowałby malarz-realista, naturalista czy ekspresjonista (kubiści czy uniści?) – panoszyło się w powieści (Czyt 113).

Liczne są w analizowanych tekstach parentezy zawierające zdania pojedyncze, które niekiedy są dość mocno rozbudowane. W większości pełnią one funkcję informacyjną, np.:

W owym roku klony i kasztany na Plantach okryły listkami Gaj Akademos (opodal płynął Skamander wiślaną świetlącą się falą) (Sens I 161).

Jeśli kogo mamy do pokazania zagranicy, to Strzemińskiego, autora serii takich obrazów jak Słońce (widziałem je u rektora J. Szczepańskiego w Łodzi) (Linia I 183).

Pierwsze wydanie antologii ukazało się w 1930, lecz profesor pracował nad jej ulepszeniem i poszerzeniem aż do Baczyńskiego (drugie wydanie obejmuje utwory tylko poetów nieżyjących) do końca swoich dni (Sens II 146/147).

Poeta rodzi się [...] z tą chwilą, gdy stwierdzi niemożność wyrażenia przez dobór słów (tak jak to robi prozaik) tego, co ma być poematem (Linia II 188).

Flaubert twierdził, że znał wszystkie kadencje ostatnich rozdziałów Madame Bovary, zanim je napisał. (I nie była to butada, wygłoszona dla publicznego poklasku) (Sens I 129).

Wiele takich zdań pojedynczych w wyrażeniach parentetycznych jest nacechowanych emocjonalnie, np.:

Wielki Irzykowski (sprawmy uciechę cytatowiczom) powiedział kiedyś [...] (Sens I 220).

I znów efekt przedziwny (jeśli taką cudność poetycką wolno obciążyć takimi określeniami): wyrafinowanie ożenione z prostotą (Czyt 213).

Odrzuciwszy świat Łąki Leśmianowskiej (a w niej zamajaczyła dopiero późniejsza zmora koszmarnych snów, zwidów i niedocieczeń) przyjąłem ze zrozumieniem i podziwem pewną właściwość jego mowy [...] (Linia II 93).

W parentezach Przybosia spotkać można zdania złożone współrzędnie i podrzędnie. Pełnią one funkcję informacyjną, np.:

Stosował się nieświadomie do rady Goethego udzielonej twórcom. (Co prawda, sam Goethe do tej rady się nie stosował i o swej sztuce wiele mówił) (Sens I 209).

Jeśli nadto jest jeszcze nasączony kolorem – dla koloru (bo dziecko nie zestawia kolorów, ale czuje każdy odrębnie), kot taki zasłuży na komplement Picassów (Linia I 138).

Katużyński rozumuje: [...] opisujemy ten pejzaż w sposób prymitywny. Rozumuje fałszywie (a może tylko udaje, że tak myśli) (Linia I 195).

W imię „czucia i wiary” (wiara oznacza w jego słowniku to, co dzisiaj oznacza „czucie”, intuicja) (Czyt 175).

Tak np. wiersz Małe słońce ułożyłem w czasie niedługiej przechadzki (wahałem się przy układaniu zbioru Póki my żyjemy, czy w ogóle wydrukować lub Cicho, nisko, które tak się podoba wielu) (Linia II 239).

Występują również przykłady zdań złożonych o funkcji ekspresywnej, np.:

A żyją nie dzięki mecenatowi państwowemu (który, jak wiadomo, jeśli nabywa dzieło, to beznamytnie, jakby udzielał zapomogi), lecz ze swoich prac, dzięki odbiorcom ich produkcji (Linia I 217).

Mówienie nierzucające się swoją odrębnością w ucho jest niesłuchanie rzadkie. (Mówimy tu o urodzonych pisarzach, a nie robiących literaturę wyrobnikach pióra) (Sens I 129).

W wyrażeniach parentetycznych występujących wyłącznie w postpozycji mogą pojawiać się zdania wielokrotnie złożone. Pełnią one funkcję informacyjno-komentującą, np.:

Zawsze jego poetycka „dziejba” działała na poetów i znawców poezji, na tych więc, którzy tworzą historię poezji. (Nie zapominam ja, że do tej historii, szerzej pojętej, włączyć można również dzieje popularności poetów, ale chyba te dzieje są cieniem tylko i echem, mylnym najczęściej, a nie światłem i głosem historii poezji) (Sens I 150).

Lecz studium z natury nie musi być odwrotem, nie musi być rezygnacją z nowoczesnego malarstwa. (A trzeba powiedzieć wyraźnie, żeby uniknąć nieporozumień: do przekroczenia abstrakcji i tworzenia nowego, już nie abstrakcyjnego malarstwa – zdolni będą tylko ci, którzy przeszli widzenie abstrakcyjne, zaś ci, którzy tego widzenia abstrakcyjnego nie osiągnęli, nie osiągną niczego twórczego w naszym wieku) (Linia I 215).

W parentezie Przybosioskiej sporadycznie może występować również kilka zdań, np.:

Zawsze ów „obraz poetycki”, jeśli naprawdę jest wynalazkiem językowym, świadczy o „przerobieniu siebie” przez poetę na nowy wzorzec odczuwania i wartościowania, jest, jak powiada Bachelard, hipotezą sposobów życia, które rozszerzają nasze życie darząc nas zaufaniem do świata. (Tylko ktoś bardzo zacofany może jeszcze mówić o czysto „formalnych” zdobyczach awangardy. Dziwię się, że ten nonsens powtarza Grochowiak. Nie zaczynaliśmy od formalnych spekulacji, ale od wizji nowego człowieka) (Sens II 118).

W tym przykładzie komentarz poety w sprawie awangardy jest mocno rozbudowany i zawiera słowa o zabarwieniu emocjonalnym.

Przeciwieństwem wyrażeń parentetycznych są **zdania urwane, niedokończone**. Przyboś używa tego typu zdań bardzo często, gdyż przyczyniają się do zainteresowania czytelnika podejmowaną przez niego problematyką. Jednocześnie sygnalizują, że poeta nie przemyślał do końca pewnych zagadnień, szczególnie tych o wysokim stopniu złożoności. Wskazują na wahania poety, niepewność i wątpliwości w formułowaniu pewnych sądów i opinii na różnorodne tematy. W większości Przyboś nie uzupełnia takich zdań, nie interpretuje sądów w nich zawartych, pozostawiając to zadanie czytelnikowi. Oto przykłady takich zdań:

Na naszej planecie zwycięży gatunek owady [...] To one mają brzęczeć wokół bezludnej planety, pokonawszy tylko bohaterów nekrologów, ale i ostatni gatunek literacki, nekrologi... (Sens I 260).

Na ścianach, tj. na taflach z ogrzanego lub chłodzonego powietrza, ściemni wówczas kolory, żeby zbyt nie raziły w nadobłocznym słońcu... (Sens I 262).

Pojęcie „nowoczesności” jest zastarzałym kompleksem i że sztuki nowoczesnej – nie ma lub już nie ma... (Linia I 189).

„Biada ludom, co swoje mordują proroki” – wołał dawniej poeta, ale nawet żrąca i paląca gorycz mowy wiersza Do przyjaciół Moskali nie działa z taką mocą, jak te stwierdzenia spokojne, pełne posępnej rezygnacji i jakby – pokory poddania się prawom dziejów... (Czyt 197).

Epopeja Mickiewiczowska, choć zaczyna się inwokacją do Litwy i westchnieniem do patronki Korony i Litwy, jest pieśnią opiewającą jeden powiat nowogródzki... (Sens II 295).

Tylko, że prawie wszyscy autorzy lubią być chwaleni, a także wielu z nich lubi się tylko samochwalić... (Sens II 191).

Tylko Pan Tadeusz jest doskonały, tak jak wiersz Polały się łyzy... (Linia II 245).

Wprawdzie w ubiegłym wieku niektórzy Sarmaci dopatrywali się takiego swojskiego rodzaju w gawędzie, a więc w utworze najswobodniej opowiadanych, pozbawionym rygorów artystycznych... (Sens I 181).

Utopia [...] Zburzy się starą wiedzę opartą na ciasnych ograniczeniach logiki, zbuduje się nową naukę, nową sztukę, nową moralność... Powstanie nowa kultura absolutnie wolnego człowieka... (Linia I 78).

Takie wypowiedzenia – urwane, niedokończone – są przykładem składni emocjonalnej, ekspresywnej, zupełnie odmiennej od składni stylu naukowego czy urzędowego. Jednocześnie skłaniają odbiorcę do zastanowienia się nad sugerowanymi refleksjami – jest to ich funkcja perswazyjna.

W analizowanych esejach zdarzają się rzadziej wypowiedzenia urwane, niedokończone, na które Przyboś sam odpowiada, które kończy lub uzupełnia swoimi przemyśleniami lub komentarzami, np.:

Albo hiperbola, którą te zdania mają zmieścić, jest za obszerna na ich rozmiar i krój, albo wzięta dosłownie, bez tego nadmiernego, w ogóle bez żadnego sensu przenośnego... [Odpowiedź] Wtedy dopiero wyłamałby się z rygorów wszelkich umownych znaków! Bo wyobraźmy sobie człowieka, którego dłonie sięgają do gwiazd (Czyt 119).

Administratorzy sądzili, że w ten sposób – etapami – dokonują przełomu. Na pierwszym etapie: nowy temat bez względu na jakość produkcji [...] Na drugim etapie: walka o jakość przez wypowiedzenie wojny deklaratywności. Na trzecim etapie: walka z hurra- optymizmem w imię krytycyzmu i prawdy. Na czwartym... [Odpowiedź] Jest to fałszywe rozumowanie. Myślenie etapami doprowadzić może – i doprowadziło – do obniżenia poziomu i rozluźnienia samokontroli u artystów (Linia I 311).

Mówimy, że biografia Mickiewicza i jego twórczość zawarły sprzeczność swojego czasu, że w jego dziele nieskończenie górują nad błędami chwilowych dążeń sprzecznych – treści postępowe i rewolucyjne, że tradycja Mickiewiczowska to tradycja walk o wyzwolenie narodowe i społeczne, że...

[Odpowiedź] *Nie ufam takim uogólnieniom. Gdy często zanurzam się w niewyczerpane morze Mickiewiczowskiej poezji, każda jej kropla przemienia mi się w drogo-cenną perłę* (Linia I 274).

Ulubionym zabiegiem stylistycznym eseistyki Przybosia jest **powtórzenie**. J. Sławiński (1989, 389) podkreśla, że powtórzenia są bardzo ważnym sposobem organizowania wypowiedzi, zarówno w planie wyrażania, jak i w planie treści, i polegają na dwukrotnym lub wielokrotnym użyciu tego samego elementu językowego w jakimś tekście. Według T. Ampel (1978, 177–182) powtórzenia pełnią trzy funkcje: spójnościową, impresywną i ekspresywną. Wyodrębnia się dwa typy powtórzeń: leksykalne (powtórzenie identycznego wyrazu) i składniowe (powtórzenie konstrukcji syntaktycznych).

Powtórzenia są jednym z najprostszych sposobów uwydatnienia nastroju i podkreślenia stanu emocjonalnego pisarza. Przybosiovi chodzi o zwrócenie uwagi czytelnika na wyrazy lub struktury składniowe o dużej sile perswazji.

Najczęściej w analizowanych tekstach spotyka się powtórzenia wyrazowe. Występują powtórzenia zarówno części mowy odmiennych, jak i nieodmiennych, co świadczy o dużej sprawności językowej poety, np.:

Sztuka ukryta nie przestaje być sztuką, a jest sztuką trudniejszą niż ta widoczna dla czytającego (Sens I 129).

Uczy jako przykład poezji, poezji nie tylko ludowej. Poezji bez przymiotnika (Linia II 21).

Niepoetycki spójnik „więc” [...] z tego zdania czyni wniosek z całej burzy uczuć w niewypowiedzianych, lecz domyślnych zdaniach, zdaniach, których domyślamy się jeszcze przed dokończeniem tego jedyne go, napisanego (Czyt 12).

Co uderza w lirykach lozańskich? Niezwykła kompozycja, układ, który nazwałbym samorodnie lirycznym, układ jakby wynikły z rytmu samego wzruszenia (Czyt 40/41).

Tęcz na burzy, tęcz rozwieszonych na mgłach srebrzystych, tęcz na lecącym pyłe bładym, tęcz na kaskadach [...] widziałem tyle, że zamknąwszy oczy, mogę je powierzyć słuchowi (Linia I 282).

Mickiewicz miał niezwykle poczucie słowa. Słowo dla niego nie było tylko znakiem rzeczy [...] wszystkie zmysły uczestniczyły w odczuwaniu i jakby stwarzaniu jego poetyckiego słowa (Linia I 264).

Obie te strofy są wyrazem tej samej pasji stylistycznej i obie są przerywane, obie ocierają się o karykaturę (Czyt 36).

Pragniemy więcej i więcej polszczyzny! (Sens I 121).

Wszystko o poezji – mówi tylko poezja, tylko ona sama. Ona jest sobie objaśnieniem najjaśniejszym, do niej więc i jeszcze do niej, po raz nieskończony do niej zwracamy się o światło (Linia I 274).

Nigdy dosyć, nigdy za wiele tego mówionego i pisanego żywiołu, w którym i którym żyjemy poeci (Sens I 121).

Każde pokolenie znajduje w jego dziele potrzebne mu natchnienie wiary w naród i w ludzkość, każda epoka odkrywa w nim nowe skarby moralne i artystyczne, jakich szuka. Każdy Polak, zarówno prostaczek, jak mędrzec, znajdzie u Mickiewicza tyle piękna, ile pragnie odczuć (Linia I 257).

Gdzież śród tych szumów i harmonii sam środek, równomiernie oddalony od przesady [...] Gdzie leży dzisiaj owo Soplicowo [...] Gdzie go szukać, na ustach ludzi, czy na kartach zadrukowanego papieru? (Sens I 121).

Nie chcę pamiętać, że ten utwór ma sto dwadzieścia lat, że to książka stara i sławna. Że to był najmocniejszy głos polski, jaki wydało pokolenie powstańców [...] Że „Konrad Wallenrod” był w swoim czasie jako powieść poetycka objawieniem nowego gatunku literackiego, że Mickiewicz dokonał w nim wielkich odkryć [...] (Czyt 137).

Nie. Nie rozpuszczę tych opisujących jak zakurzonych flag [...] Nie. Nie potoczę staroświeckiego wehikułu [...] (Linia II 323).

Jak widać z przytoczonych przykładów, wyraz powtarzany występuje najczęściej na początku kolejnego zdania składowego, chociaż nie jest to regułą. Niemniej jednak zawsze jest akcentowany i zwraca uwagę czytelnika – pełni więc funkcję ekspresywną.

W esejach Przybosa spotyka się również powtórzenia konstrukcji składniowych, np.:

W Sonetach osiągnęła swój zenit idea poezji – obrazu, osiągnęła swój zenit i stoczyła się w sztuczność (Czyt 36).

Pisz tak, jakby słowa miały być ostatnimi twoimi słowami, jakbyś pisał testament, pisz tak, jakbyś miał za chwilę umrzeć (Czyt 7).

Od słowa musiał przejść do czynu, i to przejść do czynu najwyższej miary (Linia I 265).

Ale autor podaje inną genezę tej swojej idei kompozycji: do układu rozkwitania doszedł sam [...] układ rozkwitania powstał ze zdania rozkwitającego. Jak o tym pisałem we wzmiankowanym artykule, owo zdanie rozkwitające było nagromadzeniem znanych tropów retorycznych [...] (Sens I 185).

Od zwykłego romansu odróżniają Pana Tadeusza głównie dwie sprawy: szeroki obraz obyczajów i szeroki obraz przyrody (Czyt 38).

Chciała być poetką miłości i była nią – największą polską poetką miłości (Linia II 121).

Bo w opisie literackim nie chodzi ani o dokładność, ani o bogactwo szczegółów. Chodzi o to, żeby był taki, by wyobraźnię pobudzał [...]. W poezji nie chodzi o malowany słowami obraz. Nie chodzi też czytelnikowi o obraz słowny [...]. Chodzi o pobudzenie wyobraźni (Czyt 70).

Przytoczone powyżej powtórzenia konstrukcji składniowych pełnią z jednej strony funkcję spójnościową, łączą bowiem w zwartą całość ko-

lejne wypowiedzenia składowe. Z drugiej strony natomiast pełnią funkcję ekspresywną, ponieważ powtarzany schemat jest zawsze akcentowany, wyodrębniany z tekstu.

Tego rodzaju powtórzenia wiążą się z paralelizmem składniowym, który opiera się na podobieństwie budowy zdań realizujących wspólny schemat konstrukcyjny. Powtarzana konstrukcja syntaktyczna wzmacnia paralelny układ kolejnych zdań i powoduje, że tekst staje się bardziej zwarty i uporządkowany (Gajda 1982, 134), np.:

O czym więc mówi? O sprawach jak na „świecącego łachmanami” przystało. O miłości i o cierpieniu pojętych tak ogólnie, że niemal poza czasem. O miłości tak rozpromienionej, że prócz erotyków Mickiewiczowskich nie znała takich wierszy polska liryka miłosna. O cierpieniu [...] najgorszym, nieuleczalnym, jakie towarzyszy na zawsze kalectwu (Linia II 99).

Na zakończenie omówimy **strukturę tytułów esejów** i ich funkcje stylistyczne. Tytuły publicystyczne rozpatruje się najczęściej w obrębie zawiadomień, które zaliczane są do wypowiedzeń niewerbalnych. Od równoważników zdań różnią się tym, że do ich struktury nie można wprowadzić predykatu. W. Pisarek (1967, 87–94) zaproponował klasyfikację zawiadomień, wydzielając struktury mianownikowe i określnikowe.

W twórczości eseistycznej Przybosia daje się wyodrębnić:

- 1) struktury proste, czyli jednoelementowe, krótkie w formie i lakoniczne w treści, np.:

Doświadczalne (Linia I 106); Bajka (Linia II 244); Plener (Sens I 292); Stopa (Linia II 219); Różanopalca (Linia II 223); Dafne (Linia II 220); Porównanie (Sens II 22); Łuk (Sens II 57);

- 2) struktury złożone, czyli rozwinięte, wśród których można wyodrębnić kilka typów:

- a) rzeczownik + przydawka przymiotna postpozycyjna lub prepozycyjna, np.:

Mickiewicz współczesny (Czyt 253); Słowo ostateczne (Czyt 5); Trudne Treny (Sens I 61); Głód widzialności (Sens I 298); Rzeźba napowietrzna (Sens I 305); Zamknięty krąg (Linia I 109); Nowa przestrzeń (Linia I 231); Nowiny malarskie (Linia I 198); Pradawny wiersz (Linia II 224); Krajobrazy ruchome (Linia II 313); Ostatnia rada (Linia II 213); Słowo uwidocznione (Sens II 265); Cały Schulz (Sens II 179);

- b) rzeczownik + przydawka dopełniaczowa, np.:

Żal rozrzutnika (Czyt 217); Idea rygoru (Linia I 9); Choroby liryzmu (Linia I 102); Widzenie ruchu (Linia I 172); Centrum polszczyzny (Sens I 121); Próba Norwida (Sens I 116); Szelest papieru (Linia II 129); Granice poezji (Linia II 191); Probiez liryki (Linia II 203); Radość sporu (Sens II 106); Odyseja Wittlina (Sens II 153);

- c) wyrażenie przyimkowe, np.:

O metaforze (Sens I 43); *O „model” Słowackiego* (Sens I 90); *O strachach i o Maryli* (Czyt 43); *O poezji integralnej* (Linia I 31); *O nowoczesności* (Linia I 188); *O przekładzie* (Linia II 211); *W sprawie języka* (Sens I 136); *W Tirgu-Jiu* (Sens I 284); *W błękitu krainie* (Linia I 312); *Z linii widnokregu* (Linia I 322); *Z erystyki* (Linia II 216); *Przeciw farbiarzom* (Linia II 207); *U czeskich i słowackich poetów* (Linia II 41); *Na linii poetyckiej* (Sens II 45); *Do poetów bezprzestankowiczów* (Sens II 102); *Z krajobrazem do rymu* (Sens II 250);

3) struktury kilkuczłonowe, wieloelementowe, o bogatej treści, np.:

Historia szlachecka czyli baśń (Czyt 53); *Ręce za lud walczące* (Czyt 193); *Słaby i mocny wiersz* (Czyt 179); *Maj malarski w Paryżu czyli owies i ryż* (Linia I 217); *Przestrzeń piechura i przestrzeń ptaka* (Linia I 121); *Pytanie o miejsce na ziemi* (Sens II 245); *Słodki słowik, srebrny księżyc* (Linia II 213); *Zapiski z martwego miasta* (Sens II 183); *Przyczynek do tez oczywistych* (Linia II 236); *Polskie kierunki w sztuce* (Sens I 209); *Droga do wsi rodzinnej* (Sens II 303); *Przeciwko wszytkojednictwu czyli o szmirze* (Sens II 52).

Oprócz tytułów będących zawiadomieniami spotyka się u Przybosia struktury werbalne zawierające zarówno czasowniki w formie osobowej, jak i nieosobowej. Mają formę wypowiedzeń oznajmujących oraz pytających, np.:

Taka pieśń – jest nieśmiertelność (Linia I 271).

Jak grać improwizację (Czyt 123).

Nowoczesność – co to jest? (Sens I 224).

Sztuka abstrakcyjna, jak z niej wyjść? (Sens I 236).

Jaka będzie sztuka przyszłości? (Sens I 260).

Jak wynika z przytoczonych wyżej przykładów, tytuły poszczególnych esejów Przybosia obfitują w rozmaite struktury składniowe. W większości są przejawem tendencji do ekonomizacji wypowiedzi, czyli osiągnięcia maksymalnej skrótowości. Pełnią przede wszystkim funkcję informacyjną, sygnalizują bowiem zawartość treściową tekstu, a równocześnie funkcję poetycką za względu na swą oryginalność oraz także funkcję perswazyjną, gdyż nakłaniają odbiorców do lektury esejów.

Z punktu widzenia teorii komunikacji można traktować eseje Juliana Przybosia jako swoisty akt komunikacyjny (Gajda 1995, 249–251). Ekspresja w nich wyrażona winna być rozpatrywana jako ekspresja komunikowania. Należałoby zwrócić uwagę na to, jakie zabiegi stosuje poeta w celu lepszego odbioru jego tekstów przez czytelników, a więc na relacje nadawczo-odbiorcze.

Zdarza się, że pisarz nawiązuje niemal bezpośredni kontakt komunikacyjny z czytelnikiem poprzez użycie czasowników w 1. i 2. osobie

liczby mnogiej w formie trybu rozkazującego. Sprawia tym wrażenie, że pragnie razem z odbiorcami tekstów rozważać nurtujące go kwestie, np.:

Posłuchajmy głosu autorytatywnego, posłuchajmy, co mówi o Chopinie Karol Szymanowski (Linia I 93).

Rozpatrzmy ten zarzut. Czy istotnie poza granicami Polski nie mówi się nic o nowoczesności [...] (Sens I 197).

Zastanówmy się. Hasło „poezja dla wszystkich” jest hiperbolą, przesadną [...] (Linia I 96).

Rozważmy najzwężlej to pojęcie (Linia I 90).

Ale posłuchajcie, jak tłumaczy powód i sens swoich obrazów i rzeźb wielu z wystawiających i – co gorsza – także wielu recenzentów i krytyków (Sens I 216).

Porównajcie to w ten sposób odświeżone słowo z owymi, serio używanymi [...] (Linia II 117).

W niniejszym artykule omawialiśmy wiele sposobów ekspresyjnego i perswazyjnego oddziaływania na odbiorcę. Są to licznie nagromadzone pytania, które z jednej strony skierowane są do czytelnika, z drugiej – poeta sam na nie odpowiada. Funkcję taką spełniają także wypowiedzenia wykrzyknikowe o dużym ładunku emocjonalnym oraz wypowiedzenia urwane, niedokończone, jakby skłaniające czytelnika do włączenia się w dyskusję. Warto też wskazać na powtórzenia, przez użycie których autor dąży do zwrócenia uwagi na pewne istotne leksemy czy konstrukcje składniowe. Formą kontaktu z odbiorcą są ponadto wyrażenia parentetyczne, w których Przyboś zawiera wiele ważnych i oryginalnych sądów oraz ciekawych interpretacji. Nakłaniają do lektury esejów również ich tytuły, interesujące, o różnorodnej strukturze składniowej i zaskakującym nierzadko słownictwie.

Wszystkie omówione tutaj środki stylistyczne powodują, że eseje Przybosia stanowią przykład mistrzowskiej prozy publicystycznej.

Bibliografia

- Ampel T., 1978, *Elipsa i powtórzenie w żywej mowie*, [w:] *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław, s. 177–182.
- Bugajski M., 2006, *Język w komunikowaniu*, Warszawa.
- Gajda S., 1982, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, Wrocław.
- Gajda S. (red.), 1995, *Przewodnik po stylistyce polskiej*, Opole.
- Jodłowski S., 1976, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa.

- Klemensiewicz Z., 1951, *Problematyka składniowej interpretacji stylu*, „Pamiętnik Literacki”, XLII, Warszawa – Wrocław, s. 102–157.
- Klemensiewicz Z., 1961, *Zarys składni polskiej*, wyd. 3, Warszawa.
- Kurkowska H., Skorupka S., 1966, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Makowski S., 1991, *Juliana Przybosa najmniej słów. Analizy i interpretacje*, Warszawa.
- Michalewski K., 2009, *Komunikaty mieszane*, Łódź.
- Nęcki Z., 2000, *Komunikacja międzyludzka*, Gdańsk.
- Pisarek W., 1967, *Poznać prasę po nagłówkach*, Kraków.
- Sławiński J., 1998, *Koncepcje języka poetyckiego Awangardy Krakowskiej*, Kraków.
- Sławiński J. (red.), 1989, *Słownik terminów literackich*, Wrocław.
- Topolińska Z. (red.), 1984, *Składnia*, Warszawa.
- Witosz B., 1988, *Cechy strukturalno-składniowe monologu wypowiedzianego (na przykładzie literatury polskiej)*, Katowice.

Wykaz cytowanych źródeł i ich skróty

- Czyt – J. Przyboś, *Czytając Mickiewicza*, wyd. 2, Warszawa 1956.
- Linia – J. Przyboś, *Linia i gwar*, t. 1, 2, Kraków 1959.
- Sens – J. Przyboś, *Sens poetycki*, t. 1, 2, wyd. 2, Kraków 1967.

Syntax and style properties of Julian Przyboś essay writing

Summary

The purpose of this paper is to analyze syntax and style in the language of Julian Przyboś essay writing. Functions of style in various types of simple and compound sentences are analyzed. A good deal of attention to interrogative and interjection sentences is engaged. Much space is devoted to parenthesis, repetition and structure of the essay titles.

Keywords: essay, analyze syntax and style, interrogative and interjection sentences, parenthesis.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.09>

Dorota SUSKA

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Wybrane cechy internetowych porad językowych a świadomość językowa ich użytkowników

Streszczenie

Pytania do poradni językowych stają się dziś cennym materiałem dla językoznawców, pozwalającym na jakościowe analizy polszczyzny (jej tendencji rozwojowych), opis świadomości językowej współczesnych Polaków, a tak że na wskazanie specyfiki poradnictwa oraz jego roli (zwłaszcza w kontekście rozbieżności między kodyfikacją języka a uzusem). Autorka – w świetle pytań kierowanych do Poradni Językowej przy Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie – przedstawia kilka zagadnień, które łączą się ze współczesnym dyskursem kulturalnojęzykowym. W artykule zasygnalizowano m.in. społeczne i pragmatyczne funkcje poradnictwa internetowego (w powiązaniu z charakterystyką postaw użytkowników tego metajęzykowego dialogu), specyfikę porady internetowej jako gatunku, a ponadto wyróżniono problemy językowe, które najczęściej stawały się przedmiotem rozstrzygnięć normatywnych w Poradni Językowej AJD.

Słowa kluczowe: dyskurs kulturalnojęzykowy, internetowe poradnictwo językowe, świadomość językowa, porada językowa.

Wstęp

Przedstawiane w niniejszym tekście refleksje wypływają z doświadczeń współprowadzenia Internetowej Poradni Językowej przy Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie¹; bazując na pytaniach kierowanych

¹ Internetowa Poradnia Językowa przy Instytucie Filologii Polskiej Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie (Poradnia AJD) funkcjonuje od 2010 roku; od października 2015 roku prowadzona przez Renatę Bizior i Dorotę Suską.

do Poradni, skoncentrowałam się dalej na próbie określenia społecznej i pragmatycznej funkcji tej formy działalności kulturalnojęzykowej (w powiązaniu z charakterystyką postaw użytkowników metajęzykowego dialogu, zwłaszcza respondentów), zasygnalizowaniu specyfiki porady internetowej jako gatunku, wreszcie – zarysowaniu zagadnień, które najczęściej stawały się przedmiotem rozstrzygnięć normatywnych. Pojęciem spajającym wymienione problemy jest świadomość językowa, czyli „[...] ogół sądów o języku i poglądów na język, które są charakterystyczne dla jakiejś osoby albo panują w pewnym środowisku lub grupie społecznej” (Markowski 2005, 123)². Dla interpretacji pytań wpływających do Poradni AJD, w zakresach wyżej wskazanych, bardziej operatywna wydaje się triada pojęć, które tworzą zachodzący na siebie układ odniesień: świadomość językowa – świadomość komunikacyjna – świadomość dyskursywna; pierwsza odnosi się do języka jako uporządkowanego systemu, druga do języka jako zmieniającego się narzędzia komunikacji, natomiast trzecia jest „kompleksową świadomością języka w społecznym funkcjonowaniu” (Bugajski, Steciąg 2012, 37–38). Najbardziej złożona świadomość dyskursywna (krytyczna świadomość językowa), w przeciwieństwie do dwóch pozostałych, rodzi się jako efekt samodzielnych zabiegów użytkownika, poprzez jego uczestnictwo w rozmaitych sporach prywatnych i publicznych, w których dochodzą do głosu postawy wobec języka, a jej miernikiem niewątpliwie mogą być wątpliwości zgłaszane do poradni internetowych. Użytkownicy polszczyzny poprzez swoją niewiedzę dowodzą bowiem, że istnieje punkt odniesienia, jakim jest norma, dostrzegają przy tym (w mniejszym lub większym stopniu) rozmaite uwarunkowania funkcjonowania języka, u których podłoża leży traktowanie go w kategoriach wartości społecznej, kulturowej czy użytecznej. Poznawczy walor pytań wynika także z faktu, że nie tylko rejestrują one dyskusyjne w użyciu formy i zjawiska językowe, lecz także zaświadczają praktykę komunikacyjną, tj. sposób formułowania pytań: ich poprawność, sprawność, stosowność (w kategoriach grzeczności językowej), a tym samym faktyczne, nie – deklaratywne, kompetencje użytkowników.

1. Poradnikowy dialog: specjalista – niespecjalista

Internetowe poradnie językowe stały się współcześnie jednym z najbardziej popularnych składników dyskursu kulturalnojęzykowego, choć-

² Przegląd sposobów interpretacji tego pojęcia (w różnych ujęciach metodologicznych) daje m.in. K. Maćkowiak (2012, 9–27).

by z tego powodu, że przełamują ograniczenia właściwe dla tradycyjnych form poradnictwa (porady językowej pisanej czy telefonicznej, wykładu popularyzatorskiego itp.), stwarzając możliwość w zasadzie nieograniczonego czasem czy miejscem kontaktu z językoznawczym autorytetem oraz uzyskania opinii normatywnych. Istotę gatunku użytkowego, jakim jest porada internetowa, stanowi metajęzykowy dialog niespecjalisty ze specjalistą (językoznawcą), w ujęciu funkcjonalnojęzykowym sytuujący się na poziomie stylu popularnonaukowego, a z racji uwarunkowań socjolingwistycznych mający charakter komunikacji oficjalnej³. W Poradni AJD pytania nie są publikowane na stronie internetowej, dialog nie staje się zatem częścią publicznego dyskursu, lecz przyjmuje cechy dwustronnej komunikacji e-mailowej. Być może to nakładanie się na siebie dwóch gatunków: porady językowej i listu elektronicznego, powoduje częściowe przełamywanie bariery oficjalności, przejawiające się przede wszystkim w realizacji etykiety grzecznościowej (o czym będzie dalej mowa). Należy też dodać, że Poradnia AJD nie stosuje arkusza pytań, ich forma w pełni zależna jest od użytkownika, co z punktu widzenia rekonstrukcji świadomości językowej stanowi istotną wartość. Z kolei odpowiedzi noszą zasadniczo cechy stylu popularnonaukowego, a stopień ich złożoności, także stopień nasycenia terminologią, ewentualne rozwinięcia (np. poszerzone interpretacje preskryptywne, przywołania dodatkowych przykładów itp.) dostosowuje się do zgłaszanego problemu oraz intencji i kompetencji pytającego. Te ostatnie zwykle odczytujemy z formy pytania, ale bywa (rzadko), że znajdują one wyraz na powierzchni tekstu, w autokomentarzu, np.: „Jestem po zawodówce i byłem dość złym uczniem, proszę o wybaczenie jeśli już w samym pytaniu zawierają się błędy (wyrażenie, wyraz) i o zrozumiałe wyjaśnienie”.

2. Funkcja pytań do poradni w wymiarze społecznym i pragmatycznym

W poradzie jako gatunku użytkowym dominuje funkcja nakłaniająca aktów mowy, związana głównie z prośbami respondentów o opinie specjalistów, której zwrotnie odpowiada funkcja informacyjno-poznawcza, wyrażająca się w sposobie przekazywania wiedzy eksperckiej, jej zakresie problemowym (Poprawa 2010, 108). Na globalną intencję respondentów wskazuje skład leksykalny pytań – dominuje czasownik perfor-

³ Gatunkowe cechy internetowej poradni językowej precyzuje m.in. Poprawa (2010, 107–108).

matywny *prosić* (także w postaci rzeczownikowej *prośba*) w kolokacjach z *poradą*:

*Serdecznie proszę o poradę; [...] piszę do Państwa z prośbą o poradę [...]; [...] bardzo proszę o poradę; [...] zwracam się z prośbą o szybką poradę językową; Proszę o poradę [...]; [...] uprzejmie proszę o poradę [...]; Chciałabym otrzymać poradę w kwestii [...]*⁴.

Oczekiwania dotyczące arbitralnych rozstrzygnięć normatywnych z zakresu języka sygnalizuje ponadto leksem *poprawny/poprawność*:

Czy [...] uznać można za poprawny?; Czy [...] jest poprawne?; Zwracam się z prośbą o informację, które z niżej wymienionych zdań jest poprawne językowo [...]; [...] chciałbym zapytać, czy [...] jest poprawne [...]; Która wersja jest poprawna [...]; Mam wątpliwość do poprawności [...] Myślę, że poprawniejszym będzie zwrot [...]; Jak będzie poprawnie [...]; Chciałabym skonsultować z Państwem poprawność [...].

Podobnie wyrażana leksykalnie wątpliwość, niepewność, brak informacji (lub informacja niepełna) świadczą o wyraźnej rozpoznawalności przez respondentów gatunku porady oraz jej informacyjnej oraz popularyzatorskiej roli:

Chciałam się upewnić [...]; Mam problem z [...]; Bardzo proszę o informację czy [...]; Chciałam zapytać o [...]; Nurtuje mnie [...]; [...] chciałbym się dowiedzieć czy [...].

Do rzadkości należą pytania, w których prośba o poradę nie zostaje wyrażona leksykalnie, np.:

Zawodnik z Polski jest zawodnikiem polskim. Zawodnik z Monako jest zawodnikiem... monakijskim? Monegaskim?

Szczegółowa analiza korpusu pytań pozwala rekonstruować rozmaite illokucje wpisane w intencję globalną oraz odczytywać aksjologiczne i pragmatyczne motywacje zadawania pytań, co zarysowuje postawę nadawców wobec języka oraz – szerzej – społeczne oczekiwania stawiane działalności kulturalnojęzykowej. Postawy wobec języka są jednym z ważniejszych składników świadomości językowej, przy czym w analizowanych pytaniach nie zawsze są one wyrażane eksplicytnie (np. poprzez komentarz wartościujący przytaczany problem, ocenę sytuacji użycia formy językowej itp.), np.: *Nie chcę sztywno trzymać się norm, język jest żywy, zmienia się, ale czy każda zmiana wprowadzona przez użytkowników języka jest dopuszczalna, potrzebna?* Częściej przejawem postawy użytkowników staje się krytyczny stosunek do języka (jako wyznacznik świadomości dyskursywnej), który oznacza nie tyle (czy nie tylko) dostrzeganie jego wad, ile przede wszystkim rozumienie z jednej

⁴ Przytaczane w artykule przykłady pochodzą z korpusu pytań Poradni AJD z okresu 2015–2016.

strony rangi, wynikającej z możliwości np. kreowania rzeczywistości społecznej, ideologii, z drugiej zaś – wielorakiego zróżnicowania w praktyce komunikacyjnej (któremu nie musi towarzyszyć znajomość reguł, zasad tego zróżnicowania) (Bugajski, Steciąg 2012, 35), np.:

Moje pytanie dotyczy militarnego widowiska z udziałem orkiestr dudziarskich i orkiestr wojskowych określanego jako military tattoo. Chciałabym się zapytać, czy zasadne będzie stosowanie terminu w wersji angielskiej. W języku polskim jako odpowiednik słowa tattoo pojawia się capstrzyk. Niestety, zamieszczone w dostępnych słownikach definicje capstrzyku nie wyczerpują w pełni istoty zagadnienia. Wydarzenie, o które pytam, jest silnie związane z kulturą brytyjską i nie występuje w takiej formie w Polsce. Chciałabym się również zapytać, jak postępować w przypadku nazwy widowiska organizowanego w Edynburgu – Edinburgh Military Tattoo. Czy poprawne będzie w tym przypadku sformułowanie Edynburskie Military Tattoo? Ostatnia moja prośba dotyczy ustalenia rodzaju gramatycznego military tattoo.

Liczna grupa respondentów Poradni AJD tę dyskursywną świadomość ujawnia z racji zawodu, który wymaga dbałości o kształt językowy wytwarzanego tekstu oraz podejmowania decyzji dotyczących innowacji. Prośby o rozstrzygnięcie problemu spływają bowiem od pracowników instytucji kultury (muzeum, filharmonia), urzędów, od redaktorów wydawnictw uniwersyteckich, nauczycieli, pracowników firm z branży PR, banków, firm architektonicznych. Tej postawie – zdeterminowanej pragmatycznie – towarzyszy zwykle w pytaniach poszerzona refleksja językowa (znajdująca wyraz np. w przytaczanych próbach poszukiwań normatywnego rozstrzygnięcia), a prośba kierowana do Poradni staje się rodzajem konsultacji ze specjalistą (*chciałam się upewnić, chciałabym skonsultować*), sposobem na uzyskanie jednoznacznej opinii, która określi granice między innowacją a błędem (jednocześnie wskazując szersze uzasadnienie, np. historyczne, kulturowe), wprowadzi rodzaj uporządkowania dla intuicyjnych interpretacji pytającego, upewni w słuszności jego samodzielnych dociekań, np.:

[...] mam problem z terminem „public relations”. Profesor Bańko uważa, że mimo innej interpretacji w Słowniku poprawnej polszczyzny PWN wyrażenie to należy używać w j. polskim w liczbie pojedynczej. Jaki wtedy będzie to rodzaj (to public relations czy ten, czy ta)? I kolejne pytanie: czy jeśli autor monografii konsekwentnie pisze „te public relations”, to mam prawo zmienić zapis na l. pojedynczą? Jak dotychczas obowiązujące w Wydawnictwie są słowniki PWN i na nie też powołuje się autor.

[...] uprzejmie proszę o poradę. Mianowicie autor pracy naukowej (ekonomicznej) [...] używa terminu „nadążność” (innowacji informatycznych), twierdząc, że takiego sformułowania użyto już w polskiej literaturze. Według mnie istnieje tylko jedna poprawna forma, czyli „nadążalność”, kiedy coś nadąża za czymś. Czy mam rację?

Rozbudowana refleksja wynikać może nie tylko z zainteresowań zawodowych, lecz także ze szczególnej wrażliwości na zjawiska współcze-

snego języka, dociekliwości, swego rodzaju pasji językowej. Pytania respondentów-pasjonatów często zawierają wyraźnie sprecyzowane, autorskie stanowisko, dotyczą niekiedy zjawisk uzualnych, a odpowiedź ma być interpretującym lub/i rozstrzygającym wywoływaniem poprawnościowym, który uzupełni wiedzę jasną autora pytania o argumenty z obszaru wiedzy wyraźnej (co wskazuje na potrzebę działań popularyzatorskich), np.:

W Polsce jest kilka miejscowości o nazwie Łąkie. Poszukiwałem zasad odmiany tej nazwy i znalazłem tylko jeden wpis na stronie <http://aztekium.pl/przypadki.py?szukaj=%C5%81%C4%85kie&lang=pl> o treści:

<i>Mianownik Kto? Co?:</i>		<i>łąkie</i>
<i>Dopełniacz Kogo? Czego?:</i>	<i>Nie lubię</i>	<i>łąkia</i>
<i>Celownik Komu? Czemu?:</i>	<i>Przyglądam się</i>	<i>łąkiu</i>
<i>Biernik Kogo? Co?:</i>	<i>Lubię</i>	<i>łąkie</i>
<i>Narzędnik Z kim? Z czym?:</i>	<i>Rozmawiam z</i>	<i>łąkiem</i>
<i>Miejscownik O kim? O czym?:</i>	<i>Rozmawiam o</i>	<i>łąkie</i>
<i>Wołacz:</i>	<i>Hej!</i>	<i>łąkie</i>

Chciałbym, przy Państwa pomocy, zweryfikować tę informację. Czy powinienem pisać: „w Łąkiu”, a może „w Łąkiem”?

Istnieje też grupa pytań odwołujących się do arbitrażowej roli językoznawców wobec problemów, które respondenci napotykają w praktyce komunikacyjnej (świadomość komunikacyjna). Zaznacza się w nich postrzeganie autoprezentacyjnej i socjalizującej wartości języka – jego poprawność reguluje nie tylko skuteczne działania zawodowe, ale też relacje rodzinne i towarzyskie, ponadto warunkuje prestiż w grupie, np.:

Zwracam się z pytaniem czy wyraz grób a mogiła to wyrazy bliskoznaczne. Czy jest między nimi jakaś istotna różnica? Bardzo pilnie potrzebuję odpowiedzi w związku z odpowiedzią ucznia biorącego udział w konkursie.

Przy wypisywaniu dyplomu dla zasłużonej rodziny nastąpiła wymiana zdań dotycząca odmiany nazwiska, pojawiły się dwie wersje: 1. Dyplom dla rodziny Kaźmierkiewiczów, 2. Dyplom dla rodziny Kaźmierkiewicz. Po długiej wymianie zdań wybraliśmy wersję 1 (byłem jej zwolennikiem gdyż to nazwisko odmienia się jak rzeczowniki rodzaju męskiego osobowe). Słusznie? Która wersja jest poprawna? Proszę o pomoc. Czy użytkownik nazwiska może wymagać pisowni nieodmiennej gdy nazwisko jest odmienne?

Potrzeba wzorcotwórczego oddziaływania językoznawców wyłania się z pytań o jednoznaczną, arbitralną ocenę faktów językowych, tekstowych, komunikacyjnych, np.:

Proszę o pomoc – jak odmienia się wyraz niebo w liczbie mnogiej [...]; [...] zwracam się z pytaniem o to, jak odmienić nazwisko Hawarra?

Pytania takie zgłaszają także obcokrajowcy, dla których ważne jest korygowanie lapsusów, np.:

Uprzejmie proszę o poprawienie błędów w nowej nazwie szkoły. Mamy dwie wersje:

a) Gimnazjum im. św. Jana Bosko w Jałówece w rejonie wileńskim

b) Gimnazjum im. św. Jana Bosko w Jałówece, rejon wileński

Czy możemy nie odmieniać nazwisko „Bosko”?

Jestem cudzoziemcem i mam problem z odmianą. Proszę o pomoc i wytłumaczeniu uzasadnienia poprawności:

1) Który dopełniacz liczby pojedynczej rzeczownika „życie” jest poprawny: „życia”, „życiu”?

2) Które formy narzędnika liczby mnogiej rzeczowników „wentylator” i „akumulator” są poprawne: „wentylatorami” czy „wentylatorami”, „akumulatorami” czy „akumulatorami”?

3) Jak brzmi dopełniacz liczby mnogiej rzeczownika „sadza”?

4) Jak piszemy „mało/wydajny”: razem czy osobno?

Postawy użytkowników, wyrażające się poprzez formę, zakres pytań oraz wpisane w nie illokucje, w dużej mierze determinują postawy drugiej strony dialogu poradnikowego – językoznawców odpowiadających na pytania⁵. Jednak nie bez znaczenia są w tym wypadku także odwołania do istniejących wzorców postępowania w lingwistycznym dyskursie kulturalnojęzykowym (Markowski 2001, 60–69; 2005, 533–546). Interesującą propozycję charakterystyki współczesnych normatywistów biorących udział w dyskursie kulturalnojęzykowym przedstawiła Magdalena Steciąg – w świetle dotychczasowej praktyki lingwistycznego poradnictwa i popularyzatorstwa, jak również teoretycznych wypowiedzi z tego zakresu, wyodrębniła trzy szeregi wizerunków: 1. orędownik – autorytet – propagator; 2. przewodnik – kontroler – obserwator; 3. strażnik – ogrodnik – sędzia (Steciąg 2014, 18). Niewątpliwie prymarna w działaniach Poradni AJD staje się rola autorytetu (wyznaczana przez samych respondentów), dla którego źródłem jest lingwistyczna świadomość językowa⁶. Warto przy tym zaznaczyć, że realizacja wizerunku autorytetu nie ogranicza się dziś do działań preskryptywnych, oceniających czy piętnujących błędy, ale zbliża się bardziej do propagowania poprawnej i skutecznej polszczyzny. W odpowiedziach Poradni AJD również unikamy autorytarnego tonu, a opinie staramy się uzupełniać np. komentarzami

⁵ O strategiach stosowanych w odpowiedziach, które wychodzą z Poradni AJD, piszę z perspektywy „my”, tj. osób współprowadzących.

⁶ Istotne rozróżnienie świadomości językowej (znajomość języka pozwalająca użytkownikom na swobodne posługiwanie się nim, tworzenie i rozumienie wypowiedzi, a przy tym na dostrzeganie własnej językowej niedoskonałości) i świadomości lingwistycznej (wynikającej ze znajomości praw budowy i rozwoju języka oraz reguł posługiwania się nim, tj. systemu, normy, normy skodyfikowanej) wprowadza Bugajski (2011, 123–124).

rzem czy wskazaniem źródeł poprawnościowych, inspirujących do samodzielnych poszukiwań. W strategii działania poradnikowego wchodzimy też często w rolę normatywisty kontrolera – do czego obligują nas użytkownicy domagający się jednoznacznych rozstrzygnięć. Także i ta rola nie oznacza wyłącznie sądów nakazowo-zakazowych i do nich się nie ogranicza – odwołujemy się wprawdzie w odpowiedziach do normy, reguł, wzorców, kodyfikacji, ale bazujemy na funkcjonalnych kryteriach oceny języka, przywołujemy ponadto normę użytkową, a przede wszystkim mocno akcentujemy konieczność uwzględniania czynników wewnątrz- i zewnątrzjęzykowych w podejmowaniu rozstrzygnięć, podkreślamy społeczny fenomen języka i jego status tworu żywego, który może wymykać się – w określonym momencie – jednoznacznym ocenom normatywnym. Taka postawa pozwala wypełniać językoznawcy rolę sędziego, decydującego o losach innowacji językowych, o tym, co traktować w polszczyźnie jako poprawne, potrzebne, a co złe. Wszystkie te wizerunki, nakładające się na siebie, traktujemy jako wzory postępowania w działalności kulturalnojęzykowej Poradni AJD, co ma w efekcie prowadzić do zapewnienia użytkownikom swoistego poczucia bezpieczeństwa – w sytuacji rozchwiania spowodowanego wprowadzeniem dwupoziomowej normy, uelastycznieniem kodyfikacji, nierzadko brakiem precyzji (czy nawet niekonsekwencji) źródeł (wydawnictw) poprawnościowych (Kołodziejek 2011, 72–75; Rogowska-Cybulska 2011, 134–141).

3. Struktura internetowej porady językowej

Wzorzec internetowej porady językowej obejmuje dwa moduły: pytanie respondenta i odpowiedź językoznawcy, którym przysługuje określona struktura (Poprawa 2010, 107–111). Analiza przykładów ze zbiorów Poradni AJD pokazuje obecność elementów fakultatywnych, rozwijających stałe jednostki wzorca; tekstowe alternacje wiązać można z pojemną formułą pytań do Poradni i różnymi intencjami oraz celami komunikacyjnymi wyrażanymi w nich przez respondentów. Ponadto, jak wspominałam, na kształt porady internetowej nakłada się wzorzec oficjalnego listu elektronicznego, stąd zarówno w pytaniach, jak i w odpowiedziach mamy do czynienia z adaptacją niektórych jego elementów.

Wzorzec pytania do poradni uwzględnia „przedstawienie problemu + prośbę” (Poprawa 2010, 109). Niemal każde z pytań kierowanych do Poradni AJD zawiera dodatkowe elementy w postaci jednostek początkowych i finalnych, typowych dla korespondencji e-mailowej. Poza nimi wzorzec bywa rozbudowywany o rozwinięcie problemu, np. opis kontek-

stu użycia formy językowej lub/i jej pochodzenia, opis kwerendy źródeł poprawnościowych, własne opinie. Wzorzec alternacyjny świadczyć więc może o wysokiej świadomości komunikacyjnej i dyskursywnej respondentów, którzy w większości potrafią dostrzegać złożone uwarunkowania zjawisk leksykalnych, stylistycznych, motywowanych pragmatycznie.

Rozbudowane pytania zawierają nawet kilka elementów (w różnej kolejności), takich jak „powitanie + przedstawienie problemu + rozwinięcie problemu + pytanie + uzasadnienie prośby + ogólna formuła prośby o pomoc i pozdrowienia + podpis”, np.:

Dzień dobry,

piszę do Państwa z prośbą o poradę w kwestii pisowni słowa larp. Jest to określenie pochodzące od angielskiego terminu live action role-playing game, oznaczające gatunek gier performatywnych. Dzięki uprzejmości Rady Języka Polskiego uznano w 2014 roku, że słowo larp powinno być traktowane jako rzeczownik pospolity, pisany małymi literami. Wciąż jednak nie wiemy, jak należy je odmieniać w języku polskim; czy skoro w mianowniku jest to larp, to czy w bierniku powinna występować również forma larp, czy też larpa?

Zwyczajowo środowisko twórców i graczy używa tej drugiej formy, to znaczy w mianowniku larp, a w bierniku larpa. Wątpliwość co do słuszności tej odmiany została jednak przedstawiona przez jednego z redaktorów naszej publikacji konferencyjnej i spowodowała niemałe kontrowersje, dlatego postanowiliśmy zwrócić się z całą sprawą do Państwa.

*Uprzejmie proszę o pomoc i serdecznie pozdrawiam,
IMIĘ NAZWISKO⁷.*

Najczęściej realizowana struktura zawiera „powitanie + /prośba/ + przedstawienie problemu + /podziękowanie/ + formuła finalna + podpis” (prośba, podziękowanie – fakultatywnie), np.:

Witam.

Proszę o udzielenie odpowiedzi na 2 pytania.

- 1. Czy nazwy własne funkcjonujące poza oficjalnym obiegiem też zapisujemy wielką literą?*
- 2. Czy poprawnie postawiono przecinek w zdaniu: 'Podeszli do sterty rzuconych byle jak, bez najmniejszego poszanowania śmieci'?*

Z góry dziękuję za odpowiedź.

Pozdrawiam

IMIĘ NAZWISKO

Wymienione wyżej rozbudowane struktury uznać można za dominujące (samo zaś wypełnienie schematu przyjmuje kształt adekwatny do kompetencji językowych/ stylistycznych użytkownika). Trzeba jednocześnie zaznaczyć, iż świadomość językowa respondentów wyraża się w równym stopniu w wykorzystaniu wzorca porady internetowej stosownie do złożoności zgłaszanego problemu oraz umiejętności syntetycznego ujęcia problemu, nazwania go, np.:

⁷ W artykule stosuję symboliczny zapis imienia i nazwiska (I, N) oraz innych danych respondentów.

Szanowni Państwo,

Mówię, że byłam u kosmetyczki (zawód ten wykonuje kobieta). Czy jest odpowiednik męski tej nazwy, jeżeli zawód ten będzie wykonywał mężczyzna?

Z wyrazami szacunku,

IMIĘ NAZWISKO

Wzorzec odpowiedzi eksperta (językoznawcy) w poradach internetowych obejmuje dwie jednostki: „rozwiązanie problemu + komentarz” (Porada 2010, 109). Odpowiedzi wychodzące z Poradni AJD uzupełniają adaptacyjnie nawiązujące do listu elektronicznego: powitanie, formuła finalna – stałe w swej formie, typowe dla kontaktu oficjalnego („Szanowna Pani / Szanowny Panie”, „Z wyrazami szacunku”), podpis (imię i nazwiska osób odpowiadających) oraz pełna nazwa Poradni. Tekstowe warianty alternacyjne zawierają ponadto jednostki o funkcji doradczej, popularyzatorskiej: poszerzony komentarz normatywny, dodatkowe przykłady ilustrujące, wskazanie literatury (najczęściej słowników), podobne rozstrzygnięcia, dane korpusowe.

Specyfikę omawianego zbioru wyznacza dodatkowy moduł: „podziękowanie za poradę” lub/i „pytanie uzupełniające”; realizowany jest najczęściej za pomocą syntetycznej struktury z czasownikiem „dziękuję”, uzupełnianej „bardzo”, „serdecznie”, „uprzejmie” (zwykle z pominięciem powitania, ale z podpisem), np.:

Dziękuję i pozdrawiam serdecznie; Bardzo dziękuję za odpowiedź; Serdecznie Państwu dziękuję i pozdrawiam; Dziękuję uprzejmie za odpowiedź, sprawa jest dla mnie niezwykle ważna. pozdrawiam serdecznie; Witam. Bardzo dziękuję za odpowiedź. Rozumiem, że nazwisko Detmer podlega tym samym zasadom [...] z poważaniem.

4. Świadomość językowa respondentów w świetle zakresu problemowego pytań

Dla rekonstrukcji świadomości językowej najlepszym źródłem jest zakres i liczebność problemów poprawnościowych, jakie skłaniają respondentów do korzystania z porad internetowych⁸. W istocie reprezentują one rodzaj uświadomionej niewiedzy użytkowników polszczyzny, przejaw krytycznego stosunku do istniejących bądź nowych zjawisk komunikacyjnych czy tekstowych, dla którego podstawą jest przekonanie o unormowaniu systemu zarówno w płaszczyźnie gramatycznej, jak i stylistycznej, pragmatycznej, a z drugiej – poczucie, iż jako fenomen

⁸ Szczegółowa analiza ilościowa i jakościowa problemów językowych zgłaszanych do Poradni AJD będzie przedmiotem osobnego opracowania, w niniejszej pracy ograniczam się do przytoczenia pojedynczych reprezentacji.

społeczny język wchodzi w rozmaite uwikłania ograniczające jego regularność. Wśród odnotowanych pytań najliczniejsze okazały się te z zakresu słownictwa, obejmujące szereg szczegółowych problemów dotyczących synonimiki, terminologii, neologizmów z różnych sfer użycia, obiegów (potocznych, naukowych, środowiskowych, profesjonalnych), nacechowania stylistycznego; kolejne liczne grupy dotyczyły pisowni i interpunkcji (wielkie litery w nazwach własnych, rozstrzygnięcia zapisu na tablicach pamiątkowych, interpunkcja w różnych typach tekstów, pisownia łączna i rozdzielna) oraz fleksji (głównie odmian nazwisk, rzadziej nazw pospolitych). Rzadziej natomiast pojawiały się pytania, w których przedmiotem poprawnościowej refleksji uczyniono problemy składniowe (rekcja czasownika, uzualne połączenia składniowe, użycie wskaźników zespolenia, poprawność konstrukcji urzędowych, reklamowych), z zakresu wymowy (adaptacje fonetyczne obcych nazw własnych w polszczyźnie), frazeologii (innowacje), stylistyki (tytulatura w pismach użytkowych), słowotwórstwa, a jednostkowo – etymologii.

Słownictwo:

[...] *Producenci gier komputerowych chętnie tworzą tzw. „gry przeglądarkowe” (uruchamiane w przeglądarce internetowej) oraz „gry tabletowe” (uruchamiane na tablecie jako natywne aplikacje systemowe, np. androidowe). Istnieją również gry, które wydawane są w obu tych postaciach. Można je uruchamiać zarówno za pośrednictwem przeglądarki internetowej (zainstalowanej na komputerze stacjonarnym czy laptopie) jak i wprost na tablecie (jako aplikacje systemowe, czyli bez konieczności wykorzystywania przeglądarki internetowej). Czy gry (lub dowolne programy), które można uruchomić za pomocą przeglądarki internetowej oraz jako natywne aplikacje tabletowe można określać przymiotnikiem „tabletowo-przeglądarkowe”? Czy z punktu widzenia zasad gramatyki języka polskiego wspomniany przymiotnik złożony uznać można za poprawny? Czy też może zawiera on w sobie jakikolwiek pierwiastek językowo niestosowny bądź niechlujny? [...]*

Pisownia i interpunkcja:

Mój problem językowy dotyczy pisowni tytułu Akademia pana Kleksa czy Akademia Pana Kleksa. Jan Brzechwa napisał książkę Akademia pana Kleksa skąd więc współczesna wersja z dużym Pan sprzeczna z oryginałem. Pan Kleks to Ambroży Kleks, nie Pan Ambroży Kleks. Wydaje mi się, że pan w tym tytule jest zwykłym, pospolitym rzeczownikiem, a nie członem nazwy własnej. Która wersja jest poprawna, a może obie. [...]

Fleksja:

*Jak będzie poprawnie (dla dwóch dziewczyn i jednego chłopaka):
Wspomnienia wnuczek czy Wspomnienia wnuczków?*

Składnia:

Czy użycie LUB w zdaniu: „Jest tam wiele atrakcji, na przykład zjeżdżalnia lub basen” jest poprawne? Czy powinnam użyć CZY zamiast LUB? I czy poprawnym byłoby użycie I („jest tam wiele atrakcji, na przykład zjeżdżalnia i basen”), jeśli atrakcji jest dużo więcej niż wymienione przykłady?

Wymowa:

[...] bardzo proszę o poradę. Czy wypowiadając nazwę własną Titanic można dopuścić formę Tytanik czy zawsze należy mówić Titanik.

Frazeologia:

[...] chciaabym skonsultować z Państwem poprawność jednego związku frazeologicznego, jakim jest „własna myśl intelektualna” [...]

Stylistyka:

Przygotowuję treść zaproszeń na ślub i mam dwa pytania:

1. Czy sformułowanie „zapraszają ... na ceremonię sakramentu małżeństwa” jest poprawne? (chciaabym uniknąć powtórzeń, a w kolejnym zdaniu mam użytą formę „po uroczystości”) [...]

Słowotwórstwo:

Jaką formę ma przyjąć przymiotnik od Podhorce? W literaturze używa się nazwy „zbroja typu podhorskiego”.

Treść większości zadawanych pytań wskazuje, iż respondenci wykazują się świadomością komunikacyjną i dyskursywną, dostrzegając szereg „żywych” problemów językowych oraz ich kontekstów – co czyni ze zbioru pytań rejestr przemian najnowszej polszczyzny. Ponadto sam kształt językowy pytań pozwala obserwować powszechny dziś problem natury komunikacyjnej, związany ze stosowaniem zwrotów grzecznościowych w oficjalnej korespondencji e-mailowej, a mianowicie współwystępowanie zwrotów pochodzących z rozmów bezpośrednich (jako powitania głównie). Praktyka Poradni AJD potwierdza te wahania: dominują powitania typu *Szanowni Państwo*, następnie *Dzień dobry*, rzadziej – *Witam*; w funkcji formuł finalnych oficjalne *Z poważaniem*, *Z wyrazami szacunku* zastępuje zwykle *Z pozdrowieniami*, *Pozdrawiam*, *Pozdrowienia*. Charakterystyczne jest również częściowe skracanie dystansu poprzez obecność emocjonalnych wykładników w powitaniach, podziękowaniach czy pozdrowieniach: *Witam serdecznie*, *Serdecznie pozdrawiam*. Tylko raz pojawił się powitalny zwrot ściśle sprofilowany na adresata: *Droga Poradnio*.

Wnioski

Pytania kierowane do poradni językowych, będące zapisem aktualnych tendencji rozwojowych języka i dociekań normatywnych użytkowników polszczyzny – stają się cennym materiałem dla językoznawców, pozwalającym na jakościowe analizy języka w różnych wymiarach: świadomości językowej współczesnych Polaków (Kaczor 2009, 333–338; Bugajski 2011, 123–133), świadomości normy w jednym zakresie (Suska 2014, 393–402), specyfiki poradnictwa internetowego (Sosnowska, Smoleń-Wawrzusiszyn 2012, 77–88) oraz jego roli, zwłaszcza w kontekście rozbieżności między stanem skodyfikowanym a uzusem (Piotrowicz, Witaszek-Samborska 125–131). Praktyka Poradni Językowej AJD pozwala aktualizować wymienione badania i potwierdza zapotrzebowanie na działalność kulturalnojęzykową, która jest odbiciem rosnącej świadomości dyskursywnej, a z drugiej strony – potrzeby interpretacji normy skodyfikowanej w jej wariacie wzorcowym i użytkowym.

Bibliografia

- Bugajski M., 2011, *Świadomość językowa współczesnych Polaków*, [w:] A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, K. Skibski (red.). *Norma językowa w aspekcie teoretycznym i pragmatycznym*, Poznań, s. 123–133.
- Bugajski M., Steciąg M., 2012, *Świadomość językowa, komunikacyjna, dyskursywna*, [w:] M. Steciąg, M. Bugajski (red.), *Świadomość językowa w komunikowaniu*, Zielona Góra, s. 29–39.
- Kaczor M., 2009, *Problemy normatywne współczesnych Polaków (na podstawie internetowej poradni językowej Wydawnictwa Naukowego PWN)*, [w:] M. Steciąg, M. Bugajski (red.), *Norma a komunikacja*, Wrocław, s. 333–338.
- Kołodziejek E., 2011, *Co nam dało zróżnicowanie normy językowej?*, [w:] A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, K. Skibski (red.), *Norma językowa w aspekcie teoretycznym i pragmatycznym*, Poznań 2011, s. 69–75.
- Maćkowiak K., 2012, *Świadomość językowa – próba definicji*, [w:] M. Steciąg, M. Bugajski (red.), *Świadomość językowa w komunikowaniu*, Zielona Góra, s. 9–27.
- Markowski A., 2001, *Poradnictwo językowe w Polsce*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 60–69.
- Markowski A., 2005, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Markowski A., 2005, *Językoznawstwo normatywne dziś i jutro. Zadania, szanse, zagrożenia*, [w:] *Polonistyka w przebudowie*, t. 1, Kraków, s. 533–546.
- Piotrowicz A., Witaszek-Samborska M., 2011, *Poradnictwo językowe a zmiany w normie skodyfikowanej*, „*Język Polski*”, z. 2–3, s. 125–133.
- Poprawa M., 2010, *Pragmatyczny, społeczny i kulturowy wymiar pytań do internetowej poradni językowej*, [w:] W. Żarski, B. Staniów (red.), *Dobra rada nie zawada. Rady, porady, poradniki w języku, literaturze i kulturze*, Koszalin, s. 105–122.
- Rogowska-Cybulska E., 2011, *Zasady pisowni polskiej w świetle pytań kierowanych do poradni językowych*, „*Język Polski*”, z. 2/3, s. 134–141.
- Sosnowska N., Smoleń-Wawrzusiszyn M., 2012, *Współczesne poradnictwo językowe w Polsce – stan i potrzeby*, [w:] M. Steciąg, M. Bugajski (red.), *Świadomość językowa w komunikowaniu*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 77–88.
- Steciąg M., 2014, *Kim jest językoznawca normatywista dziś? Przyczynek do dyskusji o zadaniach współczesnej normatywistyki*, „*Poradnik Językowy*”, nr 5, s. 16–21.
- Suska D., 2014, *Świadomość normy frazeologicznej współczesnych Polaków (w świetle źródeł internetowych: poradnie językowe, blogi tematyczne)*, [w:] E. Mrhacova, U. Kolberova, J. Muryc (red.), *Parémie národů slovanských VII*, Ostrava, s. 393–402.

Chosen features of online linguistic advice and language awareness of its users

Summary

Nowadays, questions directed at linguistic advisory websites are a valuable material for linguists as they allow for qualitative analyses of Polish (and its development trends), description of language awareness of contemporary Poles and identifying the character of such websites and the role they play (especially within the context of a discrepancy between language codification and usus). In the light of questions addressed to Linguistic Advisory Department at Jan Długosz University in Częstochowa, the author presents a couple of issues that are connected with the contemporary discourse of language and culture. The article touches upon a social and pragmatic function of linguistic advisory websites (together with attitude profiles of users who apply this metalingual dialogue) and characteristics of online advice as a genre inter alia. Furthermore, the article presents language problems that most often become subject to normative settling at the Linguistic Advisory Department of Jan Długosz University.

Keywords: a discourse of culture and language, linguistic advisory websites, language awareness, linguistic advice.

JUWENILIA NAUKOWE

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.10>

Izabela KUŚNIEREK

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Wizerunek Boga w trzech tłumaczeniach *Księgi Zachariasza*

Streszczenie

Artykuł jest analizą słownictwa dotyczącego Boga w *Księdze Zachariasza* w trzech tłumaczeniach: *Biblii* Jakuba Wujka, *Biblii Tysiąclecia* oraz *Biblii Paulińskiej*. W pierwszej części tekstu zwrócono uwagę na znaczenie *Księgi Zachariasza* oraz teorie na temat jej powstania. Następne podrozdziały przedstawiają sposób nazywania Stwórcy w *Księdze Zachariasza* oraz Jego wizerunek: mówcy, zagniewanego, a następnie miłującego i litościwego Pana oraz potężnego Władcy.

Słowa kluczowe: *Księga Zachariasza*, Bóg, *Biblia*, język religijny, przekład.

Wstęp

Celem tekstu jest pokazanie wizerunku Boga w trzech tłumaczeniach *Księgi Zachariasza*. Pierwszym z nich jest *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, z łacińskiego na język polski przełożone przez ks. d. Jakóba Wujka* z 1599 roku, uważana przez wielu badaczy za wzór polskiego stylu biblijnego (Bieńkowska 2002, 31). W pracy został wykorzystany dosłowny przedruk wydany w 1923 roku w Warszawie przez Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne. Drugim z badanych przekładów jest piąte wydanie *Biblii Tysiąclecia* z 2008 roku przygotowane przez Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy benedyktynów tynieckich. Tłumaczem *Księgi Zachariasza* jest ks. Franciszek Myszka CM. Najnowszym z badanych tłumaczeń Pisma Świętego jest opracowana przez Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła *Biblia*, potocznie na-

zywana paulińską. Choć w *Biblii Paulińskiej* zostali wymienieni tłumacze wszystkich ksiąg, brak jest indywidualnego przyporządkowania do poszczególnych części.

Autorzy i znaczenie Księgi Zachariasza

Księga Zachariasza to jedno z pism Starego Testamentu wliczanych do zbioru Proroków Mniejszych, nazwanych tak ze względu na niewielkie pod względem długości proroctwa, w porównaniu z czterema prorokami większymi. Badania (BT 1265; BP 2231; Witaszek 1996, 230; Synowiec 1994, 341) nad *Księgą Zachariasza* wykazały, że całość nie jest napisana przez jednego autora. Najczęściej jest mowa o dwóch różnych autorach nazwanych dla łatwiejszego rozróżnienia Protozachariaszem oraz Deutezachariaszem (Witaszek 1996, 230). O istnieniu dwóch autorów świadczą różnice graficzne, literackie oraz teologiczne w obu częściach¹.

Początkowe osiem rozdziałów przypisywanych pierwszemu Zachariaszowi przypada na okres działalności Zorobabela oraz Jozuego w czasie odbudowy świątyni jerozolimskiej. W drugiej części świątynia jest już odbudowana i odbywają się w niej nabożeństwa (Synowiec 1994, 341). Kolejnymi argumentami przemawiającymi za takim stwierdzeniem są widoczne różnice w formie obu części. Fragmenty przypisane Zachariaszowi są datowane i napisane prozą. Teksty wchodzące w skład drugiej części są anonimowymi tekstami, w znacznej mierze poetyckimi, przy których nie został podany czas powstania (Synowiec 1994, 341). Ostatnim argumentem, przemawiającym za istnieniem więcej niż jednego autora, jest niezgodność w przekazach dotyczących Mesjasza. W pierwszych rozdziałach nadzieje mesjańskie związane są z Zorobabelem i jego potomstwem (von Rad 1986, 79) oraz z kapłanem Jozuem, w drugiej zostało wyrażone oczekiwanie na przyjście Mesjasza (Synowiec 1994, 341, Świderkówna 1994, 155).

O doniosłości *Księgi Zachariasza* stanowią liczne odniesienia do jej treści w Nowym Testamencie. Wizje Protozachariasza są inspiracją dla późniejszych twórców apokaliptycznych. W mowach Jezusa o tematyce eschatologicznej można odnaleźć zawołane odniesienia, np. Mt 24, 31 do Za 2,6, czy w Mk 13,17 do Za 2,6.10, oraz w późniejszych listach apostoelskich, jednak najwięcej ich znajduje się w *Apokalipsie* św. Jana (Witaszek 1996, 239). *Księgą* Starego Testamentu najbardziej obecną

¹ Więcej na ten temat zob. *Wstęp do Księgi Zachariasza*, Biblia Tysiąclecia, Poznań 2008, s. 1265.

w Nowym Testamencie jest dzieło autorstwa Deuterozachariasza. Wiele z jego wizji zostało w pełni zrealizowanych w życiu Jezusa. Można wśród nich wyróżnić wjazd na osiołku do Jerozolimy czy zdradzenie Chrystusa przez Judasza za trzydzieści srebrników. W ewangeliach pojawiają się również dosłowne cytaty pochodzące od drugiego Zachariasza, między innymi Za 9,9 jest przywołany w Mt 21, 5 i J 12,15, Za 11, 12 w Mt 27, 9. Takie nawiązania występują również w *Apokalipsie św. Jana* (Witaszek 1996, 245).

Nazywanie Boga

We wszystkich księgach Starego Testamentu najważniejszy jest Bóg, przedstawiany na różne sposoby, w zależności od okresu ich powstania. Podobnie jest w *Księdze Zachariasza*. Wszystkich odniesień do Boga jest w tłumaczeniu Jakuba Wujka (BW) 143, w *Biblii Paulińskiej* (BP) występuje taka sama ich liczba, a w *Biblii Tysiąclecia* (BT) 144.

Najczęściej używanym przez autora Księgi słowem o znaczeniu ‘Bóg, stwórca’ (SKoch III 402) jest wyraz *Pan*, który występuje samodzielnie bądź w połączeniu z innymi określeniami w BW 104 razy, w BT – 126, a w BP aż 146 razy (tabela 1).

Tabela 1. *Pan*

Numer wersetu	BW	BT	BP
3,2	I rzekł <i>Pan</i> do szatana: Niech cię złaje <i>Pan</i> , szatanie! a niech cię złaje <i>Pan</i> , który obrał Jerozalem. Aza ten nie jest głównia wyrwana z ognia?	<Anioł> <i>Pański</i> tak przemówił do szatana: «Niech <i>Pan</i> cię zgromi, szatanie, niech cię zgromi <i>Pan</i> , który wybrał Jerozalem. Czyż nie jest on niby głównia wyciągnięta z pożogi?»	Wtedy anioł <i>PANA</i> powiedział do szatana: „Niech cię zgromi <i>PAN</i> , szatanie. Niech cię zgromi <i>PAN</i> , który wybrał Jerozolimę. Czy nie jest on głównią wyjętą z ognia?
9,4	Oto <i>Pan</i> posiedzie go i porazi na morzu moc jego, a samego ogień pożre	Jednak zawładnie nim <i>Pan</i> i jego szaniec strąci w głębiny morza; a jego samego ogień pochłonie	Lecz <i>PAN</i> weźmie go w posiadanie, a potęgę jego wrzuci do morza. Miasto zaś strawi ogień

Różnice w liczbie użycia leksemu *Pan* wynikają z częstego zastępowania go przymiotnikiem *Pański*, czyli ‘pochodzący od Pana Boga, przez niego ustanowiony, uczyniony, powstały, wynikły z bożej woli, wszech-

mocy' (SKoch III 428), co widoczne jest już w pierwszym z cytowanych powyżej wersetów. Najczęściej, bo aż 28 razy, przymiotnik ten występuje w BW, co wynika z upodobania jezuitę do stosowania przymiotników. W BT określenie *Pański* zostało użyte 12 razy, a w BP ani razu (tabela 2).

Tabela 2. *Pański*

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,1	Stało się słowo <i>Pańskie</i> do Zachryasza, syna Barachiasza, syna Addo, proroka, mówiąc	<i>Pan</i> skierował to słowo do proroka Zachariasza, syna Berekiasza, syna Iddo	<i>PAN</i> przemówił tymi słowami do proroka Zachariasza, syna Berekiasza, syna Iddo
11,13	I wziąłem trzydzieści srebrników i porzuciłem je w domu <i>Pańskim</i> do garnarczara.	Wziąłem więc trzydzieści srebrników i rzuciłem je odlewnikowi w domu <i>Pańskim</i> .	Wziąłem więc trzydzieści srebrników i wrzuciłem je do skarbcza w domu <i>PANA</i> .

Wyraz *Pan* w znaczeniu 'Bóg' jest użyty w *Księdze Zachariasza* samodzielnie lub w połączeniu z innym wyrazem. Najczęściej stosowanym wyrażeniem, które występuje znacznie częściej niż sam wyraz *Pan*, jest fraza *Pan Zastępów*. *Słownik staropolski* podaje dwa znaczenia słowa *zastęp*: '1.wielka liczba, multitudo' w odniesieniu do ludzi oraz istot nadprzyrodzonych; 2. w tłumaczeniu wieloznacznego łac. *chorus* 'gromada ludzi, turba' (Sstp XI 208). W BW to określenie *Boga* wystąpiło 48 razy, w BT 49, a w BP 50 (tabela 3).

Tabela 3. *Pan Zastępów*

Numer wersetu	BW	BT	BP
2,12 2,8 – w przekładzie Wujka	Bo to mówi <i>Pan zastępów</i> :	Tak mówi <i>Pan Zastępów</i> ,	Tak mówi <i>PAN Zastępów</i> ,
8,1	I stało się słowo <i>Pana zastępów</i> , rzekąc:	<i>Pan Zastępów</i> skierował następujące słowo:	<i>PAN Zastępów</i> przemówił do mnie:

Kolejnym określeniem Boga jest samo słowo *Bóg*, które w *Księdze Zachariasza* występuje rzadko. W BW zostało użyte 3 razy, w BT – 3, a w BP – 4 (tabela 4).

Jak widać, w drugim przykładzie wyraz *Bóg* występuje również w połączeniu z *Pan*. *Pan Bóg* jest użyte w przekładzie jezuitę 8 razy, w BT i BP po 7 razy (tabela 5).

Tabela 4. *Bóg*

Numer wersetu	BW	BW	BP
8,8	i będą mi ludem, a Ja im będę <i>Bogiem</i> w prawdzie i w sprawiedliwości	I będą moim ludem, a ja będę ich <i>Bogiem</i> , wiernym i sprawiedliwym	I będą moim ludem, a Ja będę ich <i>Bogiem</i> , wiernym i sprawiedliwym
10,6	bom Ja <i>Pan, Bóg</i> ich, i wysłucham je	albowiem Ja jestem <i>Pan, ich Bóg</i> , Ja ich wysłucham	bo Ja jestem <i>Panem, ich Bogiem</i> , i wysłucham ich.

Tabela 5. *Pan Bóg*

Numer wersetu	BW	BT	BP
9,14	A <i>Pan Bóg</i> nad nimi widzian będzie, a wynidzie jako błyskawica strzała jego: a <i>Pan Bóg</i> w trąbę zatrąbi i pójdzie w wicherze południowym	<i>Pan</i> się ukáže nad nimi. Jak błyskawica wzleca Jego strzały i <i>Pan Bóg</i> zadmie w róg. Nadciągnie w szumie wichru z południa	<i>PAN</i> ukáže się nad nimi i Jego strzała wyleci jak błyskawica. <i>Pan Bóg</i> zadmie w róg i nadciągnie w huraganach południa

Ostatnim określeniem *Boga* obecnym w Księdze Zachariasza jest *Król*, w znaczeniu ‘monarcha, koronowany władca suwerennego państwa; też w ogóle panujący’ (SpXVI XI 201). Występuje ono 3 razy we wszystkich badanych przekładach (tabela 6).

Tabela 6. *Król*

Numer wersetu	BW	BT	BP
14,9	I będzie <i>Pan królem</i> nad wszystką ziemią.	A <i>Pan</i> będzie <i>królem</i> nad całą ziemią.	<i>PAN</i> będzie <i>królem</i> nad całą ziemią.

Bóg jako mówca

W każdej księdze Pisma Świętego można wyróżnić różnorodne wizerunki Boga. W Księdze Zachariasza Bóg najczęściej ukazany zostaje jako osoba, która przekazuje swoją wolę poprzez proroka. Świadczą o tym liczne czasowniki odnoszące się do mowy.

Szczególnym sposobem przedstawienia Boga jako mówcy w badanej księdze jest użycie słowa *wyroczenia* w połączeniu z wyrazem *Pan* lub wyrażeniem *Pan Zastępów*. Występuje ono jedynie w nowszych przekładach, przy czym w BT 19 razy, a w BP – 20 (tabela 7).

Tabela 7. Wyrocznia Pana Zastępów

Numer wersetu	BW	BT	BP
2,9 2,5 – w przekładzie Wujka	A Ja mu będę, mówi <i>Pan</i> , murem ognistym wokoło, i ku sławie będę w pośrodku jego	Ja będę dokoła niej murem ognistym – <i>wyrocznia Pana</i> – a chwała moja zamieszka pośród niej	A Ja otoczę ją murem z ognia – <i>wyrocznia PANA</i> – i będę chwałą pośrodku niej
13,2	I będzie dnia onego, mówi <i>Pan zastępów</i> ,	Wówczas – <i>wyrocznia Pana Zastępów</i>	W tym dniu – <i>wyrocznia PANA Zastępów</i>

Słowo *wyrocznia* występuje tu w znaczeniu ‘przepowiednia przyszłości, prorocstwo; wyrok bogów’ (SDor X 201). Ponadto słownik zamieszczony w BT podaje termin *wyrocznia Pana* jako ‘uroczysta formuła stosowana przez proroków, zazwyczaj jako zdanie wtrącone, zapowiadająca, że przytaczane słowa pochodzą od samego Boga, a prorok jest tylko pośrednikiem przekazującym Jego orędzie’ (BT 1640).

Najbardziej charakterystyczną frazą dla omawianej księgi jest zależny od tłumaczenia zwrot świadczący o Zachariaszu jako osobie, do której przemówił Bóg. Występuje on w Piśmie dziewięciokrotnie, jednak można go znaleźć jedynie w części napisanej przez Protozachariasza (tabela 8).

Tabela 8. Proroctwo skierowane do Zachariasza

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,1	<i>stało się słowo Pańskie do Zachariasza. svna Barachiasza. svna Addo, proroka, mówiąc</i>	Pan skierował to słowo do proroka Zachariasza, syna Berekiasza, syna Iddo	PAN przemówił tymi słowami do proroka Zachariasza, syna Berekiasza, syna Iddo

Wujek użył słowa *stać się* w znaczeniu ‘zostać stworzonym’ (Sstp VIII 404). Odnosi się ono do *Słowa*, które zostało stworzone przez Boga. *Słowo* staje się aktem twórczym skierowanym za pośrednictwem proroka do ludzi. W BT autor tłumaczenia wykorzystał czasownik *skierować*, który również odnosi się do słowa, choć w przeciwieństwie do tekstu jezuity – wykonawcą jest w nim Bóg. *Skierować* występuje tu w znaczeniu ‘pośłać, wydelegować’ (SDor VIII 276). Tłumacze BP zrezygnowali z połączenia czasownika z rzeczownikiem *słowo* na rzecz jednoznacznego *przemawiać* w znaczeniu ‘wygłaszać mowę, zwracać się z mową do jakiegoś audytorium, do grona osób’ (SDor VII 286).

Leksemem o największej frekwencji występowania związanym z czynnością mowy jest czasownik *mówić*, czyli ‘posługiwać się słowami, aby wyrazić swoje myśli, przeżycia, porozumiewać się z kimś, rozmawiać’ (SKoch II 541). Występuje on 26 razy w BW, 15 w BT oraz 14 w BP. Różnica ta wynika przede wszystkim z zastosowania formy *wyroczenia Pana* lub *wyrocznia Pana Zastępów* przez autorów nowszych tłumaczeń oraz zastępowania *mówić* innymi czasownikami (tabela 9).

Tabela 9. *Mówić*

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,17	To <i>mówi</i> Pan <i>zastępów</i>	Tak <i>mówi</i> Pan <i>Zastępów</i>	Tak <i>mówi</i> PAN <i>Zastępów</i>
2,10 2,6 – w przekładzie Wujka	O, o, uciekajcie z ziemi północnej! <i>Mówi</i> Pan; bo na cztery wiatry rozproszyłem was, <i>mówi</i> Pan	«Biada, biada! Uciekajcie z kraju północy – <i>wyrocznia Pana</i> . Na cztery strony świata rozproszyłem was.	Biada! Biada! Uciekajcie z Kraju Północy – <i>wyrocznia PANA</i> – bo rozproszyłem was na cztery strony – <i>wyrocznia PANA</i>
13,9	<i>Rzekę</i> : Lud mój jesteście	i <i>będę mówił</i> : «Oto mój lud»	I Ja im <i>odpowiem</i> : To jest mój lud

W tabeli 9 w drugim z cytowanych wersetów *mówić* zostało zastąpione przez *rzec* oraz *odpowiedzieć*. Zastosowanie pierwszego z wyrazów obrazuje następująca tabela. Czasownik *odpowiedzieć* użyto w znaczeniu ‘zareagować na czyjeś słowa, wypowiedź, zarzuty’ (SKoch III 292); występuje 3 razy w *Biblii Paulińskiej* oraz jeden raz w *Biblii* Jakuba Wujka.

Czasownikiem oznaczającym mowę, najbardziej charakterystycznym dla tłumaczenia Wujka, jest *rzec*. W odniesieniu do Boga występuje on 10 razy, przy czym w BT zastosowano go jedynie 3 razy, a w BP ani razu (tabela 10).

Tabela 10. *Rzec*

Numer wersetu	BW	BT	BP
8,18	I stało się <i>słowo</i> Pańskie do mnie, <i>rzekąc</i>	I Pan <i>Zastępów skierował</i> do mnie to <i>słowo</i>	Potem PAN <i>Zastępów</i> tak do mnie <i>przemówił</i>
11,13	I <i>rzekł</i> Pan do mnie	Jednak Pan <i>rzekł</i> do mnie	Wtedy PAN <i>powiedział</i> do mnie
13,9	<i>Rzekę</i> : Lud mój jesteście	i <i>będę mówił</i> : «Oto mój lud»	I Ja im <i>odpowiem</i> : To jest mój lud

W przykładach przytoczonych w tabeli 10, omawiany czasownik został zastosowany nie tylko w formie osobowej, ale również w formie imiesłownej, pełniącej funkcję dopełnienia czasownika *stać się*. Oznacza on ‘powiedzieć coś, wypowiedzieć się, zająć stanowisko w jakiejś sprawie, zadeklarować coś’ (SKoch IV 413).

W BT czasownik ten został zastąpiony przez leksemy takie, jak *skierować* (słowo) oraz *mówić*. Podobne czasowniki zostały zastosowane w BP. Oprócz wcześniej wymienionych można wyróżnić ponadto *odpowiedzieć*.

Słowa Pana są nauką dla Judy i Izraela, dlatego autor *Księgi* używa też czasowników typu: *głosić, posyłać (słowa), napominać* (tabela 11).

Tabela 11. *Głosić, posyłać słowo, napominać*

Numer wersetu	BW	BT	BP
7,7	Izali nie są słowa, które <i>mówił</i> Pan w ręce proroków pierwszych	Czy nie znacie słów, które Pan <i>głosił</i> przez dawnych proroków	Czy nie znacie słów, które PAN <i>głosił</i> do was przez dawnych proroków
7,12	Aby nie słuchali zakonu i słów, które <i>posyłał</i> Pan zastępów duchem swym przez ręce proroków pierwsze	nie zwracali uwagi na Prawo i na słowa Pana Zastępów, którymi <i>napominał</i> przez Ducha swojego	I nie chcieli słuchać pouczeń i słów, które PAN Zastępów <i>przekazywał</i> im przez swego ducha

Czasownik *mówić* zastosowany przez Wujka jest znaczenie ogólniejszy niż *głosić*, czyli ‘ujawnić, wydać, wyjawić’ (Sstp II 424), zastosowane w pozostałych tłumaczeniach. Sytuację podobną można zaobserwować również w poprzedniej tabeli.

Całkowita różnica w nacechowaniu emocjonalnym występuje w wersecie 7,12. W BW oraz BP występują neutralne *posyłać* – ‘przekazywać coś komuś za czyims pośrednictwem’ (Sstp VI 461), oraz *przekazywać* – ‘powtórzyć polecenie, słowa’ (SDor VII 248), zaś w BT *napominać*, czyli ‘wzywać do czegoś, namawiać, zachęcać’ (Sstp V 79), które wyraża już stosunek nadawcy do adresata słów.

W *Księdze Zachariasza* można wyróżnić również czasowniki odnoszące się do mowy Boga o nacechowaniu emocjonalnym. Bóg nie tylko *mówi, odpowiada* czy *przemawia*, ale również *rozkazuje*, a nawet *łaje* (tabela 12).

W pierwszym z przytoczonych wersetów Jakub Wujek zdecydował się użyć czasownika *rozkazać*, które w tym przypadku oznacza ‘wygłaszać kazanie, pouczenie’ (Sstp VII 529). W BT zastosowano czasownik *wydać* – ‘podać do wiadomości ogółu, ogłosić, obwieścić; ustanowić, uchwalić’ (SDor IX 1454), w połączeniu z rzeczownikiem *rozkazy*. W BP

tłumacz wykorzystał podobną konstrukcję, jednak wybrał czasownik *przekazać* – ‘podać do czyjej wiadomości; powtórzyć polecenie, słowa’ (SDor VII 248).

Tabela 12. *Rozkazywać, tając*

Numer werseku	BW	BT	BP
1,6	Wszakże słowa moje i prawa moje, którym rozkazałem sługom moim prorokom, izali nie posiadały ojców waszych?	A jednak czyż słowa moje i moje rozkazy, które wydałem sługom moim, prorokom, nie spełniły się na waszych przodkach?	Czy jednak moje <i>napomnienia</i> i moje <i>prawa</i> , które <i>przekazałem</i> przez proroków, moje <i>sługi</i> , nie spełniły się na waszych ojcach?
3,2	Niech cię <i>złaje</i> Pan, szatanie! A niech cię <i>złaje</i> Pan, który obrał Jeruzalem	Niech Pan cię <i>zgromi</i> , szatanie, niech cię <i>zgromi</i> Pan, który wybrał Jeruzalem	Niech cię <i>zgromi</i> PAN, szatanie. Niech cię <i>zgromi</i> PAN, który wybrał Jerozolimę.

W wersecie 3,2 można zauważyć znaczne nacechowanie emocjonalne. W przytoczonym wersecie Anioł Pański zwraca się do szatana, używając czasowników *złajać* – ‘skarcić, zganić, też znieważać kogoś, ubliżyć komuś’ (Sstp XI 388), w przypadku tłumaczenia jezuitów, oraz *zgromić*, czyli ‘pokonać, napędzając strachem’ (Sstp XI 346), w nowszych przekładach.

Gniew Boży

Ważnym aspektem odnoszącym się do Boga w *Księdze Zachariasza* jest gniew, pojawia się również problem kary wobec Judy i Izraela oraz innych narodów. W przeciwieństwie do wcześniej omawianych egzemplifikacji, ten nie jest tak jednolity i można go wydzielić nie ze względu na użycie czasowników odnoszących się do podobnych czynności, na przykład mówienia, jak zostało to pokazane wyżej, lecz ze względu na odczucia oraz poczynania Boga w stosunku do ludzi.

Pierwsza z tabel w tej części artykułu odnosi się do gniewu Boga oraz braku litości, jako kary za postępowanie Narodu Wybranego. Czasowniki wyrażające te uczucia występują przede wszystkim w części przypisywanej Protozachariaszowi (tabela 13).

W wersecie 1,2 we wszystkich tłumaczeniach oraz wszystkich pozostałych przykładach z BW zastosowany został czasownik *rozzniewać się*, który według *Słownika staropolskiego* oznacza: ‘pobudzić do gniewu, ro-

zdraźnić' (Sstp VII 522). Dodatkowo w trzecim wierszu pojawia się połączenie czasownika *stać się*, w znaczeniu, jak już wcześniej wspomniano, 'zostać stworzonym' (Sstp VIII 404) – z rzeczownikiem odczasownikowym *rozgniewanie*, czyli 'gniew, złość, oburzenie' (Sstp VII 524).

Tabela 13. *Gniew*

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,2	Rozgniewał się Pan na ojce wasze rozgniewaniem	Pan rozgniewał się bardzo na waszych przodków	Pan bardzo się rozgniewał na waszych ojców
1,12	Panie Zastępów! pókiż się ty nie zlitujesz nad Jeruzalem i nad miasta Judy, na które się rozgniewał? już siedemdziesiąty rok jest	Panie Zastępów, czy długo jeszcze nie przebaczysz Jeruzolimie i miastom Judy, na które gniewasz się już lat siedemdziesiąt?	PANIE Zastępów, czy długo jeszcze nie zmiłujesz się nad Jeruzolimą i miastem Judy, na które gniewasz się już siedemdziesiąt lat?
7,12 7,13 – w przekładzie Wujka	I stało się rozgniewanie wielkie od Pana zastępów	I Pan Zastępów zapłonął wielkim gniewem.	Dlatego wielkim gniewem wybuchnął PAN Zastępów.
10,3	Na pasterze rozgniewała się zapalczliwość moja	Przeciw pasterzom gniew mój się rozpala	Rozpalił się mój gniew na pasterzy

W nowszych przekładach derywat *rozgniewać się* zastąpiono wyrazem, od którego pochodzi, czyli *gniewać się*, w takim samym znaczeniu (Sstp II 439). Ponadto występują w nich połączenia rzeczownika *gniew* z czasownikami: *zapłonąć*, *rozpalić się* oraz *wybuchnąć*. Ostatni z powyższych czasowników nie jest notowany w słownikach historycznych. Współcześnie jest podawane następujące znaczenie: *wybuchnąć* 'dać wyraz intensywnym uczuciom w sposób nieopanowany, gwałtowny' (SDor IX 1411). Pierwszy z wymienionych czasowników występuje w słownikach notujących wcześniejsze słownictwo, ale w innym znaczeniu. Dopiero Doroszewski podaje definicję, którą można odnieść do cytowanego wersetu: 'zacząć się palić płomieniem; rozgorzeć' (SDor X 699). Przedostatni z podanych czasowników oznacza 'wywołać, wzbudzić żywe uczucia' (Sstp VII 552).

Gniew wiąże się ściśle z przebaczeniem, co widoczne jest w drugim z przytoczonych powyżej przykładów. Każdy z tłumaczy używa jednak innego słowa na oznaczenie braku litości. W przekładzie Wujka występuje (*nie*) *zlitować się*, a w Biblii Paulińskiej – (*nie*) *zmiłować się*, które mają takie samo znaczenie, czyli 'okazać miłosierdzie, litość, być skłonnym do

przebaczenia, współczuć' (Sstp XI 385/431). W *Biblii Tysiąclecia* występuje czasownik (*nie*) *przebaczyć*, co według *Słownika Lindego* oznacza: 'przebaczyć komu, darować mu winę, wybaczyć' (SL II 1061).

Tabela 14 przedstawia gniew Boga skierowany w stronę Judy oraz Izraela. Jak już wspomniano, ten aspekt nie jest tak jednolity, jak wyróżniki dotyczące mowy oraz samego gniewu. Za wyjątek można uznać zastosowanie czasownika *rozproszyć*, co zostało jednak wyodrębnione w tabeli 15.

Tabela 14. Gniew wobec Judy i Izraela

Numer werseku	BW	BT	BP
8,1 0	i <i>puściłem</i> wszystkie ludzkie każdego przeciw bliźniemu swemu	<i>Podburzyłem</i> wszystkich ludzi nawzajem przeciw sobie.	Ja <i>podburzałem</i> wszystkich ludzi, jednych przeciwko drugim
8,14 U Wujka ostatnie zdanie w 8,15	Jakom myślał, abych was <i>utrapił</i> , gdy mię do gniewu pobudzili ojcowie wasi, mówi Pan A <i>nie zmiłowałem się</i>	Jak <i>ścigałem</i> was <i>nie-szczęściami</i> , kiedy przodkowie wasi doprowadzali mnie do gniewu – rzekł Pan Zastępów – i <i>nie żałowałem</i> tego,	Podobnie jak postanowiłem was <i>ukarać</i> , kiedy wasi ojcowie pobudzali Mnie do gniewu – mówi PAN Zastępów – i <i>nie miałem</i> wówczas <i>litości</i>
11,6	A Ja więcej <i>folgować nie będę</i> obywatelom ziemi, mówi Pan; oto Ja <i>wydam</i> ludzkie, każdego w rękę bliźniego jego i w rękę króla jego, i wysieką ziemię, a <i>nie wyrwę</i> z ręki ich.	Ja też <i>nie będę</i> dłużej <i>litościwy</i> dla mieszkańców kraju – wyrocznia Pana – ale każdego z nich <i>wydam</i> w ręce jego sąsiada i w ręce jego króla. Oni doprowadzą kraj do upadku, a Ja nikogo <i>nie uwolnię</i> z ich ręki.	Dlatego też <i>nie będę miał</i> dłużej <i>litości</i> dla mieszkańców tego kraju – wyrocznia PANA. Oto <i>wydam</i> każdego człowieka w ręce jego sąsiada i w ręce jego króla, a oni zrujną ten kraj. <i>Nie wyrwę</i> nikogo z ich ręki.

W pierwszym cytowanym wersecie Bóg kieruje ludzi przeciw sobie, co obrazują czasowniki, takie jak: *puścić*, czyli 'przebrać zatrzymać, uwolnić, wypuścić na swobodę' (Sstp VII 403), oraz *podburzyć* – 'namawiać do buntu, oporu, sprzeciwu, skłaniać do burzenia się; buntować, judzić, podjudzać, poduszczać, podżegać' (SDor VI 609). Czasownik zastosowany w nowszych przekładach jest więc bardziej konkretny, a co za tym idzie – lepiej oddaje znaczenie czynności wykonywanej przez Boga.

W drugim przykładzie tłumacze nie byli już tacy zgodni. Wujek wybrał czasownik *utrapić* na oznaczenie dręczenia oraz martwienia (SL III

647) Izraela. W BT zastosowano zwrot *ścigać nieszczęściami*, czyli ‘gonić kogoś z wrogimi zamiarami’ (Sstp IX 7), a twórcy przekładu w BP zastąpili ten zwrot czasownikiem *ukarać*, oznaczającym ‘zastosować, wymierzyć karę; pokarać, skarać’ (SDor IX 514). W omawianym wersecie występuje jeden czasownik świadczący o gniewie Boga. Wujek użył już wcześniej tego czasownika, mianowicie *zmiłować się*. W kolejnym wydaniu został on zastąpiony przez zaprzeczenie (*nie*) *żałować* – ‘współczuć komuś, litować się nad kimś, czymś, uzalać się nad kimś, opłakiwać kogoś’ (Sstp XI 552). Podobne znaczenie ma konstrukcja *nie mieć litości*, występujące w ostatnim z tłumaczeń.

Kolejny z przytoczonych cytatów ma trójczłonową budowę, złożoną z trzech czasowników o różnym znaczeniu. Pierwszy człon dotyczy odwrócenia się Boga od swego ludu z powodu jego postępowania. Jakub Wujek zastosował czasownik *folgować*, w znaczeniu ‘ulegać, ustępować’ (Sstp II 362). W pozostałych badanych przekładach tłumacze użyli form przeczących: *nie być litościwym / nie mieć litości*, gdzie *litościwy* to ‘miłosierny, współczujący, skłonny do wybaczenia, wyrozumiały’ (Sstp IV 60). Centrum kolejnego członu stanowi czasownik *wydać* – ‘dać, pozwolić zabrać coś z mienia własnego, przekazać kogoś, coś na pewien czas lub na własność, powierzyć, podarować, też zwrócić kogoś, coś (nieswojego), oddać kogoś, coś komuś, odesłać’ (Sstp X 449). W ostatniej części występuje, w zależności od tłumaczenia, *wyrwać* lub *uwolnić*. Pierwsze z podanych słów oznacza ‘wyratować, wybawić, uchronić’ (Sstp X 545), a drugie – ‘oswobadzać od kogoś lub czegoś’ (SDor IX 757).

Szczególnym czasownikiem zastosowanym w stosunku do Judy i Izraela jest *rozproszyć*, czyli ‘rozpędzać, napastować’ (Sstp VII 557). Występuje on po 3 razy w BT oraz BP, w BW zaś 2 razy; raz został zastąpiony słowem *rozsiać* ‘rozsytać, rozrzucić’ (Sstp V 7) (tabela 15).

Tabela 15. *Rozproszyć*

Numer wersetu	BW	BT	BP
2,1 0 2,6 – w przekładzie Wujka	Bo na cztery wiatry <i>rozproszyłem</i> was	Na cztery strony świata <i>rozproszyłem</i> was.	Bo <i>rozproszyłem</i> was na cztery strony świata
10,9	I <i>rozsieję</i> je między narody	Między narodami ich <i>rozproszyłem</i>	<i>Rozproszyłem</i> ich po- śród ludów

Tabela 16 obrazuje stosunek Boga do innych narodów oraz groźby w stosunku do nich. Cytaty znajdujące się w poniższej tabeli są najbardziej drastyczne w całej *Księdze Zachariasza*.

Tabela 16. Stosunek Boga do innych narodów

Numer wersetu	BW	BT	BP
9,6	a wytracę pychę Filistynów	Na proch zetrę pychę Filistyna	Zniszczę pychę Filistynów
9,7	I odejmę krew jego z gęby jego a obrzydłości jego z pośrodku zębów jego	I z krwi oczyszczę mu usta, i jego zęby z ofiary plugawej	Usunę krew z ich ust, a obrzydliwość spośród zębów.
12,4	Zarażę każdego konia strętaniem, a wsiadacza jego szaleństwem [...] a każdego konia narodów zarażę ślepotą	Porażę każdego konia trwogą, a jeźdźca obłędem [...] konie pogan porażę ślepotą.	Każdego konia porażę trwogą, a jego jeźdźca obłędem. Ślepotą dotknę wszystkie rumaki ludów

W pierwszym z powyższych wersetów Bóg grozi zniszczeniem pychy Filistynów poprzez czasowniki *wytracić* w BW, *zetrzeć* w BT oraz *zniszczyć* w BP. Kolejno oznaczają one ‘wyrzucić, usunąć’ (Sstp X 578), ‘wyrządzić szkodę’ (Sstp XI 461) oraz ‘zniszczyć, unicestwić’ (Sstp XI 324).

W kolejnym z cytatów gniew Boga wobec innych narodów został ukazany poprzez użycie czasowników: *odjąć* – ‘oddzielić, odłączyć, usunąć, odsunąć’ (Sstp V 450), *oczyścić* ‘uczynić czystym, usunąć brud’ (Sstp V 410) oraz *usunąć* ‘zlikwidować, znieść, skasować co’ (SDor IX 713).

Wers 12,4 ma dwuczłonową budowę, przy czym w BP występuje inny szyk zdań w wersecie, z czego wynika różnica w zapisie. W wierszu tym występuje również odwołanie do Izraela, co zostanie omówione niżej. W dwóch starszych wydaniach dwukrotnie występuje ten sam czasownik, kolejno: *zarazić* oraz *porazić*, w najnowszym zaś dwa różne, mianowicie: *porazić* oraz *dotknąć*. Pierwszy z wymienionych czasowników występuje tu w znaczeniu ‘dotknąć nieszczęściem (chorobą, plagą, nieszczęściem)’ (Sstp XI 177). Leksem zastosowany w nowszych przekładach oznacza ‘dotknąć (chorobą, nieszczęściem itp.)’ (Sstp VI 402). Drugi z czasowników obecny w BP występuje w cytowanym fragmencie w znaczeniu ‘dotknąć, przytknąć’ (Sstp II 163). Występuje on również w ostatnim cytacie w tabeli z tego samego przekładu.

Bóg miłujący i litościwy

Kolejnym przymiotem Boga obecnym w *Księdze Zachariasza* jest jego litość oraz miłość wobec narodu wybranego. Bóg wraca do Jeruzalem, aby obronić swój lud przed plemionami pogańskimi. W odróżnieniu od

czasowników odnoszących się do gniewu, występujących w czasie przeszłym, sporadycznie w teraźniejszym, te związane z zapowiedzią powrotu i obrony Izraela występują przede wszystkim w czasie przyszłym. Aspekt ten dotyczy więc obietnicy wybawienia ludu Bożego.

Pierwsza tabela w tej części artykułu przedstawia fragmenty badanej *Księgi*, odnoszące się do powrotu Boga do Izraela i Jeruzalem. Obietnica zamieszkania w Jerozolimie ściśle wiąże się z odbudową świątyni, do czego namawiał w swojej części Protozachariasz (tabela 17).

Tabela 17. Powrót Boga do Jeruzalem

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,16	<i>Wrócę się do Jeruzalem z litościami,</i>	<i>Ze zmiłowaniem wracam do Jeruzalem,</i>	<i>Okazę współczucie Jerozolimie,</i>
8,3	<i>Wróciłem się do Syjonu, a mieszkać będę w pośrodku Jeruzalem,</i>	<i>Powrócę znowu na Syjon i zamieszkać znowu w Jeruzalem</i>	<i>Wrócę na Syjon i zamieszkać w Jerozolimie.</i>
2,16	<i>I posiedzie Pan Judę, dział swój w ziemi poświęconej, i obierze jeszcze Jeruzalem</i>	<i>Tak więc Pan zawładnie Judą jako swoim dziedzictwem w Ziemi Świętej i wybierze sobie znów Jeruzalem</i>	<i>Weźmie PAN w posiadanie Judę jako swoją część w Ziemi Świętej i znów wybierze Jerozolimę.</i>

Pierwszy z przykładów jest obietnicą ponownej opieki nad narodem wybranym, pod warunkiem odwrócenia się ludów judzkiego oraz izraelskiego od zła i powrotu na łono jedyne Boga. W dwóch starszych tłumaczeniach użyto czasownika *wracać*, czyli ‘przyjść na miejsce, w którym się już było’ (Sstp X 325), tłumacze najnowszego wydania zdecydowali się zastąpić go połączeniem czasownika z rzeczownikiem *okazać współczucie*, w którym *okazać* oznacza ‘dać dowód czegoś; objawić, uzewnętrznić, pokazać, wykazać’ (SDor V 903), a *współczucie* – ‘uczuciową solidarność z osobą cierpiącą; litość, ubolewanie okazywane nieszczęśliwemu’ (SDor IX 1323).

W wersecie 8,3 występuje jeszcze czasownik *mieszkać*, który wiąże się z odbudową świątyni jerozolimskiej. Oznacza on ‘przebywać gdzieś stale lub czasowo, żyć, zamieszkiwać, mieszkać’ (Sstp IV 240). Użycie czasu przyszłego *będę mieszkać* w BW zostało zastąpione poprzez formę syntetyczną *zamieszkać*, która zmodyfikowała pierwotne znaczenie. *Zamieszkać* zostało więc użyte jako ‘obrać sobie gdzieś mieszkanie, wprowadzić się gdzieś, osiąść, osiedlić się; zająć coś na mieszkanie’ (SDor X 628).

Jednym z najważniejszych aspektów związanym z miłością Boga do Jego ludu jest ponowny wybór Jerozolimy na miejsce zamieszkania, co obrazuje werset 2,16. Ma on dwuczłonową budowę, wynikającą z użycia

dwóch różnych czasowników związanych z ponownym przejęciem władzy nad Judą oraz powrotem Pana do Jerozolimy. Warto zwrócić najpierw uwagę na drugą część. W zależności od przekładu występują w niej czasowniki: *obrać* oraz *wybrać*, które oznaczają kolejno ‘wybrać spośród wielu, naznaczyć’ (Sstp V 365); ‘decydować się na coś, na kogoś, na jedną z kilku możliwości, wyznaczyć jednego (jedną) spośród wielu, wyróżnić kogoś albo coś’ (Sstp X 433).

Tabela 18 odnosi się do czynności, których wykonawcą jest Bóg, związanych z żalem oraz litością w stosunku do Izraelitów.

Tabela 18. Czynności Boga związane z żalem oraz litością w stosunku do Izraelitów

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,14	<i>Uzaliłem się Jeruzalem i Syonu żalem wielkim.</i>	<i>Darzę Jeruzalem i Syjon ogromną miłością</i>	<i>Płonę wielką miłością do Jerozolimy i Syjonu</i>
3,9	<i>Odejmę nieprawość ziemi jego, dnia jednego</i>	<i>i w jednym dniu zgładzę winę tego kraju</i>	<i>I jednego dnia zmyję grzech tej ziemi</i>
12, 1 0	<i>I wyleję na dom Dawidów i na obywatele Jeruzalem Ducha łaski i modlitw,</i>	<i>Na dom Dawida i na mieszkańców Jeruzalem wyleję ducha łaski prze-błagania</i>	<i>Ale na dom Dawida i na mieszkańców Jerozolimy wyleję ducha współczucia i błagania.</i>

W pierwszym wersecie z tabeli Bóg wypowiada się na temat współczucia oraz miłości wobec narodu wybranego. W tym celu Jakub Wujek użył czasownika *uzalić się*, czyli ‘okazać współczucie, wzruszyć się czyjąś niedolą, zlitować się’ (Sstp IX 502). Twórca przekładu, wchodzącego w skład BT, wybrał zwrot *darzyć miłością*, co Doroszewski tłumaczy jako ‘dawać w podarunku; ofiarowywać, obdarowywać czymś’ (SDor II 29). W BP uczucia te zostały przedstawione za pomocą wyrazu *płonąć*, oznaczającego ‘(silnie) świecić, błyszczeć, jaśnieć’ (SDor VI 510).

W wersecie 3,9 Bóg obiecuje obmycie Izraela z dawnych przewin. W tym celu zastosowano kolejno czasowniki: *odjąć*, *zgładzić*, *zmyć*. Jezuita, chcąc przedstawić wspomnianą sytuację, odsuwa nieprawość od narodu wybranego, o czym świadczy definicja pierwszego z przytoczonych wcześniej czasowników – ‘oddzielić, odłączyć, usunąć, odsunąć’ (Sstp V 450). W następnym przekładzie nieprawość została zastąpiona przez winę, a jej usunięcie zachodzi przez *zgładzenie*, co oznacza ‘zniszczyć, zniweczyć, usunąć’ (Sstp XI 335). W ostatniej kolumnie Bóg *zmywa* grzech, co tłumaczy się jako ‘umyć, wykąpać, oczyścić’ (Sstp XI 439).

Po pozbyciu się nieprawości, winy oraz grzechu Bóg wylewa ducha łaski, modlitw oraz prze-błagania. Użyty w omawianym przykładzie cza-

sownik słowniki tłumaczą jako ‘spowodować wypływ, wytoczyć, rozlać ciec’ (Sstp X 491). Odnosi się on jednak nie do ciec, lecz dóbr, które Pan ofiarowuje swojemu ludowi.

Tabela 19 odnosi się do Boga, obiecującego pociechę oraz dobro swojemu ludowi. W skład poniższej tabeli wchodzi jedynie wersety pochodzące z części przypisywanej Protozachariaszowi.

Tabela 19. Bóg obiecujący pociechę Judzie i Izraelowi

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,17	jeszcze Pan <i>pocieszy</i> Syjon i obierze jeszcze Jeruzalem	Pan <i>pocieszy</i> Syjon i znowu wybierze sobie Jeruzalem	PAN znów <i>pocieszy</i> Syjon i wybierze Jerozolimę.
8,15	Umyśliłem we dni te, abym <i>dobrze uczynił</i> domowi Juda i Jeruzalem: nie bójcie się	tak teraz <i>zamierzam świadczyć dobro</i> Jerozolimie i narodowi judzkiemu, nie lękajcie się	tak w tych dniach znowu <i>postanowiłem nagrodzić</i> Jerozolimę i dom Judy. Nie bójcie się!

W pierwszym wersecie we wszystkich przekładach zastosowano czasownik *pocieszać*, który oznacza ‘usuwać smutek, przywracać radość’ (Sstp VI 207). Drugi werset jest bardziej skomplikowany. W BW występuje jedynie pojedynczy czasownik *uczynić*, czyli ‘wykonać jakąś czynność, postąpić, działać’ (Sstp IX 306). Podobnie jak w przykładzie z kolejnej kolumny odnosi się on do dobra. W pozostałych Bibliach zastosowano połączenie czasownika w formie osobowej z bezokolicznikiem. W tym przypadku są to: *zamierzać* oraz *świadczyć*. Pierwszy z nich odnosi się do planów Bożych w stosunku do swojego narodu, o czym świadczy obecna w słowniku definicja ‘planować coś, projektować, zamyślać; postanawiać, chcieć’ (SDor X 626). Drugi człon oznacza ‘czynić komuś coś dobrego, okazywać coś komuś’ (SDor VIII 1321). W wersecie pochodzącym z BP użyto podobnej konstrukcji do tej z BT, przy czym występują w niej czasowniki *postanowić* oraz *nagrodzić*. Pierwszy z nich oznacza ‘powziąć jakąś myśl, decyzję, jakiś zamiar; zdecydować się na coś; umyślić, uplanować, zamierzyć coś; zdecydować, rozstrzygnąć’ (SDor VI 1130). Drugi z nich został już objaśniony wyżej.

Tabela 20 przedstawia obietnice obrony Judy przed wrogami z zewnątrz.

W tłumaczeniu jezuitów w wersecie 2,9 dwukrotnie zastosowano czasownik *być*, jednak w dwóch różnych znaczeniach. W pierwszym, który użyty został również w wersecie 2,17, występuje w połączeniu z murem ognistym, co zostało wytłumaczone w przypisie w BT jako ‘będę jej bronią’ (BT 1268). W najnowszej edycji został on zastąpiony przez czasownik *otoczyć*, czyli ‘okrążyć, osaczyć’ (Sstp V 691). Czasownik *być* w dru-

gim znaczeniu, czyli ‘przebywać’ (Sstp I 182), występuje w przekładach Wujka oraz Towarzystwa św. Pawła. W przekładzie zainicjowanym przez benedyktynów tyńieckich zastąpiony został przez *zamieszkać*, który został omówiony już wcześniej.

Tabela 20. Boga jako obrońcy Judy i Izraela w walce z innymi narodami

Numer wersetu	BW	BT	BP
2,9 2,5 – w przekładzie Wujka	A Ja mu <i>będę</i> , mówi Pan, <i>murem ognistym</i> wokół, i <i>ku sławie</i> <i>będę</i> w pośrodku jego	Ja <i>będę</i> dokoła niej <i>murem ognistym</i> – wyrocznia Pana – a <i>chwała moja zamieszka</i> pośród niej	A ja <i>otoczę</i> ją <i>murem z ognia</i> – wyrocznia PANA i <i>będę chwiałą</i> pośrodku niej.
2,17	Niech milczy wszelkie ciało od oblicza Pańskiego; bo <i>powstał</i> z mieszkania swego świętego	Zamilknij, wszelkie ciało, przed obliczem Pana, bo już <i>powstaje</i> ze świętego miejsca swego	Niech wszyscy umilkną przed obliczem PANA, bo <i>wychodzi</i> ze swojej świętej siedziby.
8,7	Oto Ja <i>wybawię</i> lud mój z ziemie wschodniej i z ziemie zachodu słońca.	Oto Ja <i>wybawię</i> mój lud z krainy wschodu i z krainy zachodu słońca	Oto Ja <i>wybawię</i> mój lud z krainy wschodu i z krainy zachodu słońca.
9,8	I <i>obtoczę</i> dom mój tymi, którzy mi boją, idąc i wracając się; i nie przejdzie po nich więcej wyciągacz; <i>bom</i> teraz <i>ujrzała</i> oczyma <i>memi</i> .	<i>Rozbiję obóz</i> mego domu [dla obrony] przed wojskami, przed przybyszami. I przemoc wroga już go nie dosięgnie; gdyż teraz <i>sam patrzę</i> oczyma.	Sam <i>będę bronił</i> swego domu i strzegł przed przechodniami, i nie przejdzie tędy więcej żaden ciemiecza. <i>Widziały</i> to <i>moje oczy</i> .

Jednak aby obronić swój lud, Bóg musi opuścić swoją siedzibę, co zostało ukazane w kolejnym z cytowanych przykładów. W dwóch starszych przekładach Pan *powstaje* ze swojej siedziby. Słowniki podają następującą definicję tego leksemu: ‘wstać, stanąć, podnieść się’ (Sstp VI 531). W najnowszym przekładzie użyto wyrazu *wychodzić*, co oznacza ‘opuszczać jakieś miejsce, idąc’ (Sstp X 438).

W wersecie 8,7 Bóg obiecuje uratować Judę i Izraela z rąk narodów ze Wschodu oraz Zachodu. W tym celu wszyscy tłumacze wykorzystują słowo *wybawić*, które oznacza ‘uwolnić od przykrości fizycznych lub duchowych, wyratować z trudnej sytuacji, wyswobodzić, ocalić’ (Sstp X 427).

Ostatni z wersetów przywołanych w tabeli ma dwuczłonową budowę. Pierwszy z czasowników odnoszących się do Boga ukazują obronę, co zostało przedstawione w różnorodny sposób. W pierwszym z przekładów wybrano czasownik *obtoczyć*, czyli w tym przypadku ‘otoczyć’ (SDor V

571). W kolejnym – *rozbić* ‘rozpiąć, rozstawiać (namioty)’ (Sstp VII 501). W obu tłumaczeniach znaczenie jest takie samo, czyli osłonięcie domu Pańskiego przed najeźdźcami, co wprost zostało przedstawione w ostatnim z tłumaczeń. Użyto w nim czasownika *bronić*, czyli ‘odpierać napad, bronić, ochraniać, strzec’ (Sstp I 162). Drugi człon wyrażenia odnosi się do zmysłu wzroku, co widoczne jest w zastosowanych czasownikach: *ujrzeć*, *patrzeć* oraz *widzieć*. Pierwszy z nich oznacza: ‘zmysłem wzroku zauważyć, zaobserwować, zobaczyć’ (Sstp IX 345), drugi: ‘kierować oczy na kogoś, coś, spoglądać, widzieć, zobaczyć’ (Sstp VI 55), a ostatni: ‘odbierać wrażenia wzrokowe, spostrzegać, także ujrzeć, zobaczyć’ (Sstp X 116).

Bóg jako potężny władca

Bóg w *Księdze Zachariasza* to również potężny władca, panujący nad całą ziemią, zarówno nad ludźmi, jak i nad naturą. Obrazują to poniższe przykłady, które zostały podzielone ze względu na różne aspekty panowania Pana.

Tabela 21 przedstawia cytaty, które ukazują Boga będącego sprawcą widzeń Zachariasza. Czasowniki odnoszące się do wizji proroka obecne są jedynie w części przypisywanej Protozachariaszowi.

Tabela 21. Bóg twórcą wizji Zachariasza

Numer wersetu	BW	BT	BP
2,3 1,20 – w przekładzie Wujka	I <i>ukazał</i> mi Pan czterech rzemieślników	I <i>pokazał</i> mi Pan czterech rzemieślników.	Potem <i>ukazał</i> mi PAN czterech kowali.
3,1	I <i>ukazał</i> mi Pan Jezusa,	Potem [Pan] <i>ukazał</i> mi arcykapłana Jozuego,	Potem ujrziałem Jozuego,

Wyrazami, które świadczą o Bogu jako autorze wizji prorockich, nawiedzających Zachariasza, są czasowniki *ukazać* oraz *pokazać*. Pierwszy z nich występuje dwa razy w przekładzie Wujka oraz jeden raz w pozostałych tłumaczeniach, w BT w wersecie 3,1, a w BP w 2,3. Oznaczają one kolejno: ‘umożliwić zobaczenie, obejrzenie, postawić przed oczy, przedstawić’ (Sstp IX 352) oraz ‘dać zobaczyć, przedstawić’ (Sstp VI 311).

W tabeli 22 zostały przywołane cytaty przedstawiające Boga jako tego, który posyła nie tylko słowa – przez usta proroków, ale również konie (1,10) oraz Mesjasza (3,8). Cytaty w poniższej tabeli pochodzą, podobnie jak w poprzedniej, z pierwszej części badanej księgi.

Tabela 22. Bóg posyła swoje sługi

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,1 0	Ci są, które <i>posłał</i> Pan, aby zbiegali ziemię.	To są ci, których Pan <i>posłał</i> , aby obiegli ziemię.	To są ci, których Pan <i>posłał</i> , aby obeszlili ziemię.
2,13 2,9 – w przekładzie Wujka	Bo oto Ja <i>podniosę</i> rękę moją na nie, a będą korzyścią tym, którzy im służyli, a poznacie, że Pan zastępów <i>posłał</i> mię.	Już bowiem prawica moja nad nimi <i>wyciągnięta</i> i staną się łupem swoich niewolników», a wy poznacie, że Pan Zastępów mnie <i>posłał</i> .	Oto Ja <i>podniosę</i> rękę na nich i staną się łupem własnych niewolników. I poznacie, że <i>posłał</i> mnie PAN Zastępów.
3,8	Bo oto Ja <i>przywiodę</i> sługę mego wschodzącego	Albowiem <i>ześlę</i> sługę mego – Odrośl	Ja <i>sprawię</i> , że przyjdzie mój sluga, odrośl.

Czasownikiem, który najczęściej występuje w tabeli 22, jest *posłać*, czyli ‘przekazać coś komuś za czyimś pośrednictwem, wyprawić, skierować, wysłać, przesłać’ (Sstp VI 430). Występuje on 5 razy w BW oraz 4 w BT i BP.

Drugi wiersz ma dwuczłonową budowę, o której stanowią wykorzystane w nim czasowniki. W wersecie tym Bóg jest potężny wobec ludzi, których może oddać w ręce wroga, podnosząc jedynie swoją rękę. W najstarszym oraz najnowszym tłumaczeniu użyto czasownika *podnieść*, który oznacza ‘dźwignąć, przesunąć coś na wyższy poziom’ (Sstp VI 256). W środkowej kolumnie wyraz ten został zastąpiony przez przymiotnik *wyciągnięta*, pochodzący od czasownika *wyciągnąć*, czyli ‘ciągnąć, wydobyć coś z czegoś’ (Sstp X 442).

W ostatnim wierszu w tabeli Bóg posyła swego sługę, który utożsamiany był z Zorobabelem, a następnie również z Mesjaszem. W BW zastosowano czasownik *przywieść*, który oznacza ‘przyprzewodzić do określonego miejsca, doprowadzić do celu, przenieść z jednego miejsca w inne, zaprowadzić’ (Sstp VII 375). *Zesłać* zastosowane w BT zdefiniować można jako ‘sprowadzić kogoś, coś na kogoś, przysłać kogoś, coś w jakimś celu, z jakąś misją’ (Sstp XI: 321). W ostatnim z przekładów Bóg nie zsyła ani przywodzi, ale *sprawia*, że jego sluga przyjdzie. Pan więc powoduje oraz wywołuje (Sstp VIII 363) nadejście Odrośli.

Bóg w *Księdze Zachariasza* jest również wszechmogącym władcą wszystkich ludów, mogącym decydować o ich losie (tabela 23).

Władza Boga została przedstawiona przede wszystkim w drugiej części *Księgi*, przypisywanej Deuterozachariaszowi. Jedyne przytoczone cytaty odnosi się do kary za postępowanie Izraela w dawniejszych czasach. W wersecie występują dwa czasowniki odnoszące się do różnego typu

czynności, czyli kolejno *umyślić*, *zamierzyć* i *postanowić*, dotyczą planów, o czym świadczą ich definicje słownikowe: ‘powziąć zamiar, postanowić’ (Sstp IX 401), ‘planować coś, projektować, zamyślać; postanawiać, chcieć’ (SDor X 626) oraz ‘powziąć jakąś myśl, decyzję, jakiś zamiar; zdecydować się na coś; umyślić, uplanować, zamierzyć coś; zdecydować, rozstrzygnąć’ (SDor VI 1130). Następny człon wersetu odnosi się już do czynów: w BW dwukrotnie użyto wyrazu *uczynić* ‘wykonać jakąś czynność, postąpić, działać’ (Sstp IX 306), a w BT *postąpić* ‘wykonać, wypełnić’ (Sstp VI 459). Drugi z czasowników występuje również w BP. Kolejne wersety pochodzą z tekstów Deuterozachariasza.

Tabela 23. Bóg jako wszechmogący władca

Numer wersetu	BW	BT	BP
1,6	i nawrócili się i mówili: Jako był <i>umyślił</i> Pan zastępów <i>uczynić</i> nam według dróg naszych i według wynalazków naszych, <i>uczynił</i> nam	I nawracając się, przyznali: Jak <i>zamierzył</i> Pan Zastępów <i>postąpić</i> z nami stosownie do czynów i złości naszych, tak wobec nas <i>postąpił</i> .	Nawrócili się i mówili: «PAN Zastępów <i>postąpił</i> z nami zgodnie z tym, jak <i>postanowił</i> , stosownie do naszego postępowania i naszych uczynków»
9,4	Oto Pan <i>posiędzie</i> go i <i>porazi</i> na morzu moc jego, a samego ogień pożre	Jednak <i>zawładnie</i> nim Pan i jego szaniec <i>strąci</i> w głębiny morza; a jego samego pochłonie ogień	Lecz <i>Pan weźmie</i> go w <i>posiadanie</i> , a potęgę jego <i>wrzuci</i> do morza. Miasto zaś strawi ogień.
10,12	<i>Posiłę</i> je w Panu, a w imieniu jego chodzić będą, mówi Pan.	Pan <i>będzie</i> ich mocą, w Jego imię będą kroczyć – wyrocznia Pana	<i>Uczynię</i> ich silnymi w PANU i będą postępować w Jego imię – wyrocznia PANA.

Werset 9,4 ma dwuczłonową budowę. Pierwszy z nich odnosi się do zdobycia Tyru, który stanie się własnością Boga, co zostało wyrażone poprzez czasowniki: *posiąść*, *zawładnąć*, oraz zwrot *wziąć w posiadanie*. Oznaczają one kolejno: ‘opanować kogoś, zawładnąć kimś’ (Sstp VI 425), ‘zostać władcą, panem czegoś; zdobyć, opanować coś’ (SDor X 875) i ‘pojmać, wziąć w niewolę, do więzienia, zatrzymać, wprowadzić’ (Sstp X 622). Po zdobyciu miasta Pan zniszczy jego potęgę, o czym mowa jest w drugiej części wiersza. Jezuita wyraził to za pomocą wyrazu *porazić*, czyli ‘uderzyć, zadać cios (często śmiertelny), zabić’ (Sstp VI 401). Ks. Myszkowski użył czasownika *strącić*, oznaczającego ‘zrzucić, zepchnąć, spowodować upadek’ (Sstp VIII 467), a ostatni z tłumaczy – *wrzucić* – ‘szybkim, silnym ruchem umieścić kogoś, coś w czymś, wyjątkowo na czymś, zepchnąć kogoś w coś’ (Sstp X 336).

Trzeci z przytoczonych przykładów jest obietnicą wzmocnienia Izraela po powrocie z odległych krain. Bóg w BW *posili* swój lud, co można zdefiniować jako ‘czynić silnym, dodawać siłę, wzmacniać’ (Sstp VI 428). W kolejnej kolumnie zastosowano czasownik posiłkowy *być*, na oznaczenie Pana jako mocy Izraela. Ostatni przykład zawiera czasownik *uczynić*, przywoływany już często w odniesieniu do Boga, który oznacza ‘wykonać jakąś czynność, postąpić, działać’ (Sstp IX 306).

Tabela 24 ukazuje, że nie tylko ludzie, ale też natura są Bogu poddane i od Niego zależne. Przy czym w przypadku zjawisk atmosferycznych można stwierdzić, nawiązując do nazewnictwa Krzysztofa Obremskiego, że Bóg jest Kreatorem, który wciąż stwarza świat na nowo (Obremski 1990, 38).

Tabela 24. Bóg-Kreator

Numer wersetu	BW	BT	BP
9,14	A Pan Bóg nad nimi <i>widzian będzie</i> , a <i>wynidzie</i> jako błyskawica strzała jego: a Pan Bóg w trąbę <i>zatrąbi</i> i <i>pójdzie</i> w wicherze południowym.	Pan się <i>ukaze</i> nad nim. Jak błyskawica <i>wzlece</i> Jego strzały i Pan Bóg <i>zadmie</i> w róg. <i>Nadciągnie</i> w szumie wichru z południa.	PAN <i>ukaze się</i> nad nimi i Jego strzała <i>wyleci</i> jak błyskawica. Pan Bóg <i>zadmie</i> w róg i <i>nadciągnie</i> w huraganach południa.
10,1	Proście od Pana dżdżu czasu późnego, a Pan <i>uczyni</i> śniegi i deszcz wielki <i>da</i> im, każdemu trawę na polu.	Proście Pana o deszcz w czasie późnych opadów Pan, który <i>sprawia</i> burze i ulewne deszcze, <i>daje</i> chleb każdemu, trawę na polu	Proście PANA o deszcz w późnej porze deszczowej! PAN <i>sprawia</i> burze i <i>zsyła</i> deszcz. On <i>da</i> każdemu trawę na polu.
14,7	I będzie dzień jeden, który <i>jest</i> wiadomy Panu, nie dzień ani noc, a czasu wieczornego będzie światło.	Będzie to jeden jedyny dzień – Pan tylko <i>wie</i> o nim – nie będzie to dzień ani noc, wieczorną porą będzie jasno.	I będzie to jedyny w swoim rodzaju dzień – PAN go <i>zna</i> – ani dzień, ani noc, a pod wieczór nastanie światło.

Pierwszy z wersetów przywołanych w tabeli składa się z czterech czasowników o różnym znaczeniu. Cytat rozpoczyna się od objawienia Boga ponad walczącymi ludźmi. W tym celu Wujek zastosował zwrot złożony z czasownika posiłkowego *być* oraz przymiotnika *widziany*, pochodzącego od czasownika *widzieć*. W pozostałych przekładach użyto czasownika *ukazać się*, który oznacza ‘pojawić się, zaistnieć’ (Sstp IX 354). W Biblii jezuity kolejna część odnosi się do Boga, który *wynidzie* jak błyskawica. Czasownik ten został już wcześniej omówiony, a jest on jednoznaczny z czasownikiem ‘wyruszyć’ (SDor X 121). W pozostałych bibliach to strzały Pa-

na wyruszą niby błyskawice. Tłumacze wykorzystali do tego czasowniki *wzlecieć* oraz *wylecieć*, które oznaczają kolejno ‘unieść się w powietrze (na skrzydłach)’ (Sstp X 644) i ‘na skrzydłach wznieść się w górę, wyfrunąć’ (Sstp X 492). Następnie Pan *zatrąbi* – ‘dmąć w trąbę, spowodować wydanie przez nią dźwięku’ (Sstp XI 222), czy *zadmie* – ‘dmuchnąć w dęty instrument muzyczny, wydobywając z niego dźwięk (dźwięki), zagrać na instrumencie dętym’ (SDor X 474) – w trąbę, róg. A na koniec nadejdzie w wietrze z południa. Aby to zobrazować, użyto czasowników *pójsć* u Wujka oraz *nadciągnąć* w pozostałych tłumaczeniach. Oznaczają one ‘zacząć iść, ruszyć w drogę, udać się, przemieścić się’ (SstpVII 2) i ‘nadschodząc, nadjeżdżać, zdążać, przybywać’ (SDor IV 1000).

W kolejnym przykładzie Bóg jest osobą, która zsyła deszcz i śnieg oraz rośliny, dzięki którym ludzie mają pożywienie. Cytaty z dwóch starszych przekładów składają się z dwóch czasowników, a najnowszy z trzech. Pierwszy z nich odnosi się do śniegu i deszczu – u Wujka – oraz do deszczu i burzy – w pozostałych bibliach. W tym celu zastosowano kolejno czasowniki: omówiony wcześniej *uczynić* oraz *sprawić*, czyli ‘powodować, wywoływać’ (Sstp VIII 363). Dodatkowo w BP w odniesieniu do deszczu użyto wyrazu *zsyłać*, który oznacza ‘sprowadzić kogoś, coś na kogoś, przysłać kogoś, coś w jakimś celu, z jakąś misją’ (Sstp XI 321). Ostatnim czasownikiem występującym we wszystkich księgach jest *dać*, czyli ‘dać, darować, użyć, przekazać na własność (dobrowolnie i bez odpłaty)’ (Sstp II 3).

Ostatni przywoływany werset jest zapowiedzią dnia, w którym wszyscy ludzie będą wielbić Boga. Jediną osobą, która wie, kiedy to się stanie, jest Pan. Wujek użył w celu przedstawienia tego stanu rzeczy zwrotu złożonego z czasownika posiłkowego *być* oraz przymiotnika *wiadomy*, pochodzącego od czasownika *wiedzieć*, zastosowanego w BT, i oznaczającego ‘posiadać wiedzę, informację o kimś a. czymś, posiadać znajomość kogoś a. czegoś, znać, być czegoś świadomym, zdawać sobie z czegoś sprawę’ (Sstp X 137). W BP został on zastąpiony przez wyraz *znać* – w znaczeniu ‘mieć znajomość kogoś a. czegoś, mieć wiedzę o kimś a. o czymś, wiedzieć jaki ktoś a. jakie coś jest’ (Sstp XI 443).

Podsumowanie

Analiza *Księgi Zachariasza* dowodzi, że Bóg został w niej ukazany w różnorodny sposób. Jest On mówcą, który powołuje i mówi do ludzi przez proroków, zagniewanym Władcą, który karze swój lud, miłującym i litościwym Bogiem, pragnącym powrotu ludzi do Niego, oraz potężnym Stworzycielem, mającym władzę nad ludźmi i naturą.

W analizie wykorzystano trzy przekłady: *Biblię* w tłumaczeniu Jakuba Wujka, *Biblię Tysiąclecia* oraz *Biblię Paulińską*. Z porównania tych tłumaczeń wynika, że w dużym stopniu różnią się one pod względem leksykalnym. W najstarszym tłumaczeniu występuje wiele wyrazów, które wyszły już z użycia lub występują obecnie w zmienionej formie, co związane jest z datą jego powstania. W porównaniu do tego tłumaczenia, dużym stopniem zarchaizowania języka przekładu charakteryzuje się *Biblia Tysiąclecia*, co wynika z zestawienia wszystkich trzech tekstów oraz porównania poszczególnych wersetów. Świadczy o tym m.in. użycie przestarzałych form miejscowych: *Jeruzalem* zamiast *Jerozolima*, czasowników np. *zgådzić* czy wyrażen *ścigać nieszczęściami* lub *zetrzeć na proch*, które w najnowszym przekładzie zostały zastąpione jednym leksemem (*ukarać, zniszczyć*). Twórca przekładu w *Biblii Paulińskiej* posługuje się współczesną polszczyzną, nie tracąc przy tym piękna polskiego stylu biblijnego.

Wykaz skrótów

- BP** – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, oprac. Zespół Biblistów Polskich, Częstochowa 2011.
- BT** – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, oprac. Zespół Biblistów Polskich, wyd. 5, Poznań 2008.
- BW** - *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, z łacińskiego na język polski przełożone przez ks. d. Jakóba Wujka. Dostówny przedruk z autentycznej edycji Krakowskiej z r. 1599, potwierdzonej przez Ś. Stolicę Apostolską i j. w. księdza Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego. Z kilkoma uwagami, w których są umieszczone słowa podług hebrajskiego oryginału zmienione. Stary Testament zawiera w sobie wszystkie księgi hebrajskiego oryginału*, Warszawa 1923.
- SL** – Linde S.B., *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814 .
- SDor** – *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1–10, Warszawa 1958–1968.
- SKoch** – *Słownik polszczyzny Jana Kochanowskiego*, red. M. Kucała, t. 1–5, Kraków 1994–2008.
- SpXVI** – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, K. Mrowcewicz, F. Peplowski, K. Wilczewska, t. 1–36, od A do Roztyrkność, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–2012.
- Sstp** – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Wrocław – Kraków – Warszawa 1953–2002.

Materiał badany

Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, z łacińskiego na język polski przełożone przez ks. d. Jakóba Wujka. Dostówny przedruk z autentycznej edycji Krakowskiej z r. 1599, potwierdzonej przez Ś. Stolicę Apostolską i j. w. księdza Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego. Z kilkoma uwagami, w których są umieszczone słowa podług hebrajskiego oryginału zmienione. Stary Testament zawiera w sobie wszystkie księgi hebrajskiego oryginału, Warszawa 1923.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. Zespół Biblistów Polskich, wyd. 5, Poznań 2008.

Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem, oprac. Zespół Biblistów Polskich, Częstochowa 2011.

Bibliografia

Bieńkowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Łódź.

Obremski K., 1990, *Obraz Boga w polskiej liryce religijnej XVII w.*, Toruń.

Rad G. von 1986, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa.

Synowiec J.S., 1994, *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, Kraków.

Świderkówna A., 1994, *Rozmowy o Biblii*, Warszawa.

Witaszek G., 1996, *Moc słowa prorockiego. Przewodnik po literaturze prorockiej Starego Testamentu*, Lublin.

The Image of God in three translations of *Book of Zechariah*

Summary

The article is an analysis of the vocabulary for God of *Book of Zechariah* in three translations: Jakub Wujek Bible, Millenium Bible and the Bible Paulińska. In the first part of text gives attention for importance of *Book of Zechariah* and *Book of Zechariah's* genesis theories. It contains sections on how to name the Creator in the *Book of Zechariah* and his image: orator, angry, and then loved and merciful Lord and mighty Lord.

Keywords: *Book of Zechariah*, God, Bible, religious language, translation.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.11>

Anna PIKUŁA

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Kulturowo-socjologiczne aspekty nadawania imion (na przykładzie imion mieszkańców gminy Niegowa w województwie śląskim)

Streszczenie

Artykuł wpisuje się w nurt badań dotyczących zmian w zakresie motywacji imienniczej oraz ich popularności i frekwencji. Celem niniejszego omówienia jest analiza zasobu imienniczego i wskazanie motywacji go modelujących. Materiał onimiczny, będący przedmiotem badań, został wyekscerpowany z ksiąg chrztów zgromadzonych w parafii św. Mikołaja w Niegowie w latach 1915–2011.

Słowa kluczowe: onomastyka, imię, motywacja imiennicza, antroponimia.

Nadanie imienia dziecku to jeden z najważniejszych momentów w życiu rodziny. Dziś wybór imienia najczęściej poprzedza uważne przesłuchanie ksiąg imion (Grzenia 2006) oraz sprawdzenie, skąd antroponim pochodzi i jakie niesie treści. Równocześnie wielu rodzicom zależy, by było to imię oryginalne. Obserwują więc najbliższe środowisko, zwracając szczególną uwagę, jakich imion jest najwięcej. Są też tacy, którzy sięgają do tradycji rodzinnej lub podążają za aktualną modą. Wszystkie te działania mają zapewnić dziecku imię najbardziej odpowiednie, najbardziej możliwe do zaakceptowania przez najbliższych krewnych. Można powiedzieć, że zasób imienniczy funkcjonujący w danym czasie podlega interpretacji, jako składnik kultury danego społeczeństwa (Rzeteleska-Feleszko 2004, 134).

Maria Malec pisze, że imię osobowe jest „najbardziej trwałym i powszechnym elementem systemu nazywania jednostek ludzkich” (Rzeteleska-Feleszko 2004, 134).

ska-Feleszko 1998, 97). Jest ono obecne we wszystkich kulturach od starożytności po czasy współczesne, co oznacza, że należy do kategorii uniwersalnej. Każdy człowiek tuż po urodzeniu otrzymuje imię, które zostaje wpisane do dokumentów, takich jak akt urodzenia czy metryka. Dziecko otrzymuje je z woli rodziców lub opiekunów prawnych. Trudno wyobrazić sobie dzisiaj funkcjonowanie państwa bez imion. Wszystkie oficjalne dokumenty – dowód osobisty, paszport – oparte są na podstawowych elementach identyfikacyjnych, jakimi są imiona i nazwiska (Bubak 1998, 5).

Prezentowany artykuł wpisuje się w nurt badań dotyczących zmian w zakresie motywacji imion oraz ich popularności i frekwencji. Celem niniejszego omówienia jest analiza zasobu imienniczego konkretnego terenu (gminy Niegowa) w określonym przedziale czasowym (lata 1915–2011) i wskazanie czynników mających wpływ na jego postać.

Materiał onimiczny, który był przedmiotem moich badań, wyekscepowалам z ksiąg chrztów zgromadzonych w parafii św. Mikołaja w Niegowie w latach 1915–2011. Obejmuje on 8932 wpisy, w tym 4608 imion męskich i 4324 imiona żeńskie.

Do roku 1948 badane księgi zawierają opis chrztu dziecka, natomiast w latach późniejszych dane te zapisywane były w formie tabeli. Oto spisywana formuła:

Działo się w Niegowie dnia siódmego kwietnia 1947 roku o godzinie dziesiątej. Stawił się Franciszek Wójcik rolnik z Antolki, lat trzydzieści dwa liczący i w obecności pełnoletnich świadków: Józefa Rasztabigi i Mariana Lamcha obydwóch rolników z Antolki, i okazał Nam dziecię płci męskiej urodzone w Antolce, dnia pierwszego kwietnia roku bieżącego o godzinie dwunastej, z jego małżonki Anieli z Szczepanków, lat dwadzieścia osiem liczącej. Dziecięciu temu na chrzcie świętym, w dniu dzisiejszym przez księdza Franciszka Pustułkę proboszcza miejscowego odprawionym nadane zostały imiona Józef – Franciszek, a rodzicami chrzestnymi jego byli: Józef Rasztabiga i Marianna Gromada. Akt ten stawiającemu i świadkom przeczytany, przez Nas tylko podpisany został.

Analizując imiona mieszkańców gminy Niegowa, na przestrzeni prawie stu lat, mogę stwierdzić, że na wybór imienia (w mniejszym lub większym stopniu) wpływ mają następujące kryteria:

- tradycja rodzinna,
- sąsiedztwo kalendarzowe imienin z dniem narodzin dziecka,
- pozytywne skojarzenia z postaciami literackimi lub popularnymi,
- moda imiennicza,
- oryginalność, niepowtarzalność imienia (Malec 2001, 72–79).

Zestawienia ujęte w tabeli nr 1 pokazują liczbę dzieci, które odziedziczyły imię po swoim rodzicu. Kryterium to ma niewielki wpływ na wybór imienia w badanym okresie. Nieznacznie częściej jest ono brane

pod uwagę przy wyborze imion męskich. Jednak ani w systemie nazewniczym męskim, ani żeńskim zgodność imienia dziecka z imieniem rodzica nie przekracza 7%. Ogólna liczba imion dzieci, które odziedziczyły je po swoim rodzicu, wynosi 189.

Tabela 1. Imiona dziedziczone po rodzicu

Lata	Płeć	Zgodność imienia dziecka z imieniem rodzica	
		Ilość	%
1915-1919	K	9	2,99
	M	1	0,26
1920-1924	K	1	0,25
	M	20	4,26
1925-1929	K	4	1,03
	M	19	4,87
1930-1934	K	6	1,75
	M	7	1,91
1935-1939	K	5	1,45
	M	18	5,28
1940-1944	K	9	2,92
	M	19	6,53
1945-1949	K	8	3,09
	M	14	5,81
1950-1954	K	7	2,67
	M	14	4,81
1955-1959	K	3	1,22
	M	10	3,29
1960-1964	K	0	0,00
	M	7	3,24
1965-1969	K	0	0,00
	M	3	1,70
1970-1974	K	0	0,00
	M	1	0,53
1975-1979	K	0	0,00
	M	0	0,00
1980-1984	K	1	0,55
	M	1	0,56
1985-1989	K	0	0,00
	M	1	0,70
1990-1994	K	0	0,00
	M	0	0,00

Tabela 1. Imiona dziedziczone po rodzicu (cd.)

Lata	Płeć	Zgodność imienia dziecka z imieniem rodzica	
		Ilość	%
1995–1999	K	0	0,00
	M	0	0,00
2000–2004	K	0	0,00
	M	0	0,00
2005–2011	K	0	0,00
	M	1	1,02

W gminie Niegowa więcej dzieci otrzymało imię po swoim rodzicu chrzestnym (Umińska-Tytoń 2000, 183) – liczba tych nadań jest o połowę większa od imion dziedziczonych i wynosi 378 (tabela nr 2). Z opowieści starszych mieszkańców gminy wynika, że rodzice chrzestni są oficjalnymi przedstawicielami Kościoła, w którego życie włączone zostaje dziecko. Uważano tak zwłaszcza w przypadku matki, nie była to „tylko” matka chrzestna, lecz osoba „trzymająca”, „podająca” do chrztu. Z poniższych zestawień wynika, że motyw ten brany był pod uwagę zwłaszcza w latach 1915–1944, a najwięcej dzieci otrzymało imię po swoim rodzicu chrzestnym w latach 1925–1929.

Tabela 2. Imiona dziedziczone po rodzicu chrzestnym

Lata	Płeć	Zgodność imienia dziecka z imieniem rodzica chrzestnego	
		ilość	%
1915–1919	K	22	7,31
	M	0	0,00
1920–1924	K	21	5,25
	M	21	4,48
1925–1929	K	41	10,51
	M	36	9,23
1930–1934	K	10	2,92
	M	24	6,54
1935–1939	K	33	9,54
	M	22	6,45
1940–1944	K	25	8,12
	M	24	8,25
1945–1949	K	13	5,02
	M	12	4,98

Tabela 2. Imiona dziedziczone po rodzicu chrzestnym (cd.)

Lata	Płeć	Zgodność imienia dziecka z imieniem rodzica chrzestnego	
		ilość	%
1950–1954	K	11	4,20
	M	17	5,84
1955–1959	K	7	2,86
	M	12	3,95
1960–1964	K	5	2,55
	M	6	2,78
1965–1969	K	3	1,90
	M	2	1,14
1970–1974	K	2	1,27
	M	2	1,05
1975–1979	K	0	0,00
	M	0	0,00
1980–1984	K	2	1,10
	M	1	0,56
1985–1989	K	2	1,22
	M	2	1,40
1990–1994	K	0	0,00
	M	0	0,00
1995–1999	K	0	0,00
	M	0	0,00
2000–2004	K	0	0,00
	M	0	0,00
2005–2011	K	0	0,00
	M	0	0,00

Imię kalendarzowe, czyli imię, które figuruje w kalendarzu w dniu narodzin dziecka lub dniu sąsiednim (Malec 2001, 72), to kolejny onimiczny wybór niegowian. Imię kalendarzowe, czyli inaczej „przyniesione”, otrzymało 693 dzieci. Ten sposób nazewnictwa popularny był zwłaszcza w latach 1940–1964. Współcześnie motywacja ta nie odgrywa tak dużej roli, jak dawniej.

Wśród imion mieszkańców gminy występują także imiona literackie, takie jak: *Grażyna* (imię stworzone przez Adama Mickiewicza), pochodzące z *Pieśni Osjana – Malwina i Oskar*, *Lilla* (spopularyzowane przez Juliusza Słowackiego w *Lili Wenedzie*) oraz znane z powieści Henryka Sienkiewicza imię *Ligia*.

Tabela nr 3 zawiera najpopularniejsze imiona mieszkańców gminy. Prezentowane zestawienie umożliwia porównanie imion modnych w poszczególnych pięcioleciach.

Tabela 3. Popularne imiona żeńskie

Lata	1	2	3	4	5
1915–1919	Marianna	Stanisława	Józefa	Aniela	Anna
1920–1924	Marianna	Stanisława	Józefa	Genowefa	Anna
1925–1929	Marianna	Stanisława	Józefa	Genowefa	Janina
1930–1934	Janina	Genowefa	Helena	Marianna	Stanisława
1935–1939	Marianna	Janina	Helena	Stanisława	Zofia
1940–1944	Janina	Marianna	Zofia	Helena	Genowefa
1945–1949	Marianna	Janina	Anna, Genowefa, Helena, Krystyna	Zofia	Wiesława
1950–1954	Krystyna	Zofia	Maria	Janina, Marianna	Anna, Genowefa
1955–1959	Krystyna	Zofia	Teresa	Grażyna	Danuta
1960–1964	Krystyna	Danuta	Maria	Anna, Grażyna, Zofia	Bożena, Jolanta
1965–1969	Małgorzata	Anna Bożena	Barbara	Elżbieta	Danuta Renata
1970–1974	Anna, Beata, Małgorzata	Iwona	Aneta, Elżbieta, Jolanta	Ilona, Renata	Barbara, Bożena, Halina, Marzena
1975–1979	Agnieszka	Aneta, Ewa, Iwona	Barbara, Katarzyna, Monika, Renata	Edyta	Dorota
1980–1984	Agnieszka	Anna	Justyna	Katarzyna, Monika	Ewa Iwona
1985–1989	Anna	Justyna	Monika	Agnieszka, Ewa, Ewelina, Joanna, Sylwia	Katarzyna Marta
1990–1994	Paulina	Justyna, Monika	Małgorzata, Sylwia	Angelika, Anna	Agnieszka

Tabela 3. Popularne imiona żeńskie (cd.)

Lata	1	2	3	4	5
1995–1999	Klaudia	Patrycja	Dominika Karolina, Kinga, Roksana	Anna, Monika	Agnieszka Daria, Justyna, Kamila, Katarzyna, Magdalena, Sylvia
2000–2004	Wiktoria	Paulina	Karolina, Martyna, Patrycja	Julia, Oliwia	Klaudia
2005–2011	Amelia	Zuzanna	Natalia	Maja, Nikola Wiktoria	Aleksandra, Julia, Martyna

Zestaw pięciu najpopularniejszych imion żeńskich w trzech pierwszych pięcioleciach można uznać za stały. W tym okresie jest to imię *Marianna*, dwa kolejne miejsca należą do imion *Stanisława* i *Józefa*. Imię *Marianna*, które w pierwszych piętnastu latach jest imieniem nadawanym najczęściej, nie znika z list imion, aż do roku 1955. W latach 1925–1954 często wybierano imię *Janina*. Od tego okresu przez trzy kolejne pięciolecia najczęstsze imiona to: *Krystyna*, *Danuta* i *Zofia*. *Marianna* i *Maria* są to imiona, które w społeczności lokalnej badanego terenu uważa się (błędnie!) za antroponimy wariantywne. Imię *Maria* nadawane było znacznie rzadziej, ponieważ wiązało się z tabu sakralnym. Było imieniem Matki Boskiej, więc ze względu na cześć Bożej Rodzicielki zamiennie nadawano imię *Marianna* (Krawczyk-Tyrpa 2004, 84). Popularność imienia *Maria* nie jest zatem tak duża, jak imienia *Marianna*.

W latach kolejnych popularne stają się imiona *Anna*, *Bożena*, *Małgorzata*, znajdujące się na różnych pozycjach listy.

Okres od 1975 roku przynosi duże zmiany w zestawieniu. Pojawia się wiele nowych imion, wśród których jednymi z popularniejszych są *Agnieszka*, *Aneta*. Kolejne okresy charakteryzują się zmiennością imion popularnych, jednak możemy obserwować powtarzanie się antroponimów: *Anna*, *Barbara*, *Renata*.

Lata 1990–2011 to okres zupełnej zmiany upodobań imienniczych. Pojawiają się dotąd nienadawane imiona, jak *Klaudia*, *Patrycja*, *Angelika*. Popularne w tym okresie jest imię *Paulina*.

Mniej zróżnicowany zdaje się system imienniczy męski (tabela nr 4). Na czołowe miejsca wysuwają się przez lata 1915–1959 takie antroponimy

nimy, jak: *Józef, Jan, Stanisław, Władysław* oraz *Marian*. *Jan* i *Stanisław* popularne są jeszcze w latach 1960–1964 i zostają wyparte przez całkowicie inny zestaw. Od 1959 roku wiodące miejsca zajmują imiona *Andrzej* i *Krzysztof*, nieobecne w zestawieniach z poprzednich okresów. Od roku 1985 repertuar, właściwie dla każdego badanego okresu, jest już inny. Jedynie w latach 1985–1999 dostrzegamy powtarzalność imienia *Damian*. W ostatnim badanym dziesięcioleciu najczęściej nadawane to: *Mateusz, Kacper* i *Jakub*.

Tabela 4. Popularne imiona męskie

Lata	1	2	3	4	5
1915–1999	Józef	Stanisław	Władysław	Jan	Franciszek, Piotr, Stefan
1920–1924	Józef	Jan	Stanisław	Władysław	Franciszek
1925–1929	Józef	Jan	Stanisław	Władysław	Kazimierz
1930–1934	Józef	Jan	Stanisław	Marian	Kazimierz
1935–1939	Józef	Stanisław	Jan	Marian, Władysław	Kazimierz
1940–1944	Józef	Stanisław	Marian	Jan	Władysław
1945–1949	Józef, Marian	Stanisław	Jan	Henryk	Tadeusz, Zygmunt
1950–1954	Józef	Marian	Stanisław	Jan	Henryk, Tadeusz
1955–1959	Jan	Marian	Zdzisław	Andrzej, Antoni, Henryk, Józef, Stanisław	Bogusław
1960–1964	Andrzej	Krzysztof	Stanisław	Henryk, Marek	Jan
1965–1969	Krzysztof	Andrzej	Mirosław	Dariusz, Marek	Adam
1970–1974	Zbigniew	Janusz	Andrzej, Robert, Tomasz	Dariusz, Krzysztof, Mariusz	Grzegorz
1975–1979	Rafał	Grzegorz	Mariusz, Paweł, Zbigniew	Marcin, Robert	Adam
1980–1984	Marcin, Przemysław	Mariusz	Tomasz	Grzegorz, Krzysztof, Paweł	Andrzej
1985–1989	Łukasz	Damian	Paweł	Adrian	Kamil, Mateusz

Tabela 4. Popularne imiona męskie (cd.)

Lata	1	2	3	4	5
1990–1994	Mateusz	Damian	Kamil, Krystian, Łukasz, Michał, Piotr	Dawid, Tomasz	Mariusz
1995–1999	Dawid	Michał	Piotr	Damian, Kamil, Krystian, Mateusz, Patrik	Marcin, Sebastian, Tomasz
2000–2004	Mateusz	Jakub	Dawid, Dominik	Kacper, Kamil	Bartosz, Eryk, Karol, Piotr, Radosław
2005–2011	Kacper	Jakub	Hubert	Michał, Szymon	Mateusz, Piotr

Dane prezentowane w tabeli nr 5 i nr 6 to zestawienie imion żeńskich i męskich popularnych w latach 2000–2009 w Częstochowie (Biziór 2010) z imionami nadawanymi w omawianej gminie w zbliżonym okresie (2001–2011).

Tabela 5. Zestawienie najpopularniejszych imion żeńskich nadawanych w gminie Niegowa i w Częstochowie

Ranga	Najpopularniejsze imiona nadawane w gminie Niegowa (lata 2000–2011)	Najpopularniejsze imiona nadawane w Częstochowie (lata 2000–2009)
1.	Wiktoria	Julia
2.	Martyna	Wiktoria
3.	Amelia	Natalia
4.	Julia	Oliwia
5.	Natalia	Zuzanna
6.	Patrycja	Maja
7.	Zuzanna	Weronika
8.	Karolina	Aleksandra
9.	Oliwia	Karolina
10.	Paulina	Martyna
11.	Aleksandra	Nikola
12.	Maja	Anna
13.	Kinga	Kinga
14.	Nikola	Klaudia
15.	Weronika	Paulina

Tabela 6. Zestawienie najpopularniejszych imion męskich nadawanych w gminie Niegowa i w Częstochowie

Ranga	Najpopularniejsze imiona nadawane w gminie Niegowa (lata 2001–2010)	Najpopularniejsze imiona nadawane w Częstochowie (lata 2000–2009)
1.	Jakub	Jakub
2.	Kacper	Kacper
3.	Mateusz	Mateusz
4.	Dawid	Dawid
5.	Hubert	Bartosz
6.	Michał	Michał
7.	Piotr	Piotr
8.	Dominik	Filip
9.	Szymon	Patryk
10.	Bartosz	Szymon
11.	Kamil	Kamil
12.	Konrad	Dominik
13.	Patryk	Wiktor
14.	Karol	Oskar
15.	Miłosz	Maciej

W systemie żeńskim repertuar imion jest bardzo podobny, imiona znajdują się jednak na różnych pozycjach. Tylko imię *Kinga* w obu przypadkach występuje na tej samej pozycji. Zauważmy, że w systemie męskim są one niemal identyczne. Ponad połowa imion znajduje się w obu przypadkach na tym samym miejscu. Zestawienie to pokazuje, że moda na pewne imiona jest zjawiskiem powszechnym, a ponadto najpierw dociera do miast, a następnie na wieś.

Obok licznych imion popularnych pokazną grupę stanowią te, które występują w badanym materiale jednokrotnie. Imiona męskie użyte jednorazowo to: *Alan, Albin, Amadeusz, Augustyn, Bernard, Cezary, Cyryl, Emanuel, Ernest, Euzebiusz, Fabian, Florian, Gabriel, Gerard, Gracjan, Justyn, Leonard, Maksym, Maksymilian, Nikolas, Oliwier, Sergiusz, Wincenty*. A imiona żeńskie: *Adrianna, Alberta, Anastazja, Angela, Angelina, Anita, Arleta, Aurelia, Blanka, Daniela, Domicela, Donata, Edmunda, Ela, Estera, Eufrozyna, Eulalia, Felicja, Florentyna, Fryderyka, Hanna, Jola, Klaudyna, Krzysztofa, Ksenia, Leona, Leontyna, Leopolda, Ligia, Lucjana, Ludwika, Magda, Marika, Matylda, Mira, Nina, Rewaldina, Romualda, Sara, Seweryna*. Niemal wszystkie imiona wystąpiły tu w postaci oficjalnej. Tylko trzy

razy odnajdujemy w księgach imiona zdrobniałe: Ela, Jola i Magda, przeniesione z języka potocznego do oficjalnego.

Większość z podanych oryginalnych antroponimów to imiona nie-słowiańskie, a więc zapożyczone w przeszłości z różnych języków, np. *Angelika* z angielskiego lub francuskiego, *Nikolas* z języka angielskiego, *Gracjan* – z łaciny, *Gerard* – z niemieckiego (Grzenia 2008).

Do ciekawych imion niegowian należy imię *Rewaldina*. Do tej pory nie zostało odnotowane w żadnym źródle i nie znamy jego pochodzenia ani etymologii.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że rodzice, wybierając imię, z jednej strony podążają za modą, z drugiej jednak strony chcą, aby ich wybory były niepowtarzalne.

Interesującym zagadnieniem, które znajduje poświadczenie w badanym materiale, jest nadawanie dzieciom nieślubnym specyficznych imion, mających na celu ich piętnowanie. Choć nie odmawiano im prawa do sakramentalnego włączenia do społeczności wiernych, Kościół katolicki dość skrupulatnie notował w księgach pochodzenie z prawego czy też nieprawego łoża (Koziaara, Rudnicka-Fira 2010, 144–153). Księża wybierali dla panieńskich dzieci imiona odczuwane jako ośmieszające i brzydkie. O praktykach tego rodzaju napiętnowań dzieci pisze A. Krawczyk-Tyrpa. Imiona, które nadawano tym dzieciom, to: *Kasjan, Matrona, Fjfrona, Pantaleon, Ferdynand, Gwalbert, Bibiana, Kunegunda, Anastazy, Anastazja, Adam, Ewa, Magda* (Krawczyk-Tyrpa 2004, 85).

O tym, że dzieci nieślubne w pewnych okresach były piętnowane, świadczą także zapisy w księgach badanej gminy. Do roku 1930 odnotowywano, że dziecko pochodzi z nieprawego łoża: „dziecięcie urodzone z panny niezamężnej...”. W okresie I wojny światowej zdarzyły się i takie uwagi: „dziecięcie narodzone niewiadomego ojca, gdyż małżonek wyżej wymienionej od roku 1914 w niewoli pruskiej się znajduje” (cytat z ksiąg parafialnych).

W badanym materiale odnotowałam 56 takich zapisów, a dzieciom tym nadano następujące imiona: *Adam, Alfreda, Aniela, Anna, Bartłomiej, Bolesław, Bonawentura, Brygida, Ewa, Franciszek, Genowefa, Izydora, Jan, Janina, Józef, Józefa, Katarzyna, Kazimierz, Kunegunda, Magdalena, Marian, Marianna, Mieczysław, Natalia, Otolia, Piotr, Regina, Sabina, Stanisław, Stanisława, Stefan, Teofila, Urszula, Wanda, Wincenty, Wojciech, Zofia*.

Do osobnej grupy imion, które badałam, należą antroponimy nadawane dzieciom „ochrzczonym z wody”. Szafarzem chrztu jest kapłan, jednak w razie konieczności chrztu może udzielić każda osoba, tą koniecznością udzielenia chrztu przez świeckich jest np. niebezpieczeństwo śmierci. Liczba dzieci „ochrzczonych z wody” wynosi 31. Najczęściej

nadawane im imiona to *Adam* i *Ewa*. Imiona te wybierane były zapewne w nawiązaniu do przedstawionego w *Księdze Rodzaju* wydarzenia zgładzenia grzechu pierworodnego.

Przedstawione powyżej imiona pochodzące z ksiąg metrykalnych gminy Niegowa tworzą bogaty zbiór imiennictwa charakterystycznego dla badanego okresu. Dają one ciekawy obraz wyborów imienniczych na tym terenie. Analiza materiału wykazuje, iż dobór imion nie był przypadkowy. Przy ich nadawaniu kierowano się zarówno względami religijnymi, jak i świeckimi. Przeprowadzone badania ujawniają nowe tendencje w wyborze imion. Popularna wcześniej motywacja religijna (opieka świętego, imię świętego patrona „przyniesione” przez kalendarz) i tradycyjna motywacja rodzinna (imiona dziedziczone po krewnych) ustępują miejsca względem estetycznym. Dla rodziców bardzo ważne jest ładne brzmienie imienia, oryginalność oraz moda.

Bibliografia

- Bizior R., 2010. *O imionach nadawanvch w Częstochowie w latach 2000–2009*. „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Językoznawstwo”, Częstochowa, s. 22–36.
- Bubak J., 1998, *Księga naszych imion*, Wrocław.
- Grzenia J., 2006, *Słownik imion*, Warszawa.
- Koziara S., Rudnicka-Fira E., 2010, *Imiona chrzestne dzieci nieślubnych w perspektywie historyczno-kulturowej (na materiale z terenu Małopolski)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica V”, s. 144–153.
- Krawczyk-Tyrpa, A., 2004, *Imiona zakazane i unikane*, [w:] M. Pająkowska-Kesik. M. Czachorowska (red.). *Nazwy mówia*. Bvdgoszcz, s. 80–94.
- Malec M., 2001, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E., 2004, *Kontynuacja i innowacyjność w nazewnictwie doby współczesnej*, [w:] R. Mrózek (red.), *Nazwy własne w języku kulturze i komunikacji społecznej*, Katowice, s. 131–139.
- Rzetelska-Feleszko E. (red.), 1998, *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa – Kraków.

**Cultural and sociological aspects of naming
(For example, names of residents Niegowa in the Silesian
province)**

Summary

The article is a part of the current research on changes in naming motivation and its popularity and frequency. The purpose of this discussion is to analyse the naming resource and to point at the motivation that shapes it. The onomastic material, which is the subject of this study was taken from the books of baptisms gathered in the Parish of St. Nicholas in Niegowa in the years 1915–2011.

Keywords: onomastics, name, naming motivation, anthroponomy.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.12>

Patrycja WOJTASIK

Homojęzyk w homopowieści. Psychologiczno- -socjologiczne aspekty języka środowiska homoseksualnego na podstawie powieści *Lubiewo* Michała Witkowskiego

Streszczenie

W polskiej literaturze lat 90. częściej niż w dekadach wcześniejszych pojawiał się motyw homoseksualizmu, po czym można wnosić, że nie jest to zasługa jedynie mody literackiej, ale również realizacja społecznej potrzeby. Jedną z beletrystycznych odpowiedzi na owe oczekiwania czytelnicze była powieść Michała Witkowskiego, która skupiła się na tym ważnym temacie oraz odkryła na nowo gejowskie tabu. Poprzez kreację środowiska bohaterów *Lubiewa* autor ukazał sposób komunikacji, zachowania, relacje międzyludzkie, styl życia oraz seksualność środowiska transseksualnego.

Wulgarny i kolokwialny język, który jest wszechobecny we współczesnej literaturze, to główny przejaw kreatywności lingwistycznej pisarza. Powieść, która jest przykładem literackiej realizacji języka potocznego, w momencie publikacji i wejścia na rynek budziła wiele kontrowersji i głosów sprzeciwu. Język indywidualny Michała Witkowskiego wydaje się niezwykle interesujący, jednak konieczność bardziej skrupulatnej analizy języka środowiskowego spowodowała ograniczenie obserwacji języka jedynie do jednej pozycji literackiej. Uwaga została skupiona między innymi na sposobie uzyskiwania porozumienia między bohaterami, konstrukcji seksualności postaci literackich w powieści, oraz językowych przejawach podniecenia i wyrażania pragnień.

Słowa kluczowe: socjolekt, homojęzyk, literatura homoseksualna.

Wstęp

Podjęcie problematyki języka środowiska homoseksualnego ma na celu przede wszystkim sformułowanie wniosków dotyczących obecnych w twórczości Michała Witkowskiego tendencji językowych.

Obecność we współczesnej literaturze wulgarnego języka potocznego, niemniej noszącego znamiona kreatywności lingwistycznej, a także kontrowersje i dyskusje wokół wydanej w latach dziewięćdziesiątych powieści *Lubiewo* skłoniły mnie do pochylenia się nad budzącym zainteresowanie recenzentów i krytyków literackich językiem transseksualnych bohaterów *Lubiewa*, wykreowanym przez popularnego polskiego pisarza.

W literaturze od wieków pragnie się nadawać artystyczny wymiar sferze ludzkich przeżyć i emocjonalności, próbuje się odzwierciedlić bogactwo doświadczeń i sądów, wykreować zbiorową i indywidualną wrażliwość. Jednak – jak zauważa Wojciech Śmieja –

polska XX-wieczna literatura nie jest zawieszona w próżni – tematyka seksualności, miłości i pożądania jest w niej naturalnie obecna. Obecne jest też, specyficzne z punktu widzenia większości społeczeństwa, doświadczenie pożądania jedнопłciowego (Śmieja 2010, 6).

Nad znaczeniem literatury homoseksualnej na tle sztuki słowa pisanego zastanawiało się wielu badaczy języka oraz literaturoznawców, część z nich próbowała nawet zmierzyć się z próbą zdefiniowania tego literackiego zjawiska. Adrianna Jackowiak nazywa powieść gejowską „narracyjnym utworem literackim o fikcyjnej fabule i z więcej niż jednym wątkiem tematycznym, których najważniejszym lub jednym z najważniejszych jest temat homoseksualizmu przedstawionych postaci” (Jackowiak 2014, 171). Paulina Potrykus-Woźniak natomiast wśród kryteriów przynależności powieści do literatury homoseksualnej zalicza orientację autora (Potrykus-Woźniak, 2010). Biorąc pod uwagę wszystkie wymagane warunki, *Lubiewo* bezsprzecznie je spełnia, gdyż z dużą dokładnością opowiada o stylu życia homoseksualnych mężczyzn, osadzając wydarzenia z ich życia w stosunkowo autentycznej rzeczywistości. Kreacja świata przedstawionego dotyczy problemu tożsamości mniejszości i świadomości społecznej środowiska gejowskiego.

Homoseksualista, ze względu na swoje stereotypowo anormalne potrzeby seksualne, w heteronormatywnej przestrzeni społecznej zawsze był postrzegany jako odmieniec. Bliskie więzi pomiędzy osobnikami jednopłciowej płci będą rozumiane jako zaburzenie ładu, ponieważ taka koegzystencja przeczy binaryzmowi płci, pozornie wymaganemu w budowaniu prawidłowych relacji pomiędzy partnerami.

Naukowa charakterystyka osoby homoseksualnej ukazywała ją jako jednostkę owładniętą manią seksualną, całkowicie niedostosowaną społecznie i najczęściej powiązaną z kręgami przestępczymi.

Charakterystykę homoseksualisty uzupełniała jeszcze tzw. zniewieściałość (interpretowana jako zaburzenie identyfikacji płciowej i często postrzegana pod-

stawową przyczyną homoseksualizmu jako wyrazu „hermafrodytyzmu duszy” albo „pomieszania płci”) oraz skłonność do młodych chłopców [...] (Zwoliński 2006, 38).

W wyniku różnicowania się i jednoczesnego oddalenia od tradycyjnego ujęcia orientacji heteroseksualnej wyróżniono i zdefiniowano teorię *queer*, nazywającą każdą odmienność o charakterze nieheteroseksualnym oraz nienormatywne zachowania heteroseksualne. Ze względu na ciągłą wymuszaną społecznie *heteronormatywność*¹, sposoby reprezentacji środowiska *queer* nierzadko wciąż pozostają nieodkryte, nawet dla socjologów czy antropologów. Prawdopodobnymi przyczynami nieustannej dyskryminacji społecznej są cechy charakterystyczne przypisywane osobom homoseksualnym.

Dostrzegając różnorodność rodzajów miłości², Andrzej Zwoliński dochodzi do wniosku, że typ relacji łączącej homoseksualistów można nazwać „pseudomiłością”, która jednak zdobywa coraz większą popularność we współczesnych społeczeństwach ze względu na brak konieczności emocjonalnego zaangażowania. Za zmianami w podejściu do bliskich relacji idzie także silna *biologizacja miłości*, czyli rozumienie jej jedynie jako środka do osiągnięcia maksimum przyjemności zmysłowej, wciąż bez konieczności budowania duchowych więzi między kochankami.

Jednak *queer* to nie tylko nie do końca poznana i zbadana tożsamość czy wciąż budowany na nowo status społeczny. To również zasób wiedzy oraz kategorie językowe budujące tę tożsamość oraz świadomość ciała, rodzaj pożądania czy typ seksualności. Język środowiska *queer* to także budulec norm moralnych i czynnik represjonujący różnice społeczne.

Kontrowersyjne w opinii recenzentów *Lubiewo*, wydane w 2004 roku przez Korporację Ha!art i przetłumaczone na dwadzieścia języków, może wzbudzać skrajne emocje, chociażby ze względu na dużą autentyczność prezentacji środowiska *queer*-homoseksualnego.

Powieść obciążono wieloma zarzutami pod wspólnym hasłem zrujnowania wizerunku środowiska homoseksualnego w naszym kraju. Recenzenci i krytycy literaccy prognozowali odbiór społeczny książki jako

¹ Pojęcie „heteronormatywność” zostało po raz pierwszy użyte przez Judith Butler, w jej najbardziej znanej publikacji z 1990 roku – *Uwikłani w płęć. Feminizm i polityka tożsamości* (przekład polski K. Krasuska, Warszawa 2008).

² „W dziejach ludzkości można wyróżnić dwie główne koncepcje miłości. Jedną z nich obrazuje starogrecki «eros», a drugą – chrześcijańska «agape». Eros interpretuje się jako naturalną miłość pożądliwą, egocentryczną i egoistyczną, kierowaną chęcią nabywania i panowania, związaną z dominacją sił obecnych w ciele” (Zwoliński 2006, 28).

atak na środowisko homoseksualne oraz wsparcie dla homofobii. Proroctwa okazały się jednak mylne, a *Lubiewo* czytelnicy, również ci homoseksualni, potraktowali jako obronę osobliwości i inności tej grupy społecznej. Autentyzm, będący przekorą dla powszechnej abstrakcyjności³, i oryginalność zostały docenione. Po przełomowym roku 1989 eksploracja tematyczna i sposób ich literacko-językowej prezentacji poprzez uwikłanie w socjolekty i fabuły wymusiły na twórcach sięganie do zagadnień oraz wartości dotychczas objętych kulturowym tabu.

Wspomniana płciowość, która w *Lubiewie* odgrywa ważną rolę, nie ma jedynie znaczenia biologicznego, lecz także społeczne. Bohaterowie powieści oprócz pociągu seksualnego do osobników tej samej płci reprezentują również klasyczny transseksualizm oraz inne dewiacje seksualne.

Termin „transseksualizm” został wprowadzony – ponad cztery dekady przed przystąpieniem Witkowskiego do pisania *Lubiewa* – jako określenie rozbieżności pomiędzy płcią biologiczną oraz budową ciała a płcią socjalną, skutkującej poczuciem obcości we własnym ciele. Mężczyźni transseksualni, tacy jak w powieści Michała Witkowskiego, są kobiecy, skoncentrowani na swojej fizyczności i zewnętrżności, co oznacza, że podejmują społeczną rolę płci przeciwnej.

Istotne dla analizy transseksualnych zachowań bohaterów *Lubiewa* jest przyjrzenie się ich mowie ciała, która kryje w sobie wiele znaczeń, nieodkrywalnych poprzez badanie tylko językowych zachowań. Najważniejszym gestem wyróżniającym środowisko homoseksualne opisane przez Witkowskiego jest „przejęcie”. Nie trzeba zagłębiać się w literaturze z zakresu *queer studies*, by zbadać teorię przejęcia. Gest ten, charakterystyczny dla tej społeczności, jest ściśle skoordynowany z treścią komunikatu, jest zatem jakby ikoną, ponieważ przenosi istotną informację. Poszczególne „elementy” gestu przejęcia będą wyrażały podniecenie,

³ Michał Witkowski obszernie wyjaśnia wszelkie powody poruszenia tematyki homoseksualizmu i argumentuje wybór sposobu przedstawienia tego środowiska w *Wirtualnym postwio* do „*Lubiewa*”, które znaleźć można na stronie: www.ksiazki.onet.pl/fragmenty-ksiazek/wirtualne-poslowie-do-lubiewa/yzht3 [dostęp: 2.04.2015] i w którym pisze chociażby tak: „Realizacja tematu ograniczona zostaje w nich do zasygnalizowania haseł takich jak akcja «Niech nas zobaczą», małżeństwa dla homoseksualistów, adopcja, Holandia, rzadziej – AIDS, seks z gumą itd.”. W autorskim komentarzu autor przestrzega również przed szufladkowaniem jego dzieła jako powieści emancypacyjnej, reprezentującej literaturę zaangażowaną: „Tymczasem jest to jedynie pierwsza (i ostatnia) moja książka traktująca nie tyle nawet o pedałach, ile o pewnej ich części, zwanej potocznie «ciotami», a także o egzotycznych dla wielu czytelników obyczajach, jakie to środowisko na przestrzeni lat wytworzyło. Interesuje mnie między innymi, jakie kobiece wzory są podejmowane i dlaczego akurat te, a nie inne”.

demonstrację kobiecości, a nawet zaproszenie do odbycia stosunku seksualnego.

Transseksualizm jest stosunkowo rzadkim zjawiskiem, jednak cechuje go wysoki radykalizm zachowań, przejawiający się także istotą elementu kreacji siebie oraz etykietowania innych. Spośród odmian transseksualizmu ważnym odłamem jest *crossdressing*, czyli potrzeba nakładania ubrań i przejmowania zachowań przyjętych kulturowo dla osób odmiennej płci, nazywany również transwestytyzmem. Celem takiego postępowania jest przede wszystkim wyrażenie własnej tożsamości lub zaspokojenie popędu seksualnego tylko poprzez wyżej wspomniane działania (Świrek 2010). Witkowski pisze: *No dla nas to wtedy było normalne, że jesteśmy babami, a oni, chłopcy, się za nami uganiają!* (Witkowski 2006, 46). W relacjach międzyludzkich zaprezentowanych w *Lubiewie* mamy ponadto do czynienia z uprzedmiotowieniem człowieka, także potencjalnego partnera seksualnego: *Cioty już tak tych facetów uprzedmiotawiają, że nie mówią: „jakiś stary”, tylko „jakieś stare”, nie: „miałam kogoś”, tylko „miałam coś”, „nic tu dzisiaj nie ma”, albo „może będziemy coś miały”* (Witkowski 2006, 203).

Za uprzedmiotowieniem idzie także pewna bezpośredniość zachowań, tak bardzo typowa dla osób przełamujących tabu seksualne. Przejawem otwartości jest w powieści przede wszystkim sposób składania propozycji seksualnych. Akt pewnej sugestii dotyczy głównie seksu oralnego, czyli najbardziej pożądanej metody zaspokojenia seksualnego wśród homoseksualistów. Propozycja składana jest oczywiście mężczyznom, często nieznanym, a zwłaszcza nienależącym do środowiska, do którego zalicza się proponujący tzw. miłość francuską. Bywa, że owa propozycja jest składana wprost, ale zdarza się, że bohater sugeruje odbycie stosunku oralnego poprzez niewyszukane metafory.

– Proszę pana, ja pana zonanizuję, będzie pan zadowolony, wszystko panu zrobię, za darmo, tu, teraz, o – za tym murkiem, proszę się zastanowić, ponieważ ja mówię poważnie... – I ani razu się przy tym nie uśmiechnęła! Była tak poważna, jakby komuś wciskała właśnie najnowszy fundusz emerytalny czy polisę ubezpieczeniową. I oni się zgadzali (Witkowski 2006, 109).

– Miałeś, sąsiad, pokazać mi swój sprzęt, mówiłeś, że masz jakieś nowe kabelki, chodźmy więc do ciebie, pokażesz mi swój kabelek...

Uśmiechnął się, zaczerwienił, ironicznie tak popatrzył, ale z sympatią i do mnie:

– To, widzę, sąsiad, że już z grubej rury walisz...

Tego mi tylko, Jantarce, było trzeba! Uśmiechnęłam się jak najmiej i mówię:

– A wałę, wałę... Żeby sąsiad wiedział, że wałę... (Witkowski 2006, 287).

– Bo wiesz, ja w puszcze siedziałem i kurna, przejebane, no wiesz, tam mnie tego nauczyli i odtąd tak za mną chodzi, żeby... żeby no wiesz, faceta obciągnąć...

To luj wykazywał pełne zrozumienie, współczucie:

– *Ej, no to faktycznie, cholera, przejebane, pedałem być, ja pierdołę, ale masz, no to faktycznie ci zrobili... niewesoło, ciężkie życie... Ale co? Tak naprawdę? I możesz z tym chodzić po świecie? No, jak ci tu, chłopaku, pomóc?*

To Anna już tam w środku dusi śmiech, ale robi poważną minę i mówi:

– *No, ciężko, rzeczywiście (tu spluwa na ziemię), cholera, sam nie wiem, jakbym takiego zobaczył, to bym zabił, a sam tak mam, po wódce, żeby...*

I niektórzy luje mówili wtedy:

– *To wiesz, stary, jak już musisz, to może ja ci jakoś mogę pomóc? To może już obciągniemy? – Luje nigdy nie nauczy się prawidłowej odmiany czasownika „obciągać”...*

Już w trakcie mówi: kurna, ty lepiej niż moja laska to robisz. No. Ale potem chciał pieniądze, to Anna powiedziała, że jest na rencie. I na rower! (Witkowski 2006, 289).

Przytoczone trzy fragmenty *Lubiewa* różnią się językowo. Pierwszy przykład charakteryzuje wysoka oficjalność, która jednak nie wyklucza sukcesu zachęty, mimo braku znajomości z osobą, z którą miałyby odbyć się stosunek. Z kolei dwa następne cytaty wskazują na jakieś wcześniejsze nawiązanie relacji, nawet koleżeńskich, pomiędzy potencjalnymi kochankami. Nie oznacza to jednak, że obydwaj partnerzy należą do środowiska homoseksualnego, wręcz przeciwnie – jest pożądane, by osoba, która ma przeżyć spełnienie seksualne, była heteroseksualistą, co wzmacnia doznania składającego propozycję. Warto zwrócić uwagę na trzeci fragment, który wskazuje wręcz zamaskowanie natury swojej seksualności, a pociąg fizyczny został sprowadzony do ukształtowania go poprzez pewną okresową behawioralność.

Ważne jest, że czynności seksualne pozbawione są delikatności. Charakteryzują się natomiast brutalnością, na którą zgadzają się bohaterowie powieści.

Już nie mogłam go obciągnąć, bo byłam po tyłu, że krwawiłam tutaj, na wargach, bo tak starałam się te zęby chować, wiesz, Miśka, o co chodzi... [...] No, już taka byłam obolała cała w ustach od tego obciążu, że czułam wszędzie smak... [...] Za jajka go trochę połapałam, no i tyle miałam (Witkowski 2006, 48).

Ból fizyczny nie stanowi problemu dla postaci występujących w *Lubiewie*, ponieważ najważniejsze jest, by wykorzystywać nadarzącą się sytuację i móc zaspokoić jak największą liczbę chętnych partnerów.

Niemalą rolę w prezentacji seksualności bohaterów *Lubiewa* odgrywa fantazjowanie. Niejednokrotnie Witkowski poprzez szczegółowe opisy charakteryzuje erotyczne wizje homoseksualnych postaci swojej powieści:

Żeby tak do więzienia dać się zamknąć! Boże! Cwelówkę by ze mnie zrobili, wszyscy ci zbrodniarze, a ja bym im szmatą, szmatą do podłogi bym im była! Szma... [...] Szmatą, wdową bym im była, powiedziałby taki z mordą mordercy: myj podłogę skalpem, nacharkałby na kamienną posadzkę, naszczał, liź, suko, a ja bym lizala! –

Lukrecji drgają nozdrza jak gwiazdzie filmowej, przejeżdża palcami po piersiach, po brzuchu, niżej, jest cała głodem poniżenia, coś ją swędzi, coś ją ssie, i nie wiadomo, co, ale to coś ją zagna w jakieś złe miejsce, to pewne (Witkowski 2006, 56).

Ja chcę nieznanego, co mnie wyrznie jak burą sukę, sponiewiera, przejdzie jak tornado, zostawi mnie w takim stanie, że nawet nie będę miała siły wstać, zamknąć za nim drzwi, mokrą plamą na łóżku sponiewieranym będę... I żeby był młotkowym, w fabryce z młotkiem szalała, to co byś powiedziała, czy coś byś przeciw miała? Drżałabym, drżała, drżałabym, drżała! Włosy w nieładzie, kupa szmat ze mnie zostanie, splunie, rzuci ręcznik papierowy na tą plamę i pójdzie, drzwi nawet nie zamknie. Otwarte zostawi. A ja z twarzą w mokry jasiek wtuloną zasnę, zasnę, bez przyjaźni i bez bliskości! (Witkowski 2006, 148).

W osobistych wyznaniach występuje wiele cech socjolektalnych języka bohaterów *Lubiewa*. Oprócz sporej liczby ekspresywizmów, także wykrzyknień, pojawia się wiele kolokwializmów i wulgaryzmów. Pragnienie zostania *szmatą*, *cwelówką*, *burą suką* wydaje się zachowaniem dość perwersyjnym, jednak dla tego środowiska takie pragnienia nie są niczym zaskakującym. W owych wizjach podniecający jest nie tylko sam akt seksualny, lecz także wszelkie aktywności łamiące pewne obyczajowe tabu, co doprowadza postać do stanu „głodu poniżenia”. Pożądanie wzbudza jednak oprócz perwersyjności zachowań odbywanie stosunków seksualnych z nieznanym, który jednak musi wykazywać typowo męskie cechy – pełnić wymagający ciężki fizyczny zawód i nie wykazywać chęci budowania więzi emocjonalnych. Żądza związana jest z dużą pewnością siebie i przekonaniem o swoich intymnych umiejętnościach.

Wspomniany socjolekt homoseksualnego środowiska transseksualistów wykształcił się oczywiście na bazie języka ogólnego. Niemniej jest to społecznie uwarunkowana odmiana języka (Grabias 1994), niezwiązana z grupą zawodową. Ciekawe stanowisko reprezentuje socjologia, wedle której socjolektem nazywa się „kompetencję komunikacyjną”, czyli „umysłowe właściwości człowieka” (Grabias 1994, 97), co pozwala wyróżniać jednostki na tle grupy.

Spółeczność mniejszości seksualnej można, bez wątpienia, uznać za zwartą grupę środowiskową, cechującą się odrębną orientacją, stylem życia, wyglądem zewnętrznym oraz językiem. Z kolei socjolekty stawały się szczególnie atrakcyjne literacko po 1989 roku, czego przykładem jest właśnie *Lubiewo* Michała Witkowskiego, który wykorzystuje określenia o charakterze środowiskowym zarówno w partiach dialogowych, jak i samej narracji.

W całym środowisku homoseksualnym bohaterowie *Lubiewa* stanowią mniejszą, znów odrębną od reszty podgrupę, nazywaną powszechnie „ciotkami” lub „ciotkami”. Dawne słowniki – do słownika Doroszewskiego

włącznie – nie łączą leksemu *ciota* z pojęciem homoseksualisty, choć wyraz funkcjonował już wcześniej, chociażby w żargonie więziennym jako określenie pasywnego, homoseksualnego partnera stosunków analnych. W *Lubiewie* leksem ten określa zniewieściałego mężczyznę, w sposób teatralny prezentującego przymioty typowo kobiece w celu wzbudzenia pożądania u innego mężczyzny i doprowadzenia do odbycia z nim aktu seksualnego. *Bo przecież ciota nie będzie się lesbijczyła z inną ciotą! Potrzebujemy heterycznego mięsa!* (Witkowski 2006, 16). Jeden z fragmentów narracyjnych wskazuje na przesiąknięcie osoby prowadzącej narrację – autora właściwościami osobowościowymi ciot:

Gdy tak piszę tę ciotowską księgę, podkoszulkę, śmiech powiedziec, sobie tak uchylam z ramion, żeby jak dekolt, dzwonię do moich znajomych ciotek, śmichy-chichy, że już tak się przegięłam w paragraf, że chyba już jestem nie do odzyskania dla społeczeństwa, koniec ze mną (Witkowski 2006, 186).

Bycie ciotą nie może jednak być dla innych tajemnicą: *Nic więc się nie zdziała z lujami hetero, jeśli się ze swoim ciotostwem ukrywa* (Witkowski 2006, 294). *Luj* to właśnie obiekt pożądania wszystkich bohaterów powieści Witkowskiego:

– Kto to są luje, kto to są luje. Boże, Bożenka, luje kto to są?! No, dobra, powiedzmy, że nie wiesz. Luj to sens naszego życia, luj to byczek, pijany byczek, męska hołotka, żulik, bączek, chłopek, który czasem wraca przez park, albo pijany leży w rowie, na ławce na dworcu, albo w zupełnie nieoczekiwanym miejscu. Nasi Orfeusze pijani! (Witkowski 2006, 16–17).

Socjolekt tej społeczności jest silnie związany z naukowo potwierdzonymi założeniami języków środowiskowych, które ze względu na kategorie społeczno-kulturowe wykazują reprezentacyjność i kreatywność rzeczywistości za pomocą stosowanego języka. Bez względu na poziom realizacji tego założenia, socjolekt cechuje także tajność, która pozwala na komunikację wewnątrz grupy poprzez kodowanie wypowiedzi, oraz ekspresyjność, będącą językową reprezentacją stosunku do rzeczywistości jednostki na tle grupy. Za tymi dwiema cechami idzie także „efemeryczność leksyki i długie ciągi synonimiczne” (Grabias 1994, 127). Wszystkie właściwości są oczywiście związane z kreowaniem konkretnego obrazu rzeczywistości.

Osoba poznająca socjolekt powinna mieć świadomość, że język danej grupy społecznej jest uwikłany w pewien ukształtowany już system wartości – wytworzony na przestrzeni czasu, przyjęty w całości lub częściowo akceptowany przez członków grupy. Wartości te oczywiście znajdują swoje odzwierciedlenie w „językowym ujmowaniu rzeczywistości” (Grabias 1994, 155), czego najwyrazistszą realizacją jest oczywiście leksyka.

Warto zwrócić uwagę na wyrazy, które nie funkcjonują w powszechnym użyciu, zatem zostały spreparowane przez Michała Witkowskiego celem urozmaicenia wypowiedzi bohaterów lub są autentycznymi językowymi przejawami języka środowiskowego, którego czytelnik może nie znać. Tego rodzaju leksemem z pewnością może być nieużywana w języku polskim *glajdra* (*To wszystko naraz zamienia się w lepką glajdrę, ta glajdra otacza Dżesikę i przenika do jej płuc* [Witkowski 2006, 72]), oznaczająca najprawdopodobniej zawieszinę, będącą skutkiem ubocznym zapalenia płuc, o czym można dowiedzieć się z kontekstu sytuacyjnego. Z kolei *czuczłem* Witkowski określił pejoratywnie osobę spragnioną pieszczot i czułości: *Bo jak się człowiek rzuci mu na szyję, to on pomyśli, że to jakieś stare czuczło, które już bierze wszystko, jak leci, nie przyjrząwszy się nawet* (Witkowski 2006, 106). Niejednoznaczny jest źródłosłów leksemu – można jedynie przypuszczać, że okazjonalizm ten został zbudowany na podstawie czasownika *czuć*. Innym przykładem niech będzie złożenie *ciociobar* – określenie miejsca spotkań środowiska *ciotowskiego*: *Po raz pierwszy zobaczyłem ją w lokalnym ciociobarze, już w wersji dyskotekowej* (Witkowski 2006, 93).

Istotnym dla środowiska zaprezentowanego w *Lubiewie* leksemem używanym w komunikacji była *pikieta*, czyli miejsce spotkań bohaterów, ale również określenie zbiorowości homoseksualnej, należącej do opisywanej społeczności: *Więc wystawały aktorka i jeszcze taka inna z baletu, na głównej ulicy, pod domem towarowym PDT, czyli obok Pikiety Centralnej, na światłach stały i godzinami gadały w rodzaju żeńskim* (Witkowski 2006, 112); *Na pogrzebie pól pikiety (autobus cały podjechał pod urząd), wszystkie płaczą [...]* (Witkowski 2006, 172).

Wiele leksemów, stosowanych w powieści przez autora, jest określeniami przynależnymi typowo do gwary gejowskiej, choć wśród części z nich rodowodu należałoby upatrywać w slangu więziennym – jak w przypadku wyrażenia *ciągnąć druta* (Witkowski 2006, 288) czy *robić laskę* (Witkowski 2006, 109). Interesujące jest, że większość wyrażen socjolektalnych dotyczy życia erotycznego środowiska, co już wielokrotnie zostało wsparte przykładami. Za wysoką seksualnością słownika *ciot* idzie w parze obsceniczość. Wskazuje na to wulgarność języka, która jednak nie musi być autentycznym zapisem środowiskowej odmiany polszczyzny, a jedynie kreacją literacką Witkowskiego. Andrzej Dyszak nagromadzenie opisanych wyrażen tytułuje

zabiegiem stylizacyjnym, w wyniku którego socjolekt przedstawionej grupy gejów przybiera na kartach *Lubiewa* postać skondensowaną. [...] Pisarz stwarza w ten sposób pewien stereotyp socjolektu gejów w sensie stereotypu idiolektów autentycznych znanych mu osób (Dyszak 2012, 40).

Warto pamiętać, że autor korzysta z socjolektu społeczności homoseksualnej, by zbudować na jego bazie korpus idiolektalnego języka literackiego.

Język wypowiedzi literackich, charakteryzujący w sfabularyzowany sposób środowisko określonej grupy seksualnej, musi spełniać pewne kryteria, wśród których niemalże najważniejszym będzie autentyczna prezentacja życia erotycznego społeczności. Michał Witkowski, wybrawszy skonkretyzowaną grupę mężczyzn homoseksualnych, zdecydował się na literackie i językowe wniknięcie w nurt powieści gejowskiej.

Bez wątpienia homoseksualizm trzeba uznać za jedno z ważniejszych zjawisk społecznych, które wpisawszy się wiele dekad temu w krajobraz współczesności, poprzez literaturę po 1989 roku, w tym *Lubiewo* Michała Witkowskiego, znalazło swój literacki nieskrępowany wymiar. I spore grono odbiorców. Literatura, nazywana niejednokrotnie *barometrem wiedzy i przestrzeni wolności* (Warkocki 2016), w sposób otwarty ukazuje złożoność homoseksualizmu. Literatura, będąca sztuką werbalną, bazuje na językowej kreacyjności świata, zatem, korzystając z językowych obrazów świata oraz zachowań lingwistycznych, tworzy literacki obraz rzeczywistości, w której funkcjonuje określona grupa o orientacji homoseksualnej. Socjolektalność języka bohaterów pozwala na włączanie ich do wskazanej społeczności i identyfikację z nią, ale jednocześnie prezentację środowiska za pomocą ich sposobu wyrażania, więc także pełnią literacką funkcję poznawczą wobec czytelnika.

Podsumowanie

Lubiewo jest jedną z pierwszych powieści tego autora w ogóle, jednak również pierwszą, która wzbudziła tak dużą czytelniczną ciekawość i poruszyła tak znaczący społecznie problem, dotychczas egzystujący w sferze tabu.

„Radykalna powieść pedalska” *Lubiewo* ukazuje się [...] w momencie szczególnym: coraz silniejszy w Polsce dyskurs homoseksualnej emancypacji oswaja „pewne tematy”, wprowadza w tematykę homoseksualną, w przestrzeń dyskusji społecznej, ustanawia przy okazji swoistą modę na gay/les i... otwiera nowe zakresy banału oraz politycznej poprawności (Rusinek 2010, 57).

Środowisko homoseksualne w *Lubiewie* zostało niezwykle szczegółowo scharakteryzowane. Warto docenić, że Witkowski zaprezentował tę grupę społeczną właśnie poprzez język, którym się posługują jej reprezentanci. Biorąc pod uwagę fakt zaliczania się autora do owej grupy, wolno podejrzewać wysoką autentyczność socjolektu postaci powieścio-

wych. Świadomość swojej seksualności, transseksualizm bohaterów, masochizm i lubieżność zachowań, doświadczenia i fantazje seksualne, kontakty międzyludzkie – znajdują odwzorowanie w języku. Języku wywołującym „sprężone z zafascynowaniem obrzydzenie” (Rusinek 2010, 58).

Mimo wszystko, literatura homoseksualna, raczkująca w latach dziewięćdziesiątych w polskiej kulturze, okazała się potrzebna i z biegiem lat coraz więcej pozycji wydawniczych dotyczy tego istotnego społecznie zagadnienia. Michał Witkowski z jego powieściowym *coming outem* otworzył literacką furtkę do narracji łamiących tabu, narracji kontrowersyjnych, ale potrzebnych. Wnikając w transseksualną społeczność, ukazał czytelnikowi pewne środowisko – zaprezentował nie tylko sposób porozumiewania się członków grupy, ale także ich zachowania, relacje, stosunki, styl życia, seksualność.

Język homoseksualistów, zaprezentowany na podstawie owej powieści, zszokował, wzbudził falę oburzenia, ale wymusił także wiele głosów obronnych, a nawet pochwał. Homojęzyk Witkowskiego to hybryda codziennej potoczności, kreatywności komunikacji, wulgarności, seksistowskich wypowiedzi i kobiecej delikatności zwrotów.

Bibliografia

- Basiuk T., 2010, *Coming out po polsku*, [w:] Kochanowski J., Abramowicz M., Biedroń R. (red.), *Queer Studies. Podręcznik kursu*, Warszawa.
- Bieńkowska-Ptasznik M., 2010, *Meandry płci – transseksualizm*, [w:] J. Kochanowski, M. Abramowicz, R. Biedroń (red.), *Queer Studies. Podręcznik kursu*, Warszawa.
- Butler J., 2008, *Uwikłani w płęć. Feminizm i polityka tożsamości*, przekł. K. Krasuska, Warszawa.
- Dunaj B., 2001, *Tendencje rozwojowe najnowszej leksyki polskiej*, [w:] K. Michalski K. (red.), *Współczesna leksyka*, cz. 1., Łódź.
- Dyzak A.S., 2012, *O socjolekcie gejów (na podstawie powieści Michała Witkowskiego „Lubiewo”*, [w:] M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska (red.), *Oblicza płci. Język – Kultura – Edukacja*, Lublin.
- Grabias S., 1994, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Grybosiowa A., 1998, *Liberalizacja społecznej oceny wulgaryzmów*, [w:] *Człowiek – dzieło – sacrum*, Opole.
- Jackowiak A., 2014, *Poetyka (nie)wyrażalnego pożądania, czyli zarys historii powieści gejowskiej w Polsce na tle socjologiczno-kulturowym*, „Studia Europaea Gnesnensia” 10, Gniezno.

- Jarosz B., 2013, *O zasięgu słownictwa socjolektalnego w XXI wieku*, „Białostockie Archiwum Językowe” nr 13, Białystok.
- Kochanowski J., 2010, *Queer Studies – wprowadzenie*, [w:] J. Kochanowski, M. Abramowicz, R. Biedroń (red.), *Queer Studies. Podręcznik kursu*, Warszawa.
- Lubaś W., 2003, *Polskie gadanie. Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*, Opole.
- Lubaś W., 1978, *Słownictwo kolokwialne i niekolokwialne. Próba definicji*, [w:] M. Szymczak (red.), *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, Wrocław.
- Potrykus-Woźniak P., 2010, *Słownik nowych gatunków i zjawisk literackich*, Warszawa.
- Przybylska R., Dunaj B., Sikora K., 2001, *Język na co dzień*, [w:] W. Pisarek (red.), *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, Warszawa.
- Rodzoch-Malek J., 2016, *W jaki sposób mówi się w polszczyźnie o homoseksualizmie i osobach homoseksualnych? Analiza leksyki na podstawie danych leksykograficznych i tekstowych*. Źródło: <http://depotuw.ceon.pl/handle/item/204> [stan z 17.11.2016].
- Rusinek W., 2010, *Estetyka i rozkład. O świecie przedstawionym w prozie Michała Witkowskiego*, [w:] tenże, *Debiuty prozatorskie po roku 1989 i problem tekstualizmu*, Katowice.
- Śmieja W., 2010, *Literatura, której nie ma. Szkice o polskiej „literaturze homoseksualnej”*, Kraków.
- Świrek A., 2010, *Performatywne aspekty queer – krótka historia rozwoju kultury drag kings na scenie zagranicznej i polskiej*, [w:] J. Kochanowski, M. Abramowicz, R. Biedroń (red.), *Queer Studies. Podręcznik kursu*, Warszawa.
- Warkocki B., 2016, *Jaśniejszy odcień różu, czyli wszystko, co chcielibyście o literaturze homoseksualnej wiedzieć, a boicie się zapytać*. Źródło: <http://queer.pl/arttykul/186471/jasniejszy-odcien-rozu> [stan z 17.11.2016].
- Witkowski M., 2006, *Lubiewo*, Kraków.
- Wróbel Z., 1987, *Erotyzm w literaturze nowożytnej*, Łódź.
- Zwoliński A., 2006, *Seksualność w relacjach społecznych*, Kraków.

**Homosexual language in homosexual novel.
Psychological and social aspects of homosexuals'
language based on Michał Witkowski's *Lubiewo***

Summary

In Polish literature the 1990s were the beginning of homosexual motif, which turned out to be needed, so more and more publications have been concerning this socially important issue. Michał Witkowski's coming-out released literary taboo against dissimilarities. Representation of transsexual community makes readers aware of their communication, behaviours, relationships, affairs, lifestyles and sexuality.

Vulgar and colloquial language, which is present in modern literature, has all the hallmarks of lingual creativity. *Lubiewo*, which is an example of applying common language, in the moment of edition aroused plenty of dissenting opinions. Individual language of Michał Witkowski seemed interesting but necessity of thorough infiltration into the literary structure exerted tighter restrictions on only one instance of this Polish writer's literary output. Glossal inventiveness, stylistic originality and courage in using colloquial and vulgar language command his writing consciousness.

Language of Witkowski's homosexuals is the hybrid of commonness, creative communications, crudeness, sexism and – paradoxically – sensitivity constitutes about its originality and artistic value.

Keywords: social language, homosexual language, homosexual literature.

RECENZJE I SPRAWOZDANIA

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.13>

Monika KACZOR
Uniwersytet Zielonogórski

[rec.] Katarzyna Kłosińska, *Etyczny i pragmatyczny. Polskie dyskursy polityczne po 1989 roku*, Warszawa 2012, ss. 252

Problematyka pracy Katarzyny Kłosińskiej obejmuje zagadnienia lingwistyki kulturowej i języka polityki. Autorka prezentuje nowe spojrzenie na ocenę języka w polityce.

We wstępnej części pracy Autorka zaznacza, że obszar badań politolingwistycznych wymaga usystematyzowania tendencji i strategii charakterystycznych dla tekstów politycznych. W ostatnim dwudziestoleciu w znacznym stopniu były one uwarunkowane badaniami lingwistycznymi, w mniejszym – socjologicznymi, politologicznymi czy psychologicznymi. Biorąc pod uwagę istniejące już opracowania dotyczące języka polityki, Autorka przedstawia nowatorską metodologicznie propozycję badania owych tekstów, co daje podstawy do szerszego spojrzenia na sposób myślenia i mówienia o polityce.

Na podstawie obserwacji potwierdzonych badaniami socjologicznymi K. Kłosińska prezentuje dwa nurty rozważań nad polskim dyskursem politycznym. Pierwszy jest właściwy badaniom etycznym (aksjologicznym), drugi – pragmatycznym. W przedstawionych rozważaniach Autorka uściśla podstawę światopoglądową, charakteryzującą każdy z wymienionych paradygmatów dyskursu politycznego, ze szczególnym uwzględnieniem roli języka polityki w życiu społecznym.

W rozważaniach nad formami organizacji języka Autorka odwołuje się do teorii dyskursu jako interakcji komunikacyjnej między nadawcą a odbiorcą, w której określone działania językowe tworzą zdarzenie ko-

munikacyjne. W politycznej dyskursywnej rzeczywistości analizie zostały poddane językowo opisane ważne dla odbiorców wartości, słowa klucze i kategorie istotne dla opisu językowego sposobu konceptualizacji rzeczywistości. Wewnętrzna dialogiczność charakterystyczna dla polskich dyskursów politycznych, zdaniem Autorki, pozwala na wyodrębnienie ról, które przypisują sobie nadawcy i odbiorcy. K. Kłosińska pokazuje, że myślenie dyskursywne jest procesem „uzewnętrzniania myśli” i „uwewnętrzniania mowy”. W przedstawionym przez Autorkę ujęciu dyskursywnym wyraźnie została zaprezentowana droga przechodzenia od znaczeń wyrażanych jawnie do tych, które są zamknięte w sensach ukrytych, mających istotne znaczenia w rozstrzygnięciu sporów w sferze wartości w aspekcie zbiorowym (społecznym).

Zwraca uwagę bardzo szerokie omówienie orientacji etycznej w polskim dyskursie politycznym po 1989 r. Nie zabrakło zatem aksjologicznego odniesienia w ujęciu „romantycznym”, „symbolicznym”, „patriotycznym”, przejawiających się w sposobach mówienia i myślenia o rzeczywistości politycznej.

W omawianiu etycznego aspektu polskiego dyskursu politycznego Autorka kieruje się przejrzystą dychotomią: to, co dobre – to, co złe. Udowadnia w ten sposób, że kategoria moralności jest podstawowym pojęciem w dyskursie publicznym (politycznym), który, w ujęciu Badaczki, jest uwarunkowany takimi wyznacznikami, jak: wspólnotowość, historyczność, moralność. K. Kłosińska, kreśląc obraz polskiego dyskursu politycznego w perspektywie etycznej, przedstawia także znaczenie panchronii, która uzasadnia całościowy ogląd języka i procesów dziejących się w języku. Procesy te odzwierciedlają zmiany w postrzeganiu świata i eksplikują rzeczywistość językową, obudowaną moralnością w określonej czasoprzestrzeni.

W zaproponowanym aksjologicznym opisie dyskursu politycznego Autorka odnosi się także do „retoryki moralnej słuszności”. Przedstawia te cechy języka, które w dyskursie etycznym skutkują poczuciem wyższości w „walce o najświętsze dobro” i zamykaniem się na argumenty drugiej strony. Cenne jest także spojrzenie na dyskurs polityczny o orientacji etycznej jako na metakomunikat, będący pewnego rodzaju chaotycznym przebiegiem komunikacyjnym. Nie bez znaczenia jest także przedstawienie wartości (*uczciwość, sprawiedliwość, prawda*), które sterują dyskursem politycznym, bo są nośnikami treści zarówno etycznych, jak i politycznych, które dla odbiorców są znaczące i nieobojętne.

Autorka moralność dyskursu politycznego rozpatruje na tle autoteliczności i holistyczności wartości etycznych. Uwagi poczynione w tym kierunku wydają się bardzo interesujące, zwłaszcza w kontekście realizacji tych wartości, które są dobrem same w sobie w dyskursie politycznym.

Zdaniem Autorki recenzowanej książki, parametrem dyskursu etycznego jest m.in. eksponowanie negatywnych aspektów rzeczywistości, wynikające z konieczności walki z tym, co złe i niepożądane w przestrzeni publicznej. W związku z tym zostają podkreślone przez Autorkę wyznaczniki negatywizmu w prezentacji świata, przekazywane w sposób językowy, treściowy, a także takie, które są elementami retorycznymi. Wiąże się z tym także konceptualizowanie zła za pomocą słów, które przynoszą negatywne wartościowanie określonych wycinków rzeczywistości. Polem obserwacji Autorki jest także metaforyka „hołdowania wartościom moralnym”, która w zamiarze nadawcy ma przywrócić pożądany ład aksjologiczny.

Wnikliwa obserwacja materiału badawczego pozwoliła K. Kłosińskiej na wyodrębnienie charakterystycznych postaw nadawców „etycznych”, działających w panchronii. Autorka udowadnia, że w warstwie treściowej najwyraźniej przejawia się omnipotencja nadawcy. Omawia zabiegi językowe i tekstowe, które składają się na obraz nadawcy „etycznego”.

Na podstawie dominujących i eksplicytnie wyrażonych wartości i antywartości w etycznym dyskursie politycznym Autorka wyróżniła dwie jego odmiany. Odmianę dyskursu etycznego skoncentrowanego na opisach duchowości i symboliki narodowej K. Kłosińska nazwała umownie romantycznym. Z kolei zaproponowana przez Autorkę odmiana socjalistyczna jest ukierunkowana na wartości witalne i bytowe. W związku z rodzajami dyskursu etycznego wiele miejsca poświęca się w pracy językowym i tekstowym sposobom hołdowania określonym ideom i pojęciom.

Na przykładzie gatunków, które z założenia mają charakter deklaratywny, programowy i merytoryczny, K. Kłosińska dowodzi, że eksponowane są w nich pozytywne aspekty rzeczywistości, a prezentowanie wyznaczników negatywizmu pojawia się w mniejszym natężeniu.

Od rozumienia najważniejszych pojęć w dyskursie pragmatycznym Autorka przechodzi do wnikliwej charakterystyki zamierzeń i celów nadawcy oraz odbiorcy pragmatycznego, ich tożsamości w pragmatycznej nadawczo-odbiorczej wspólnoty.

W rozważaniach nad dyskursem pragmatycznym K. Kłosińska wyraźnie zaznacza, że nieporozumieniem byłoby utożsamianie dyskursu pragmatycznego z dyskursem liberalnym, mimo iż dyskurs pragmatyczny wykorzystuje stylistykę właściwą dla doktryny liberalnej. Poświadcza to pogłębiona analiza przymiotnika *liberalny*.

We wnioskach podsumowujących K. Kłosińska stwierdza, że podstawą do wyróżnienia dwóch rodzajów dyskursu są kategorie, które służą do opisu świata: nadawca, odbiorca, kategorie, wartości (słowa klucze).

Na uwagę zasługuje zróżnicowana stylistycznie podstawa materiałowa. Autorka skoncentrowała się na tekstach dających się przyporządkować do określonych gatunków, jak również tych, które nie noszą nazwy gatunkowej. Ze względu na sposób funkcjonowania tekstów w dyskursie etycznym i pragmatycznym Autorka podjęła się też wstępnej klasyfikacji genologicznej dokumentów tworzonych przez partie polityczne.

Całość pracy uzupełniona jest obszerną literaturą, która może stanowić cenne źródło bibliograficzne.

Na zakończenie należy stwierdzić, że książka K. Kłosińskiej zasługuje na uwagę jako atrakcyjne i żywe przedstawienie funkcjonowania języka polskiej polityki po 1989 roku, uwzględniające warstwę językową i strategie retoryczne w aspekcie etycznym i pragmatycznym. Sformułowane przez Autorkę wnioski i postulaty świadczą o sprawnym i nowoczesnym warsztacie metodologicznym.

Z całą pewnością recenzowana publikacja zasługuje na zainteresowanie językoznawców, socjologów i politologów.

<http://dx.doi.org/10.16926/j.2016.12.14>

Renata BIZIOR, Dorota SUSKA
(przy współpracy Izabeli KUŚNIEREK)
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej „Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andreae Bańkowski”, Częstochowa 25–26 października 2016 roku

W dniach 25–26 października 2016 roku odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa „Przeszłość w języku zamknięta”, poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Bańkowskiego, wieloletniego nauczyciela akademickiego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie, a następnie Akademii im. Jana Długosza. Konferencję zorganizował Instytut Filologii Polskiej oraz Zakład Językoznawstwa Ogólnego i Metodologii Badań Lingwistycznych Instytutu Filologii Obcych AJD w Częstochowie. Patronat Honorowy objął Prezydent Miasta Częstochowy oraz władze Akademii i Wydziału Filologiczno-Historycznego.

Celem konferencji było zintegrowanie środowiska językoznawców z różnych ośrodków akademickich wokół obszarów badawczych szczególnie bliskich Profesorowi A. Bańkowskiemu, tj. etymologii, onomastyki i historii języka. W konferencji wzięli udział przedstawiciele kilkunastu polskich ośrodków naukowych: Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Uniwersytetu Szczecińskiego, Uniwersytetu Rzeszowskiego, Uniwersytetu Opolskiego, Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytetu Gdańskiego, Instytutu Slawistyki PAN w Warszawie, Uniwersytetu Łódzkiego, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu Marii Curie-Skłod-

dowskiej w Lublinie, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu w Białymstoku, PPWSZ w Nowym Targu, Akademii im. Jana Długosza oraz z Uniwersytetu w Mińsku.

W imieniu władz częstochowskiej uczelni uczestników konferencji powitała rektor AJD – prof. Anna Wypych-Gawrońska, oraz dziekan Wydziału Filologiczno-Historycznego – prof. Agnieszka Czajkowska, a w imieniu organizatorów konferencji – prof. Urszula Wójcik. W imieniu prezydenta Częstochowy głos zabrał jego zastępca – dr Ryszard Stefaniak. W otwarciu konferencji i obradach plenarnych uczestniczyła Rodzina Profesora Andrzeja Bańkowskiego.

Dwudniowe obrady otworzyła sesja plenarna, którą rozpoczęło wystąpienie Krystyny Kleszczowej poświęcone sylwetce naukowej Profesora: *Andrzej Bańkowski – indywidualista i lingwistyczny kontestator*. Z kolei Maria Malec przedstawiła w swoim referacie (*Studia i refleksja Andrzeja Bańkowskiego nad staropolskimi imionami złożonymi*) koncepcję staropolskich imion złożonych opracowaną przez Profesora, zwracając uwagę na zagadnienia polemiczne i kreśląc przy tym sylwetkę Profesora jako wnikliwego i krytycznego recenzenta Jej własnych prac. Bogdan Walczak w wystąpieniu *Słownik etymologiczny Andrzeja Bańkowskiego oczyma historyka języka polskiego* skupił się na weryfikacji metod badawczych częstochowskiego Etymologa, podkreślając w zakończeniu Jego duży wkład w rozwój tej dziedziny nauki. Stanisław Gajda (*Przeszłość w języku... otwarta*) zaznaczył natomiast umiejętność wpisywania się Profesora w różnorodność paradygmatów naukowych i szczególną umiejętność odkrywania świata poprzez język. Sesję plenarną zakończył komunikat dr. Adama Królikowskiego: *O „Etymologicznym słowniku mowy polskiej” Andrzeja Bańkowskiego*, poświęcony m.in. historii współpracy referenta z Profesorem nad przygotowaniem do druku kolejnego tomu słownika – na literę R (2014 rok). Tom jest kontynuacją *Etymologicznego słownika języka polskiego*, autorstwa Profesora A. Bańkowskiego (tom I: A–K, tom II: L–P).

W dalszej części obrady odbywały się w trzech sekcjach. Sekcja A była poświęcona zjawiskom systemowym dawnej polszczyzny: Maria Lesz-Duk przybliżyła zagadnienia rekcji przymiotników w perspektywie historycznej (*Rekcja przymiotników w dawnej polszczyźnie*). W wystąpieniu *Problemy opisu klasy przyimków* Aleksandra Janowska nakreśliła zagadnienia opisu klasy przyimków wtórnych w historii polszczyzny, skupiając uwagę na ekwiwalentach przyimkowych, z kolei Beata Kaczmarczyk (*O pewnych wariantach leksemu zmartwychwstać, zmartwychwstanie. Przyczynek do kształtowania się normy językowej w XVI wieku*) omówiła warianty leksemów *zmartwychwstać* i *zmartwychwstanie* na tle kształtowania się normy językowej w XVI wieku.

W sekcji B referaty skupiały się wokół tematyki językowo-kulturowej. Krystyna Data poświęciła swoje wystąpienie językowo-estetycznej kategorii humoru („*Ale śmiechy, ale żarty. Zwykły zbierać moje karty*” – humor w XVI wiecznej polszczyźnie), dokumentując je interesującym i bogatym materiałem egzemplifikacyjnym. Beata Kuryłowicz omówiła przysłowia odzwierciedlające obyczajowość XVII i XVIII wieku (*Przysłowia jako źródło wiedzy o XVIII-wiecznej kulturze duchowej Polaków*), jednocześnie zwracając uwagę na konieczność rozgraniczenia przysłów obcego pochodzenia od rodzimych. Aleksander Gadomski w referacie *Świat religii i językowe środki jego wyrażania* podjął m.in. dyskusję na temat zasadności i relacji pojęć: językowo-religijny (religijny) obraz świata i językowy obraz religii.

W sekcji C dominowały rozważania o charakterze leksykalno-semantycznym. Antroponimii były poświęcone dwa referaty. Pierwszy z nich, autorstwa Ewy Horyń i Ewy Zmudy – *Andrzej w perspektywie nie tylko językowej* – przedstawiał funkcjonowanie wskazanego imienia w szerokim aspekcie kulturo-komunikacyjnym. Drugi referat, Halszki Górny (*Antroponimy jako podstawy nazw geograficznych Polski – prolegomena badawcze*), stanowił propozycję interpretacji zależności nazw miejscowych od nazw osobowych. Wystąpienie Agnieszki Szczaus koncentrowało się na materiale zawartym w *Etymologicznym słowniku języka polskiego* Andrzeja Bańkowskiego i dotyczyło leksyki z zakresu architektury i budownictwa.

Popołudniową część konferencji wypełniło zwiedzanie zabytkowej części Biblioteki Jasnogórskiej, która gromadzi cenne inkunabuły oraz starodruki.

W drugim dniu konferencji obrady toczyły się w sekcjach, a następnie uczestnicy konferencji wzięli udział w sesji plenarnej. Referaty skupione w sekcji A podejmowały tematykę onomastyczną. Były to wystąpienia Urszuli Bijak – *Zmiany hydronimów dorzecza Wisły (na przykładzie derywatów odonimicznych)*, Agnieszki Myszki – *Opozycja kulturowa STARY – NOWY w onimii południowo-wschodniej Polski*, Ewy Oronowicz-Kidy – *Życie nazw na przykładzie mikrotoponimii powiatu jarosławskiego w województwie podkarpackim*, Urszuli Wójcik – *Nazwy własne w „Etymologicznym słowniku języka polskiego” Andrzeja Bańkowskiego*, Małgorzaty Magdy-Czekaj – *Słowniki antroponimiczne jako przykład rozwoju polskiej leksykografii onomastycznej*, Karoliny Czemplik – *Wybrane nazwiska mieszkańców parafii Osie na podstawie ksiąg metrykalnych z lat 1800–1850*.

Obrady w sekcji B koncentrowały się wokół szczegółowych zagadnień semantyczno-leksykalnych. Pierwsza referentka, Maria Trawińska, w wystąpieniu *Co znaczą wyrazy polskie w łacińskich tekstach? (Na przykładzie rękopisów Bartłomieja z Bydgoszczy)* omówiła problemy edycji tek-

stów dawnych, wynikające z niemożności ustalenia znaczeń wyrazów polskich, wprowadzonych pojedynczo do tekstu obcego. Ewa Woźniak wygłosiła referat *Od dzieci z nieprawego łoża do dzieci nieślubnych. Z dziejów polskiej terminologii prawnej*, w którym przedstawiła przemiany leksyki wykorzystywanej w tekstach prawnych do określenia formalnego statusu dziecka. Krzysztof Waškowski („*Bo słaby Polak na trawie, gdy nie masz połcia w potrawie*” (M. Rej) – połcia dzieje w świetle danych leksyko-graficznych) zaprezentował studium historycznoleksykalne rzeczownika „połec” i ukazał jego funkcjonowanie jako jednostki miary. Wystąpienie Heleny Sojki-Masztalerz (*Etymologia a konotacja wyrazu car w polszczyźnie*) ukazywało przyczyny nowych użycy wyrazów *car* i *caryca* w polszczyźnie na tle relacji między etymologią wyrazu a jego konotacjami. Po przerwie referaty przedstawili: Paweł Janczulewicz (*Czy rówieśnik jest wyrazem rodzimym?*), Liubou Padporynava (*Semantyka dawna a semantyka aktualna wybranych morfemów rdzeniowych w składzie zachodniosłowiańskich dialektalnych nazw roślin*), która szczegółowo omówiła zagadnienia semantyczne związane z nazewnictwem roślin, oraz Olga Solodushko (*W sprawie etymologii ukraińskiego dialektyzmu hlemyzdyty i wyrazów spokrewnionych z nim w innych językach słowiańskich*).

Obrady w sekcji C zainicjowała Cecylia Galilej referatem o tematyce historycznojęzykowej: *Leksem pole w sieci relacji semantycznych (na przykładzie XVII-wiecznych poradników rolniczych Jakuba Kazimierza Haura)*. Do dawnych tekstów jednorodnych pod względem gatunkowym odwoływała się również Małgorzata Dawidziak-Kładoczna w wystąpieniu *Obraz debaty sejmu 1793 roku – na podstawie diariuszy sejmowych*. Referentka skupiła się na słownictwie o charakterze onomatopeicznym oraz wyrażeniach synestezyjnych, które kształtowały omawiany wycinek obrazu świata. Violetta Jaros przedstawiła referat *Wybrane zachowania grzecznościowe w dziewiętnastowiecznej polszczyźnie nieoficjalnej na podstawie listów Joachima Lelewela (formuły służące zamykaniu kontaktu)*, w którym próbowała odpowiedzieć na pytanie, na ile analizowane formuły były typowe dla polszczyzny XIX wieku, a na ile miały indywidualny charakter. W dalszej kolejności wysłuchano wystąpienia Pii Ślogar: *Neosemantyzaacja archaizmów we współczesnej mowie kaszubskiej* oraz Edyty Skoczylas-Krotli: *Przeszłość w słownictwie zamknięta w wybranych książkach dla dzieci*. Ostatni referat w tej części obrad wygłosiła Elżbieta Hak (*Gra słowem – historia plakatu w Polsce*), który koncentrował się na relacjach między słowem a obrazem w plakacie okresu socrealizmu.

Obrady plenarne otworzyło wystąpienie Iwony Nowakowskiej-Kempnej: *Mechanizmy kojarzenia (asocjacji) w badaniach etymologicznych i diachronicznych*, w którym na podstawie analizy etymologicznej nazwy

gniew przedstawiony został mechanizm asocjacji o charakterze semantycznym. Leszek Bednarczuk w referacie *Blaski i cienie w pracy etymologa* zajął się typologią słowników etymologicznych i zwrócił uwagę na wprowadzenie przez Profesora Bańkowskiego onomastyki do tego rodzaju słowników. Krzysztof Tomasz Witczak (*Imiennictwo wczesnopiastowskie*) omówił imiona wczesnopiastowskie, odnosząc się do badań Profesora Bańkowskiego na ten temat. Zbigniew Babik poświęcił swoje wystąpienie nowatorskim rozwiązaniom badawczym w dociekaniach etymologicznych częstochowskiego Uczzonego nad toponimami (*Wkład Andrzeja Bańkowskiego w badania nad słowiańskim złożem apelatywnym w toponimii polskiej*).

W zakończeniu konferencji podsumowano dwudniowe obrady i dyskusje i zaakcentowano inspirujący walor badań Profesora Bańkowskiego, co uczyniło zasadnym planowanie kolejnego spotkania naukowego.

Zasady przygotowywania publikacji

I. Wymagania podstawowe

1. Dokument powinien zostać dostarczony w postaci elektronicznej (d.suska@ajd.czyst.pl), w pliku typu „doc” (program Word).
2. Format: A4 standardowego maszynopisu (marginesy: 25 mm), czcionka Times New Roman, 11 punktów, odstęp 1,5 wiersza.
3. Stopień pisma w materiałach uzupełniających (tabele, przypisy, podpisy) powinien być o 2 punkty mniejszy od stopnia pisma tekstu głównego (9 pkt). Maksymalna szerokość tabeli to 12,5 cm przy układzie pionowym i 18 cm przy układzie poziomym.
4. Imię i nazwisko autora w lewym górnym rogu, poniżej afiliacja; tytuł tekstu wyśrodkowany i wytłuszczony.
5. Przy wykorzystaniu jakichkolwiek materiałów pochodzących z innych publikacji należy stosować się do przepisów wynikających z prawa autorskiego.

II. Tekst główny

1. Akapity należy rozpoczynać wcięciem ustawionym jednakowo dla całego dokumentu (za pomocą linijki górnej bądź w oknie formatowania akapitu).
2. Dokładne cytaty wprowadza się za pomocą cudzysłówów „drukarskich”. Cytat w cytacie oznacza się cudzysłowem «francuskim». Cudzysłów francuski należy wstawiać z tabeli znaków (polecenie: wstaw symbol). Można też stosować oddzielny akapit o mniejszym stopniu pisma.
3. Omawianą leksykę zapisuje się pochylą odmianą czcionki (*kursywą*).
4. Odmianą pochylą (*kursywą*) zapisuje się ponadto: tytuły dzieł drukowanych (*O dobrej i złej polszczyźnie*, *Kamienie na szaniec*), wtrącenia

obcojęzyczne (*a propos, ex lege*), łacińskie nazwy systematyczne (*Corvus corvus*), włoskie terminy muzyczne (*legato*).

5. Partie tekstu można wyróżniać przez **pogrubienie** lub **r o z s t r z e - l e n i e**. Nie stosuje się wyróżnienia poprzez podkreślenie. Należy również unikać łączenia **kilku rodzajów** wyróżnień. Wyróżnienia powinny być stosowane jednolicie i konsekwentnie w obrębie danej pracy.

III. Streszczenie, słowa kluczowe

1. Do artykułu należy dołączyć: jego streszczenie w języku polskim i angielskim oraz słowa kluczowe (maksymalnie 5 terminów) w języku polskim i angielskim.
2. Streszczenia w języku polskim i w języku angielskim autor przygotowuje we własnym zakresie. Powinny one stanowić skróconą wersję artykułu. Objętość tekstu każdego z załączonych streszczeń nie powinna przekraczać 200 wyrazów. Nad tekstem streszczeń należy umieścić tytuł artykułu (w przypadku streszczenia w języku angielskim tytuł powinien również być przetłumaczony na język angielski).

IV. Zasady podawania informacji bibliograficznej

1. Należy stosować tzw. harwardzki system informacji bibliograficznej, to znaczy, że w tekście umieszcza się odsyłacze bibliograficzne, na końcu artykułu natomiast – bibliografię.
2. Odsyłacz bibliograficzny w tekście składa się z umieszczonego w nawiasie okrągłym nazwiska autora i daty wydania źródła, np. (Lesz-Duk 2011). W przypadku dokładnych cytatów podaje się też numer strony oddzielony od roku wydania przecinkiem, np. (Jaros 2010, 74). Przy podawaniu odsyłaczy, dotyczących materiału źródłowego, należy zastosować wykaz skrótów i podać skrót w nawiasie okrągłym, np. *Hola! Hola! co za furie, panie Bracie!* (II 334).

V. Przykłady opisu bibliograficznego

Tytuły publikacji zwartych oraz artykułów należy formatować kursywą, tytuły czasopism ująć w cudzysłów. Tomy, numery, zeszyty należy zapisywać cyframi arabskimi, roczniki rzymskimi.

1. Monografia

Lesz-Duk M., 2011, *Przymyki wtórne w języku polskim. Stan współczesny i ewolucja*, Częstochowa.

Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., 1982, *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej*, Warszawa.

2. Artykuł w pracy zbiorowej lub wydawnictwie nieperiodycznym

Michalewski K., 2009, *Język językoznawców*, [w:] M. Steciąg, M. Bugajski (red.), *Norma a komunikacja*, Zielona Góra, s. 315–320.

3. Artykuł w czasopiśmie lub serii wydawniczej

Skorupka S., 1950, *Kompozycja grup frazeologicznych*, „Poradnik Językowy” 4, s. 19–25.

Biniewicz J., 1992, *Potoczny a naukowy obraz świata w tekstach nauk ścisłych*, [w:] J. Anusiewicz, F. Nieckula (red.), „Język a Kultura”, t. 5: *Potoczność w języku i w kulturze*, Wrocław, s. 111–118.

4. Praca zbiorowa

Bizior R., Suska D. (red.), 2012, *Zjawisko nobilitacji i deprecjacji w języku. Słowa i teksty*, Częstochowa.